

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА-МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД

**ЖУРНАЛИСТНИНГ
КАСБ ОДОБИ
МУАММОЛАРИ:
НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ТАҲЛИЛ**

*(Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида.
1991–2007 йиллар)*

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2007

Тақризчилар:

Ф.А.МУМИНОВ, филология фанлари доктори, профессор.
М.Э.ҲАЙДАРОВ, педагогика фанлари доктори, профессор.

Дўстмуҳаммад Х. (Х.Дўстмуҳаммедов)

Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил: /Монография/ — Т.: Янги аср авлоди, 2007. — 216 б.

Монография миллий матбуотшунослигимизда ҳозирга қадар маҳсус ўрганилмаган журналистнинг касб одоби муаммоларига бағишланган. Унда ушбу мавзунинг жаҳон журналистикасида ўрганилиши тарихи, назарияси ва амалиёти ҳақида, шунингдек, ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши ва унинг анъанавий оммавий ахборот воситалари соҳасига киритган янгиликлари, шу билан боғлиқ бўлган муаммолар хусусида мулоҳазалар юритилади. Миллий журналистикадаги касб одоби масалалари, шунингдек, матбуотда эркинлик ва масъулият мувозанати масалалари миллий қадриятлар, миллий менталитет мезонларидан келиб чиқиб таҳлил этилади. Матбуот соҳасида ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратишнинг назарий, ҳуқуқий ва ташкилий асосларига доир таклифлар ўртага ташланади.

Монография журналистика факультети ўқитувчилари, талабаларига, мутахассис ва амалиётчи журналистларга ҳамда оммавий ахборот билан шуғулланувчи барча қизиққан ўқувчиларга мўлжалланган.

ISBN 978-9943-08-225-0

© Дўстмуҳаммад Х. (Х.Дўстмуҳаммедов) «Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил» (Монография). «Янги аср авлоди», 2007 йил

КИРИШ

«Ҳар бир жамият аввало демократияга муносиб бўлмоғи керак. Зеро, эркинлик ва масъулият ўртасидаги энг одил посангини топиш шу қадар мушкул муаммоки, бу мавзуда ҳар қанча тадқиқот олиб борилса, изланишлар қилинса шунча оз».

Республикамиз Президенти Ислом Каримовнинг ушбу мухтасар мулоҳазаси ҳозирги замон цивилизациясининг энг мураккаб муаммолардан бири – ҳар қандай жамиятда авваламбор демократик тамойиллар шаклланиб бормоқлиги, жамият аъзоларининг демократия талабларига тайёрлиги, эркинлик ва масъулият ўртасидаги энг одил мувозанатни топа билиш муаммосига тааллуқлидир. Бундай ҳолатлар, биринчи навбатда, мамлакат оммавий ахборот воситалари тизимида ўз ифодасини топишидан келиб чиқилса, эркинлик, ҳаққонийлик ва холислик мувозанатини сақлай билиш ҳар қандай миллий журналистика учун бирламчи долзарб муаммолардан бўлиб қолаверади.

«Ахборот асри» дея таъриф берилган XXI асрда инсоният ҳаётида ахборот ва унга муносабат тушунчаси тубдан ўзгарди. Дунё мамлакатларининг ривожланганлик даражаси, мавқеи, салоҳияти у ерда нечоғли ахборотлашган жамият барпо этилганлиги билан белгиланмоқда. Жамиятнинг ахборотлашганлик даражаси демократиянинг устувор кўрсаткичи ҳисобланмоқда.

XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида истиқлолга эришган Ўзбекистон Республикаси олдида том маънодаги замонавий ва илғор сиёсий тузум яратишдек шарафли ва масъулиятли вазифа кўндаланг бўлди. Бу улкан ва тарихий вазифани амалга оширишнинг муҳим омилларидан бири Республикада ом-

мавий ахборот воситалари фаолиятини мутлақо янги ва замонавий талаблар асосига қуриш билан чамбарчас боғлиқ эди.

Республикамиз оммавий ахборот воситалари тизимини қайта ташкил этиш ўзига хос мураккаб ва давомли ислоҳот жараёнларини талаб қилишини ҳаётнинг ўзи кўрсатди.

– Соҳа тизимини ислоҳ этишнинг ҳуқуқий асосларини яратиш;

– демократик жамият қуришнинг таркибий қисми бўлмиш матбуотни эркинлаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини, талабларини, қонуниятларини ўрганиш ва уларни амалиётга татбиқ этиш;

– умуминсоний ва миллий қадриятлар, манфаатлар уйғунлигига эришиш;

– оммавий ахборот воситалари тизимидаги ислоҳотларни (эркинлаштириш, номарказлаштириш, ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратиш ва ҳоказо) босқичма-босқич амалга ошириш;

– оммавий ахборот воситалари тизимининг бозор муносабатлари шароитида соғлом рақобатбардошлик асосида фаолият юритишга тайёрлаш;

– геополитик сиёсат ва ахборот таҳдиди авж ола бораётган ҳозирги шароитда ўзбек миллий журналистикаси миллат ва миллий қадриятлар ҳимоячисига айланишига эришиш;

– ўзбек миллий журналистикасини глобал ахборот жараёнларининг фаол иштирокчиси даражасига кўтариш.

Санаб ўтилган мазкур муҳим муаммоларнинг ечимини топиш бошқа бир ниҳоятда жиддий омилга — соҳа эгаларининг малакаси, иқтидори ва салоҳиятига чамбарчас боғлиқ. Чунки жамият миқёсида амалга оширилажак ҳар қандай ислоҳот инсон омилидан бошланади.

Мавзунинг долзарблиги яна шу билан характерланадики, ҳар қандай жамиятнинг тараққий топишида шахс ва жамият манфаатларининг уйғунлашуви муҳим аҳамиятга эга. Бундай уйғунлик маънавий-маърифий туйғулар, қадриятлар орқали қўлга киритилади. Ахлоқ-одоб эса маънавиятнинг ўзагини ташкил этади.

Бу ҳақиқатни оммавий ахборот воситалари соҳасига ҳам татбиқ этиш зарур деб ўйлаймиз. Зеро, «Умумий давлат тизими таркибига кирадиган журналистика айни чоғда жамиятнинг ўзига хос ижтимоий институти ҳисобланади. Яъни, тизим ичидаги тизим...»¹ Шундай экан, журналистнинг ижтимоий позицияси жамиятнинг ижтимоий позициясидан келиб чиқади ва бу икки позиция ўртасида уйғунлик сақланиши зарурлиги ўз-ўзидан кўринади. Бундай уйғун мавқега кўтарилиш журналистнинг касб одоби нормаларидан бошланади. Бу – бир.

Иккинчидан, ҳозирги даврга келиб, айниқса кишилар ўртасидаги муносабатларнинг мураккаблашуви умумахлоқ (этика) фанининг, унинг ажралмас таркиби бўлмиш турли касб одоби нормаларининг аҳамиятини ҳар қачонгидан ошириб юбормоқда. Бинобарин, ахлоқнинг турли касб-корга доир йўналишлари алоҳида муаммо ва алоҳида фан сифатида ўрганилмоқда. Шифокор одоби, ҳуқуқшунос одоби, ўқитувчи одоби сингари қадимги ва нисбатан ёш ҳисобланган журналистнинг касб одоби тушунчаси, шунингдек фан ва технология одоби, биоэтика, инфоэтика (яъни, ахборот одоби), глобал ахборот маданияти тушунчалари дунё миқёсидаги муаммога айланиб улгурди.

Учинчидан, «ахборот маданияти» тушунчаси масалага буткул янгича назарлар билан ёндошишни тақозо этмоқда. Замонавий дунё кишисининг интеллектуал даражасини унинг нечоғли кўп ахборотга бойлиги белгилаб бермоқда. Бироқ кишилар туганмас ахборот оқимидан ўзига зарур бўлган энг фойдали ахборотларни саралаб ола билмоқдаларми? Уларнинг ахборот олиш ҳуқуқлари суиистеъмол қилинмаяптими? Ахборот истеъмолчиси сифатида улар зарарли ахборот оқимидан ҳимояланганми?

Тўртинчидан, янги ахборот технологияларининг афзалликлари қанчалик эътироф этилмасин, инсоннинг интеллекти, унинг эрки, ҳатто маънавий олами ахборотнинг тўхтов-

¹ Асиме Н. Формы и методы воздействия СМИ на формирование общественного мнения.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск: 1998. – С. 1.

сиз янгиланиб бораётган техник воситаларига қарам бўлиб қолаётганини назардан четда қолдириб бўлмайди. Хорижий тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, компьютер одоби, Интернет маданияти муаммолари тобора кенгайиб ва чуқурлашиб бориши муқаррар тус олмақда.

Бешинчидан, ахборот асри муаммоларини бартараф этишда жаҳон журналистикасида кузатилаётган тенденцияларни эътиборга олиш, инсоният ҳозирга қадар эришган тажрибалардан тегишли хулоса чиқариш умумтараққиёт суръатидан ортда қолиб кетмаслик учун ҳам муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг 2005 йил 28 январь куни бўлиб ўтган қўшма йиғилишида Президент мамлакатда олиб борилаётган ислоҳотлар жараёнларини янада жадаллаштириш ва чуқурлаштиришнинг галдаги устувор йўналишларини белгилаб берар экан, «Ўзбекистонда демократик янгиланишлар жараёнини чуқурлаштириш ва фуқароларнинг эркинликларини таъминлашнинг фоят муҳим шarti – бу оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш учун демократик андозаларни жорий этиш бўйича аниқ ва изчил чораларни амалга оширишдир»¹ дея миллий матбуотчилигимиз равнақини янги босқичларга кўтаришнинг дастурий йўналишларини белгилаб берди.

Журналистнинг касб одоби муаммоларини ўрганиш долзарблиги сабабларидан яна бири – мамлакатимизда нодавлат, хусусий оммавий ахборот воситалари тармоқларига кенг йўл очилганидадир. Мустақиллик йилларида матбуот рекламаси кўпайди, оммавий ахборот воситаларини таъсис этувчи муассислик институти шаклланди, таҳририятнинг иқтисодий асосларини яратиш ва мустаҳкамлашга эътибор кучайди. «Ахлоқий мезонларнинг чигаллашуви, оммавий ахборот воситаларининг концентрациялашуви унинг сердаромад соҳага айланаётгани, бозорнинг парчаланиб кетиши, янгидан янги технологиялар ва ўсиб бораётган рақобат журналистика маданиятини, айниқса кундалик босма журналистикани

¹ Каримов И. А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005. – Б. 51.

пароканда қилиб юборди... Бу, журналистика одоб муҳитининг нормал ҳолатига жиддий хатар солди».¹

Мана шундай бир вазиятда кўплаб омиллар журналистнинг ҳаётий, инсоний, фуқаровий ва касбий позициясига таъсир кўрсатиши муқаррарки, уларни ҳам назарий, ҳам амалий аспектда журналистнинг касб одоби фани ўрганади.

Интернет журналистикаси ва журналистининг касб одоби меъёрларини белгиловчи мезонларни ишлаб чиқиш зарурияти эндиликда бутун долзарблиги билан аён ҳақиқатга айланиб улгурди.

Ахборот тарқатувчи асосий субъект – журналист. Глобал миқёсда айтадиган бўлсак, ахборот асримизнинг тақдири ҳам кўп жиҳатдан журналистнинг зиммасида. Ахборот маданиятининг ижтимоий-сиёсий, миллий-маҳаллий, маънавий-маърифий, ҳуқуқий, фалсафий, эътиқодий, иқтисодий, умуминсоний аспекти ҳақида ҳам биринчи навбатда ахборот маданиятини шакллантирувчи бош субъект – журналист қайғуриши керак бўлади. Журналист шахси мутлақо янгича қиёфа ҳосил қилаётган ушбу жараёни россиялик тадқиқотчи Ирма Кумилганова «журналистнинг субъективлашуви» деб таърифлайди.² Бу таъриф истиқлол даври ўзбек журналисти қиёфасини ҳам белгилаб беради десак хато бўлмайди. Зеро, шахсларнинг субъективлашув жараёни кечаётган паллада уларнинг ҳам инсоний, ҳам касбий одоби муаммолари биринчи планга кўтарилади.

Шу ўринда жаҳон журналистикаси тарихида кузатилган тенденцияларни ўрганишда ўзига хос қарашлар мавжудлиги хусусида ҳам тўхталишга тўғри келади. Бундан қарийб 50 йил муқаддам АҚШда нашр этилган «Матбуотнинг тўрт назарияси» китоби бу борада алоҳида ўрин тутади.³ Китоб

¹ Эдмонд Б.Ламбет. Приверженность журналистскому долгу (Об этическом подходе в журналистской профессии). – М.: Виоланта, 1998. – С. 146.

² Қаранг: Кумилганова И.А. Нравственные критерии в профессиональной журналистской деятельности.: – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М.: МГУ. 1992. – 14 с.

³ Сиберт Ф., Петерсон Т., Шрамм У. Четыре теории прессы. – М.: Вагриус. – 1998.

муаллифлари жаҳон журналистикаси тарихини тўрт босқичга – матбуотнинг авторитар назарияси, матбуотнинг либертариан назарияси, матбуотнинг ижтимоий масъулият назарияси ҳамда матбуотнинг шўро коммунистик назарияси босқичларига бўладилар. Гарчи тўртала назариянинг асосини матбуот сўзининг эркинлиги омили ташкил этса-да, умумлаштириб айтганда, улардан, жаҳон журналистикаси тарихи матбуот эркинлиги ва ижтимоий масъулият принциплари мувозанатига интилиш тарихидан иборат, деган хулоса келиб чиқади. Қайси давлат ва жамият тараққиётнинг қайси босқичида яшаётган бўлмасин, матбуот тизимида мана шу мувозанат муҳити яратилган-яратилмагани жуда кўп нарсаларни англатади. Моҳиятан олганда, бу улкан мувозанат касб маданиятига, касб одобиغا суянади. Шундан келиб чиқиб ва «матбуотнинг тўрт назарияси»ни мантиқан давом эттириб айтиш мумкинки, ХХІ аср журналистикасида матбуот одоби, ахборот маданияти назарияси устувор тамойил сифатида шаклланади. Жаҳон журналистикасида кечаётган тенденцияларнинг тадқиқ ва таҳлили мана шундай хулоса чиқаришга тўла асос беради.

Мустақиллик йилларида мамлакатда сони кескин кўпайган оммавий ахборот воситаларини шўро давридан мерос цензураш назорати остида тутиш мумкин бўлмай қолди. Тараққиёт цензурани енгди. Журналистни ташқаридан назоратлаш эмас, уни ичдан тартибга келтириш тизими адолатлироқ эканини дунё тажрибаси кўрсатди. Бундай шароитда кўп сонли матбуот соҳасини бошқаришнинг бирдан-бир тўғри чораси — соҳани эркинлаштириш эдики, Ўзбекистон айна шу йўлни танлади. Бу ўринда эркинлаштириш деганда матбуотнинг ва журналистнинг ўзини-ўзи бошқариш, ўзини-ўзи тартибга солиш назарда тутилмоқда.

Айни шу вазифалардан келиб чиқиб, ўзбек миллий журналистикаси соҳасида биринчи марта матбуотимиз тараққиётини фуқаролик жамияти талабларига муносиб даражага кўтаришга қаратилган – оммавий ахборот воситалари

соҳасида ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратишга ҳаракат қилинди.

Журналистнинг касб одоби муаммоларини махсус тадқиқ этиш масаласи жаҳон журналистикасида бир неча юз йиллар илгари бошланганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Муаммо ҳам амалий, ҳам умумэтика билан боғлиқ алоҳида касб одоби муаммолари сифатида ўрганилган. Чунончи инглиз шоири, публицист, сиёсий арбоб Ж. Мильтон (1608–1674) 1644 йили ёзган «Ареопагитика» рисоласида матбуот эркинлиги ғоясини илгари сурган.¹ «Матбуот эркинлиги ҳақида»-ги биринчи ҳуқуқий ҳужжат сифатида эътироф этилган қонун 1766 йили Швецияда қабул қилинган.²

Журналистнинг касб одоби муаммолари билан шуғулланиш XX асрнинг бошларидан, айниқса асрнинг иккинчи ярмидан сезиларли даражада кучайди. АҚШ, Германия, Финландия, Болгария, Венгрия ва бошқа кўплаб давлатларда бу мавзу кун тартибидан тушмаган.³

Шўро даври матбуотшунослигига доир тадқиқотларда журналистнинг касб одоби муаммолари этика, фалсафа, психология, социология ва бошқа фанлар чорраҳасида бир қадар ўрганилган. Чунончи, Т.М.Фролова (Москва),⁴ С.Рагимова (Озарбайжон),⁵ И. Кумилганова (Москва),⁶ В.М. Теплюк,⁷ шунингдек, Б. В. Потятиник, В.И. Россман, И.С. Паримский, А.П. Скрипник, И.Р. Мамедзода, Н.С. Сафаров, О.Е.Савельева, Б. Дугарсурэнгийн, Г.С.Бакенова, Н.Асиме

¹ Мильтон Д. Ареопагитика. // В кн. Корабли мысли. – М.: Книга, 1980. – С. 25–45.

² Ворошилов В. В. Журналистика. Учеб. пособие. – Санкт-Петербург, Изд-во Михайлова В.А., 1999. – С. 126.

³ Қаранг: Авраамов Д. Профессиональная этика журналиста. – М.: Мысль, 1991. – С. 11.

⁴ Фролова Т.М. Общение в профессиональной деятельности журналиста.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М.: 1986.– 21 с.

⁵ Рагимова С.И. Нравственно-эстетическое воспитание молодежи и печать.: – Автореф. дис. ... канд. философ. наук. – Баку, 1988. – 20 с.

⁶ Кумилганова И.А. Ўша манба. – Б. 7.

⁷ Қаранг: Теплюк В.М. Этика журналистского творчества. – М.: Наука, 1980.

тадқиқотларида ҳам журналистнинг касб одоби муаммо-
рига гааллуқли кўплаб аҳамиятли ва эътиборга лойиқ фикр-
мулоҳазалар учрайди.¹

Сўнги йилларда амалга оширилган А.А. Градюшко ва
Е.Н.Еловик (Белорус),² Г.Голубева (Москва),³ В. М. Теп-
люк,⁴ В.А.Канке,⁵ М.Абдуллаев ва Э.Ҳакимов (Фарғона)⁶
тадқиқотлари диққатга сазовор.

¹ Потятынык Б.В. Социально-психологические аспекты влияния СМИ на аудиторию.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1991. – 16 с.;
Росман В.И. Идеал внутренней свободы в древнекитайской этике.: Авто-
реф. дис. ... канд. филос. наук. – М.: Ин-т Философии АН СССР, 1991. – 21 с.;
Паримский И.С. Политическая культура журналиста в демократизирую-
щемся обществе (методологические, социально-психологические и твор-
ческие проблемы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, Киевский гос.
ун-т. 1991. – 18 с.; Скрипник А.П. Моральное зло как проблема истории
этики и культуры.: Автореф. дис. ... док. филос. наук. – М.: Инст-т Филосо-
фии АН СССР, 1990. – 34 с.; Мамед-заде И.Р. Этический анализ соотноше-
ния морали и политики.: Автореф. дис. ... док. филос. наук. – М.: Инст-т
Философии АН СССР, 1990. – 37 с.; Сафаров Н.С. Этический анализ про-
блемы ответственности.: Автореф. дис. ... док. филос. наук. – Баку, Инст-т
Философии и права АН Азерб. Респ. 1991. – 38 с.; Савельева О.Е. Нрав-
ственные проблемы культуры общения.: Автореф. дис. ... канд. филос. наук.
– М.: 1992.; Дугарсурэнгийн Б. Роль средств массовой коммуникации в
формировании общественного мнения в Монголии (социально-психоло-
гический аспект): Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – М.: 1993.; Бакенова
Г.С. К проблеме свободы слова и плюрализма (на примере республиканско-
го и алматинского телевидения в Казахстане на русском языке): Авто-
реф. дис. ... канд. филол. наук. – Алматы, Казахс. гос. нац. уни-т. 1994. – 23 с.;
Нияз А. Формы и методы воздействия СМИ на формирование обществен-
ного мнения.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1998.

² Градюшко А.А. Деятельность ЮНЕСКО по формированию но-
вого международного информационного и коммуникационного по-
рядка (НМИКП) на современном этапе.: Автореф. дис. ... фан. филол.
н. – Минск. , 2001.; Еловик Е.Н. Журналистский текст. Психология
восприятия и структура его организации. – Автореф. ... канд. филол.
наук. – Минск, Беларус. Гос. уни-т, 2002. – 18 с.

³ Голубева Г. Этика. – М.: Экзамен, 2005.– С. 296–307.

⁴ Теплюк В.М. Социальная ответственность журналиста. – М.:
Мысль, 1984. – С. 51.

⁵ Канке В.А. Этика ответственности. – М.: Логос, 2003.– С. 314–315.

⁶ Абдуллаев М., Хакимов Э. Введение в этику.–Изд. 2-ое. – Изд-во
«Фарғона», 2001.– С.41-52.

Этикага бағишланган луғатларда «касб этикаси» атама-сига «кишилар ўртасидаги касб фаолияти билан боғлиқ муносабатларга маърифий тус берадиган хулқ-атвор кодекс-ларидир» дея таъриф берилган.¹

Таниқли олим Д.С. Авраамовнинг «Журналистнинг касб одоби» ўқув қўлланмаси тузатилган ва тўлдирилган ҳолда 2003 йили иккинчи марта нашр этилиши,² яна бир таниқли олима Г. В. Лазутинанинг шу номдаги ўқув қўлланмаси 1999, 2000 ва 2006 йили уч қайта босмадан чиқарилиши,³ С.Г. Корконосенконинг 2006 йили иккинчи марта чоп этилган «Журналистика асослари» китобининг алоҳида боби «Журналист интизоми принциплари» деб аталиши⁴ сўз юритилаётган мавзунинг ўрганилиш диапазони, аспекти тобора кенгайиб бораётганидан далолат беради.

Замонавий ўзбек миллий матбуотчилигида сўз юритилаётган мавзу деярли ўрганилмаган. Махсус тадқиқот, дарслик, қўлланма ва бошқа адабиётлар яратилмаган. Айниқса оммавий ахборот воситалари соҳасида ўзини-ўзи бошқариш механизмини яратиш муаммо сифатида тадқиқ этилмаган.

Мустақиллик йилларида Республикамиз матбуотида фуқаролик жамиятини барпо этиш асослари, хусусан бунда демократиянинг асосий шартларидан бўлмиш эркин фикр психологияси, масъулияти, одоби ҳақида, шунингдек оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш ҳамда журналистлар шахси, маънавияти ва касб одобига доир чиқишлар кўпайди. Файласуф, психолог, маънавиятшунос, матбуотшунос М. Қуронов, М. Бекмуродов, В. Каримова, С. Олимов, О. Сафаров ва ушбу тадқиқот муаллифининг бир қатор мақола-

¹ Словарь по этике. – М.: Политиздат, 1981.– С. 274.

² Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. Учеб. пособие. 2-е изд., испр. и доп.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003.

³ Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста: Учеб. пособие. – М.: Аспект-Пресс, 2006.

⁴ Қаранг: Корконосенко С.Г. Основы журналистики. Изд. второе., – М.: Аспект Пресс, 2006.– («Принципы поведения журналиста» – С. 284–311.)

лари эълон қилинди.¹ Ўзбекистон Миллий университети Фалсафа факультети ўқитувчиси Абдулла Шернинг «Ахлоқшунослик»,² Н.Э. Муҳаммадиевнинг «Ички ишлар идоралари ходимларининг касб этикаси ва эстетик маданияти» номли дарсликлари³ бу борада эътиборли янгилик бўлди.

Халқимизнинг азалий маънавий меросида инсоний, касбий одоб-ахлоқ категориялари ҳамиша бирламчи аҳамиятга эга бўлган. Илк халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб энг улкан ёзма ёдгорликларгача, фалсафий, дидактик, адабий асарларгача, Қуръони карим оятлари, ҳадиси шариф таълимотлари, халқимизнинг донолиги кўзгуси бўлмиш мақол ва маталлар орасида ҳозирги замон журналисти фаолиятида асқотадиган йўл-йўриқлар мавжуд. Монографияда миллий меросимизга мана шу нуқтаи назардан мурожаат этиш ва ҳозирги замон журналистининг касб одоби меъёри сифатида қабул қилиш мумкин бўлган дурдоналарни саралаб олиш таклиф этилади. Чунончи, «Қобуснома»дан, Форобий, Беруний, Навоий асарларидан келтирилган мисоллар бамисоли ХХI асрда демократик матбуот тизимини яра-

¹ Қуронов М. Биз кўзлаган манзиллар. // Халқ сўзи. – 2002, 6 сентябрь.; Бекмуродов М. Фуқаролик жамияти ва ўзбек менталитети. // Ҳуррият. – 2002, 9 октябрь.; Каримова В. Фуқаролик жамияти психологияси. // Халқ сўзи. – 2002, 18 декабрь.; Олимов С. Шарқона маънавият. // Халқ сўзи. – 2003, 17 январь.; Сафаров О. Демократик жамиятда журналист ким? // Халқ сўзи. – 2002, 1 ноябрь.; Дўстмуҳаммад Х. Глобаллашув: дунёни эзгулик бошқарсин. // Халқ сўзи. – 2001, 13 ноябрь.; Шу муаллиф. Демократлашаётган менталитет. // Халқ сўзи. – 2002, 16 октябрь.; Шу муаллиф. Асримизга муносиблик туйғуси. // ХХI аср. – 2004, 9 сентябрь.; Шу муаллиф. Журналист шахси ва унинг қонуний асослари. // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2001. – 3-4-сон.; Шу муаллиф. Мақола нега ёзилмади? Ёхуд калтакланган йигит, арзнома ва «5 w» қондаси. // Ўзбекистон матбуоти. – 2002. 6-сон.; Шу муаллиф. Журналистнинг шаъни таъмадан устун. // Ўзбекистон матбуоти. – 2003. 1-сон.; Шу муаллиф. Одобида зиё мужассам. // Имом ал-Бухорий сабоқлари. – 2003. 1-сон.; Шу муаллиф. Қонуннинг асоси – ахлоқ. // Журналистлар ҳуқуқий саводхонлиги муаммолари. Оммавий ахборот воситалари ва ҳуқуқ. – Т.: 2003. – Б.8–10.

² Шер Абдулла. Ахлоқшунослик. – Т.: Янги аср авлоди, 2003.

³ Муҳаммадиев Н.Э. Ички ишлар идоралари ходимларининг касб этикаси ва эстетик маданияти. – Т.: Ўзб. Рес. ИИВ Академияси, 1998.

тиш орзусидаги ҳар қандай миллий журналистика учун дастуриламал вазифасини ўташи мумкинлиги асосланади.

Ҳозирги замон жаҳон журналистикаси контекстидаги ўзбек миллий журналистикаси муаммоларини ўрганиш, хусусан миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия ва миллий-маънавий қарашлар ўртасидаги мувозанат ўрнатилишига журналистнинг касб одоби нормалари позициясидан ёндошиш, турли миллий кодексларда баён этилган меъёрларни қиёсий таҳлилдан ўтказиш истиқлол даври ўзбек журналистикасида шаклланиб бораётган касб қадриятларининг аҳамиятини кўрсатади.

Кузатишлар яна шундан далолат бермоқдаки, журналистнинг касб одоби фани ижтимоий фанлар билан, шунингдек, сиёсатшунослик, иқтисод, ахборот технологиялари, компьютер техникаси фанлари ва фан тармоқлари билан алоқадор равишда ўзига хос реаллик ҳосил қилмоқда.

**ЖАҲОН ЖУРНАЛИСТИКАСИ, УМУМИНСОНИЙ
ҚАДРИЯТЛАР ВА ЖУРНАЛИСТ КАСБ ОДОБИ
МУВОЗАНАТИ**

**1.1. Жаҳон журналистикасида умуминсоний қадриятлар
ва журналистнинг касб одоби мувозанати
(Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва
бошқа халқаро ҳужжатларда журналистнинг
касб одоби мезонлари)**

Ахборот глобаллашаётган ҳозирги замонда дунё мамлакатларидаги матбуот ва оммавий ахборот воситалари фаолияти бир тизим сифатида ақл бовар қилмас оқим ҳисобланади. Инсон ақл-идрокининг, цивилизациянинг бемисл ихтироларидан бўлган мазкур оқим «жаҳон журналистикаси» деб аталади.

Эндиликда ҳеч бир мамлакат ҳаётини, ҳатто оддий фуқаро турмушини, дунё миқёсларида кечаётган турли жараёнларни оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Замонавий оммавий ахборот воситалари соҳаси бир мамлакат сарҳадлари доирасида чекланиб қола олмайди, бу соҳанинг табиати, фаолият тарзи чегарасиз ҳамкорликлар ўрнатишга мойил ва қулайдир. Шу боисдан ҳам, мисол учун дунёнинг икки қутбидаги икки давлат журналистикасида ўхшаш ҳолатлар кузатилаётган бўлса, бундан ажабланмаслик керак. Бадиий ижоднинг абадий ўзгармас қонуниятлари «жаҳон адабиёти» истилоҳини келтириб чиқаргани каби ўхшаш қонун, тамойил ва касб одоби талаблари «жаҳон журналистикаси» атамасини вужудга келтирган. Бироқ журналистика бадиий адабиётдан фарқли ўлароқ реал ҳаёт воқелигига кўпроқ боғлиқ, унинг инъикоси ҳисобланади. Миллий журналистикаларнинг бир-бирига яқин ҳамкорликда ҳаёт кечиришининг бошқа бир муҳим сабаби шунда-

ки, юз берган конкрет воқеа-ҳодиса ҳақида турли ахборот агентликлари, кўпдан-кўп журналистлар хабар тарқатадилар. Бундай ҳолатларда «сиртдан» кечадиган яқинлик, мулоқот ва ҳамкорлик ахборотнинг нечоғли тезкор ва холис тарқатилишида кўринади. «Сиртқи» ҳамкорлик мусобақага, ҳатто рақобатга ҳам айланиб кетади.

Одатда қўшни давлатлардаги ижтимоий-иқтисодий, миллий-маданий, мафкуравий, ахлоқий-этиқодий, иқтисодий ва ҳоказо шарт-шароит кўп жиҳатдан ўхшаш бўлади. Тараққиёт даражаси ҳам шундан келиб чиқади. Марказий Осиё республикаларида бунинг ёрқин мисоли кўринади. Мисол учун Афғонистон ҳам қўшни давлат. Бироқ Афғонистоннинг йўриғи, муаммолари мутлақо бошқа. Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон республикаларининг эса олис ўтмиши ва айниқса яқин юз йиллик тарихи кўп жиҳатдан айнан ўхшаш, сўнгги 16 йиллик истиқлол даврида ҳам ўхшаш жиҳатлар кўп, бинобарин, ушбу мамлакатлардаги оммавий ахборот воситалари муаммолари бир-биридан кескин фарқ қилмайди. Демак, «Марказий Осиё минтақаси журналистикаси» деган иборани қўллаш мантиқан хато эмас. Фақат шуни таъкидлаш лозимки, бир мамлакат журналистикаси ҳам, бир неча давлатдан ташкил топган минтақа журналистикаси ҳам жаҳон журналистикасида ишлаб чиқилган, ҳаёт синовидан ўтган халқаро ҳуқуқий-ахлоқий меъёрларга суянади. Уларга суянмай туриб ҳеч бир мамлакат матбуоти замонавий талаблар даражасига кўтарила олмайди, умуминсоний қадриятлар симфониясига жўр бўла олмайди. Шу тариқа, ҳар бир давлат ҳудудидаги оммавий ахборот воситалари тизими умумлашиб жаҳон журналистикасини ташкил этади.

Жиддий савол туғилади: «жаҳон журналистикаси» деб аталмиш ушбу глобал жараёни нима бошқаради, қандай кучлар ҳаракатга солади, қандай қадриятлар сақлаб туради?

Сўзнинг кучини атомдан қудратлироқ экани кўп таъкидланади, атомнинг яратувчилик салоҳияти билан даҳшатли бузғунчилик қудрати мавжудлиги ҳам ҳақиқат. Бироқ, оммавий ахборот воситаларининг куч-қудрати инсон тафаккури, маданияти ва зиёси ёрдамида эзгуликка хизмат қилади.

Инсоният цивилизацияси дунё халқларининг бир бутунлигини, дунё мамлакатлари ўртасидаги мувозанатни таъминлашнинг энг оқил усули сифатида халқаро қонунчилик тажрибасини яратган. Ҳеч бир инсон бир-бирига ўхшамаганидек давлатлар, мамлакатлар, уларда яшаётган халқлар ҳам ўзига хос хусусиятларга бой. Ижтимоий-сиёсий, маданий, ҳарбий ва иқтисодий жиҳатлардан бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган, тараққиётнинг турли босқичида яшаётган мамлакатлар ички шарт-шароитидан қатъи назар глобал ҳамкорлик муносабатларининг бир субъекти сифатида иштирок этмаслиги мумкин эмас. Муносабатга киришиш учун эса муайян умумий қонуниятларга, битишув, келишув ва аҳдлашувларга бўйсунишга тўғри келади. Ҳар бир давлатда ўзига хос миллий-маҳаллий шарт-шароит ҳукм суришидан келиб чиқиб миллий журналистика ва матбуотчилик йўналишлари турлича бўлиши мумкин, лекин жаҳон журналистикасини «халқаро ҳамкорлик» тушунчаси бирлаштириб, умумлаштириб туради. Чунки, «Халқаро ҳамкорлик деганда ҳаммиша барча учун умумий ва бирдек муҳим бўлган масалаларни ҳамжиҳатликда ҳал этиш учун мавжуд имкониятларнинг бирлаштирилиши тушуниб келинган».¹

Ана шундай муносабатларни тартибга солиб турувчи, умумадонат ва умуммувозанатни таъминловчи халқаро ҳужжатлар кўп. Лекин тадқиқотимиз олдига қўйилган вазифалардан келиб чиқиб шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, халқаро кучга эга бўлган қарийб барча асосий қонун ҳужжатлари синчиклаб ўрганилса, унда оммавий ахборот воситаларига, матбуотга, қолаверса матбуотнинг бош фигураси — журналистга ва унинг шахсига, фаолиятига дахлдор моддаларни, бандларни кўплаб учратиш мумкин. Бу ҳол яна бир карра матбуот сўзининг ҳамда ахборот қудратининг инсоният ҳаётида нақадар улкан аҳамият касб этгани ва этаётганидан далолат беради.

Ҳамонки, жаҳон журналистикаси моҳият-эътибори билан ҳаққонийлик, эзгулик, холислик, ҳақ-ҳуқуқ сингари энг инсоний

¹ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. – Т.: Адолат, 2002. – Б. XI.

туйғулар талабларига хизмат қилиш асосида вужудга келган экан, ҳозиргина санаб ўтилган талаблар ирқи, миллати, динидан қатъи назар, дунёдаги ҳар қандай кишилар учун умуминсоний қадриятлар ҳисобланади. Жаҳон журналистикасининг туб манфаат, мақсад ва вазифалари умуминсоний қадриятлар замиридан ўсиб, вояга етгани ва алоҳида соҳа сифатида воқеликка айлангани шу билан характерланади.

Баён этилган мулоҳазалар жаҳон журналистикасининг асосий ижобий жиҳатларини ташкил этса, жаҳон журналистикаси тушунчаси доирасига кирувчи салбий маънодаги «муштараклик» ҳам мавжудки, уни эътибордан четда қолдириш мумкин эмас.

Дунёдаги ҳар бир инсоннинг шахсий манфаатлари, қизиқишлари, интилишлари бўлганидек, ҳар бир давлат ўз танлаган йўли, мафкураси, ғояси асосида ҳаёт қуради. Барча ички ва ташқи муносабатларини белгилашда ана шулардан келиб чиқади. Демак, давлатлар, халқлар ўртасидаги бири-бирдан фарқли манфаатларнинг мавжудлиги ҳам реаллик сифатида умуминсоний муносабатларга таъсир ўтказади. Бир сўз билан айтилса, дунё давлатлари ўртасидаги муносабат бир томондан ўзаро яқинлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик истаги ва шиори остида амалга ошса, иккинчи томондан манфаатларнинг хилма-хиллиги гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона тарзда давлатларнинг сиёсатини белгилаб беради.

Давлат манфаатларининг хилма-хиллиги журналистлар фаолиятини йўналтиради, уларнинг касб одоби нормаларини белгилаб беради. Шу маънода турли давлатларда яшаб ижод қилаётган журналистлар ўз фаолиятида холислик, ҳаққонийлик принципларига риоя қилиши мураккаб кечади. Бошқача айтганда, ушбу принципларга риоя қилиш субъектив омилларнинг ортишига олиб келади. Мазкур омиллар оммавий ахборот воситалари фаолиятига таъсир ўтказмай қолмайди албатта. Яъни, «жаҳон журналистикаси» тушунчасида ана шу икки омил ўзининг мусбат ва манфий манзаралари билан кўзга ташланиб туради.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш зарурки, эндиликда қайси мавзу ёки муаммодан сўз очилар экан, жумладан жаҳон ом-

мавий ахборот воситалари фаолиятига дахлдор халқаро қонун ҳужжатлари ҳақида сўз борар экан глобаллашув муаммосини четлаб ўтиш мумкин эмас.

Манбалардан маълумки, «глобаллашув» атамаси 1983 йили Т. Левиттнинг «Гарвард бизнес ревью» журналида эълон қилинган мақоласида биринчи марта тилга олинган. Гарвард бизнес мактабининг консультанти Кеничи Омэнинг 90-йилларнинг бошларида чоп этилган «Сарҳадсиз дунё» китобидан сўнг эса бу атама янада кенг маънода оммалашди.¹ Бу, глобаллашув 80-90-йиллардан бошланди дегани эмас, албатта. Ҳозиргина номи тилга олинган мутахассислар дунё миқёсида иқтисодий муносабатлар борасида кечаётган жараёнларнинг кўлами ва миқёси кенгайиб бораётганини ифодаловчи атама топганлар, холос. Орадан ўтган 10—15 йил мобайнида мазкур атама теварагидаги мунозаралар шу қадар кенг тус олдики, бу ҳол «глобаллашув» сўзининг нечоғли асосли ва долзарб эканлигидан далолат бермоқда.

Инсоният «глобаллашув» деб аталган янгича ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилган ва бу алоқалар жадал суръатларда кенгайиб бораётган янги тараққиёт босқичига чиқди. Бунинг натижасида «глобаллашув» сўзи иқтисодийгина эмас, ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий ва бошқа қарийб барча соҳалардаги умуминсоний жараёнларни қамраб олувчи тушунчага айланиб улгурди. Ахборот глобаллашуви муаммолар муаммоси даражасига кўтарилди. Бунинг учун ўзига хос объектив сабаблар, омиллар етарли эди. Яъни:

– биринчидан, дунёда олий даражадаги илғор жамият барпо этишнинг бирдан-бир оқилона йўли демократик-ҳуқуқий давлат қуриш эканлигини эътироф этиш кучайди;

– иккинчидан, демократик-ҳуқуқий жамиятнинг бош белгиси ва шартларидан бири — оммавий ахборот воситаларининг эркинлиги эканлигини инкор этиш мумкин бўлмай қолди;

– учинчидан, бирор тараққий этган мамлакат матбуотини эркинлаштириш соҳасида эришилган илғор тажрибаларни узоқ-яқин давлатларга тарқатиш имкониятлари кўпайди;

¹ Глобализация: благо или угроза. // Экономическое обозрение. – 1998. № 3. – С. 83.

– тўртинчидан, халқаро журналистика мактабларини қамраб олишга қодир кўплаб халқаро муҳим ҳужжатлар аллақачон яратилди;

– бешинчидан, дунё мамлакатларидаги матбуот эркинлиги аҳволини халқаро миқёсларда кузатиш, улар ҳақида фикр-мулоҳаза юритиш, баҳосини бериш ва шу асосда муайян мамлакатдаги аҳвол ҳақида дунё жамоатчилиги фикрини шакллантириш одати оммалашди.

Санаб ўтилган ҳолатлар дунёни яхлит ахборот майдонига айлантириб улгурмоқда, эндиликда давлатларнинг қудрати, салоҳияти нечоғли кўп ахборотга эгаллиги билан ўлчанмоқда. Энг муҳими, ахборотга эгалик қилиш теварагида рақобат ҳар қачонгидан кучайиб бормоқда. Мазкур жараён ҳам жаҳон журналистикасининг қарор топишини, бутун дунё журналистикаси хусусиятларининг умумийлашувини жадаллаштирмоқда. Бу ҳол миллий журналистикани жаҳон журналистикаси нуқтаи назаридан, айни чоғда жаҳон журналистикасини миллий журналистика нуқтаи назаридан ўрганиш, таҳлил қилиш заруратини кун тартибига қўймоқда.

Ижобий ва салбий жиҳатларидан қатъи назар ҳамонки инсоният тақдирида шундай фавқулодда ўзгариш жараёни авж олаётган экан, ҳар қандай онгли инсон у жараёнларга нисбатан ўз муносабатини, нуқтаи назарини шакллантирмоғи, мустаҳкамламоғи шарт. Бундай ҳолат ҳаммадан кўра журналист зиммасига ниҳоятда оғир бурч ва масъулият юклайди. Ана шу бурч ва масъулият журналистдан ҳар қачонгидан ҳам билимдонликни, бохабарликни, дунёга, мамлакатлар ва халқлар тақдирига умуминсоний ва миллий-маҳаллий манфаатлардан келиб чиққан ҳолда ёндошишни, ўзининг қизгин фаолиятида жуда кўп омиллар мувозанатини сақлай билишликни тақозо этади. Бунинг бош сабаби шундаки, ҳар қандай глобаллашув жараёнининг асосида ахборот алмашинуви ётади. Ахборот алмашинуви кенг қамров тусини олмай туриб ҳеч бир соҳада глобал ҳамкорлик юз бермайди. Айтиш мумкинки, глобал коммуникация воситалари ривожига олға «сакраш» туфайли айниқса қуйидаги уч соҳада кескин ва баҳсларга бой ўзгаришлар юз берди. Бу ўзгариш-

лар инсон ҳуқуқларининг, мафкураининг, миллий маданият ва қадриятларнинг глобаллашувида намоён бўлмоқда.

Эндиликда тараққиётдан орқада қолаётган давлат фуқароси ҳам халқаро ҳуқуқ меъёрларини мукамал билиш, ўрганиш имконига эга ва у шу асосда ўз инсоний ҳақ-ҳуқуқини талаб қила олади. «Глобаллашув янгича тарздаги мафкуравийлаштириш билан ҳам ҳамқадам бормоқда. Бу жараён ҳамма ёққа «янги улуғ таълимот»ни сингдиришга уриниш тарзида юз бермоқда. «Янги таълимот» ролини эса ғарб либерализми ва кўпроқ унинг америкача нусхаси ўйнамоқда».¹

Шўро даврида кўкларга кўтариб мақталадиган байналмилаллашувдан кўра хатарлироқ тарзда миллий-маданий қадриятларнинг қоришиб кетиш жараёни кучаймоқда. «Шу тариқа бугунги кунда инсониятни кескин ўзгаришлар кутмоқда, – деб масалани янада кўндаланг қўяди сиёсий фанлар доктори Т. Алимардонов. – У жуда теран ижтимоий тўнтарошлар арафасида, бугун даврни тубдан ижодий қайта қуриш бўсафасида турипти. Кишини ларзага солувчи бу цивилизацияни биз ҳали тузукроқ тасаввур ҳам қилиб улгурганимиз йўқ, лекин шундай бўлса-да, бошиданоқ унинг қурилишида иштирок этмоқдамиз».² Биз учун муҳим жиҳати шундаки, тадқиқотчи бундай таҳдидга қарши курашиш чорасини «Дунёнинг яхлитлиги ва унинг истиқболини фақат юксак ахлоқий муносабатлар кафолатлаши мумкин»лигида кўради.³

Келтирилган иқтибослардан хулоса чиқариб муаммони такроран кўндаланг қўйишга тўғри келади: бундай шароитда журналистнинг инсон, фуқаро, миллат фарзанди сифатида унинг касб маҳорати ва одоби ҳал қилувчи аҳамиятга айланади.

Глобал ҳамкорликлар жараёнида кичик ва заиф давлатлар кучли давлатларнинг қурбонига айланиб кетиш хавфи, миллий давлат ҳукуматлари ўрнига дунё ҳукумати вужудга

¹ Тураев В. Инсониятга глобаллашув таҳдидлари. // Жаҳон адабиёти. — 2003. 11-сон.— Б.123.

² Алимардонов Т. Глобал тараққиётнинг ахлоқий муаммолари. // Жаҳон адабиёти. – 2003. – №4. – Б. 139.

³ Ўша манба. – Б. 140.

келиши ҳақидаги, одамлар дунё фуқаросига айланиши тўғрисидаги «башорат»лар, жумладан Ф.Фукуяма сингари олимларнинг «Миллийлик узоққа бормайди» қабилдаги «башоратлари»¹ ҳар қандай миллат ва мамлакат журналистини, шулар қатори ўзбек журналистини ҳаёт-мамонт масаласи муҳофазасига даъват этади. Ҳатто кўплаб соҳаларда глобал ҳамкорлик муносабатларига фаол қўшилган давлатлар ҳам оммавий ахборот воситалари тизимининг глобаллашуви ғоясини қўллаб-қувватлашга ошиқмаганлиги ҳам журналистларни яна бир карра ҳушёрликка ундайди.

Ўзбек журналисти азалий миллий қадриятларимиз глобаллашув тўфонлари орасида йўқолиб кетишига йўл қўя олмайди ва миллий журналистикамизни миллий ўзлигимиз ва қадриятларимиз ҳимоячиси сифатида сафарбар этади. Ҳар қандай ижобий умуминсоний қадрият, қонун ва ҳуқуқ талабларини ҳурмат қилгани ҳолда уларнинг ўз халқимиз миллий қадриятлари ва манфаатлари нуқтаи назаридан баҳолашни, тарғиб-ташвиқ этишни касб одоби талаби деб билади.

Худди шундай қатъий позиция турли халқаро ҳужжатларга нисбатан ҳам сақланмоғи фойдадан холи эмас деб ўйлаймиз.

Ривожланган давлатларнинг тараққий этганлик даражаси жамиятда нечоғли демократик тамойиллар ўрнатилгани билан белгиланади. Ҳар бир давлатнинг ўз ички хусусиятлари, имкониятларидан келиб чиқиб қабул қилинган қонунлари мавжуд албатта. Бироқ демократик жамиятнинг бошқа бирламчи шарти ҳам борки, бу — умумэтироф этилган халқаро ҳуқуқ меъёрларидир. Халқаро ҳуқуқий меъёрларнинг бирламчи аҳамиятга эгаллиги шундаки, у миллати, ирқи, мамлакатларининг тараққиёт даражасидан қатъи назар дунёдаги ҳар қандай давлатларнинг, у ерларда яшаётган фуқароларнинг турмуш, меҳнат қилиш ва ижод этиш ҳуқуқларини ўз ҳимоясига олади. Тўғри, муайян давлатда турли соҳага тааллуқли қонунлар қабул қилинганида маҳаллий ва миллий менталитет

¹ Қаранг: Земляной С. Новый космополитизм и знамения времени. // Независимая газета. — 2002. — 16 января.

хусусиятлари эътиборда тугилмай иложи йўқ, лекин шундай ҳолатларда ҳам қабул қилинаётган қонун лойиҳаси тайёрланиш жараёнида халқаро илғор тажрибалар албатта ўрганиб чиқилади, улардаги энг мақбул жиҳатлардан андоза олинади. Иккинчидан, ҳар бир миллий қонун ҳужжатларида, жумладан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Муқаддимасида айтилганидек, Ўзбекистон ҳамиша «халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари устунлигини» тан олади.¹ Бинобарин, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳамда бошқа халқаро ҳужжатларда эълон қилинган инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига доир нормалар ва қоидалар мустақил Ўзбекистоннинг бутун қонунчилик фаолиятига асос қилиб олинди. Бу ҳол муайян давлатнинг халқаро муносабатлар даражаси сари интилаётганидан, умуминсоний қадриятларни эътироф этиши ва ҳурматлашидан ва шу орқали дунё мувозанатини сақлаш тарафдори эканидан далолат беради.

Халқаро қонунчилик тарихида 1948 йилнинг 10 декабрида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан тасдиқланган «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси» катта ўрин тутади. (Шуни таъкидлаш зарурки, ушбу Декларация Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач ратификация қилган биринчи халқаро ҳужжат ҳисобланади. — Х.Д.)² Мазкур ҳужжат ер юзидаги барча миллат, ирқ ва динлар учун ёт бўлмаган юқсак инсоний туйғу — ўзаро мурося ва бардошлилик анъаналарини ўзида мужассам этганлиги билан бетакрордир. Қолаверса, «Инсон ҳуқуқлари ҳеч бир маданиятга бегона эмас ва барча халқлар учун табиийдир, — деб ёзади БМТнинг Бош котиби Кофи Аннан мазкур Декларациянинг 50 йиллигини нишонлаш йилининг бошланиши муносабати билан қилган мурожаатида. — Келишувчанлик ва бағрикенглик ҳамма вақт давлат бошқаруви ва инсон ахлоқининг ин-

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: Ўзбекистон. — 2003. — Б. 5.

² Қаранг: Халқаро гуманитар ҳуқуқ: Женева конвенциялари тўплами. — Т.: 2002. — Б.10.

тилиш хислатлари бўлиб келган. Биз бугунги кунда ушбу хислатларни инсон ҳуқуқлари дея атамоқдамиз».¹

Ўзга фикрлар билан келишиш, уларга бағрикенглик қила билиш ҳам давлат бошқарувида, ҳам инсон ахлоқида жиддий аҳамият касб этиши уқдирилмоқда. Ваҳоланки, якка индивид ахлоқи билан давлат бошқаруви ўртасидаги масофа анчагина олисдек кўринади, бироқ ҳаёт аслида бунинг акси эканлигини, яъни якка шахс ахлоқи давлат ишларида, хусусан давлат бошқарувида бевосита жиддий ўрин эгаллашини кўрсатмоқда. Якка инсон ҳуқуқи давлат чегараларидан чиқиб умумдунёвий, умуминсоний аҳамият касб этиш эҳтимоли исбот талаб этилмайдиган ҳақиқат ҳисобланмоқда.

Декларациянинг «Муқаддима»сида инсонга, шахсга хос бўлган энг буюк ва зарур туйғу – қадр-қиммат тилга олинди.² Дейлик, 1-моддада қадр-қиммат инсонга берилиши шарт бўлган бошқа бир муҳим мезон – ҳуқуқ билан бир қаторга қўйилади.³ Ижодий фаолияти жараёнида у ёки бу тарзда инсон тақдирига дахл кўрсатадиган ҳар қандай журналист учун ушбу икки норманинг аҳамияти дастурий қимматга эга. Чунки хоҳ ижобий, хоҳ танқидий йўналишдаги чиқишлар бўлсин, журналист ҳар қандай ҳолатда шахснинг қадр-қимматини нечоғли ҳурмат қилса, шу билан тенг равишда унинг ҳуқуқини ҳам поймол этишга ҳаққи йўқ.

Декларациянинг 12-моддасида ҳам журналистни огоҳлантирувчи, уни ҳушёрликка ундовчи нормалар белгилаб берилган.⁴ Яъни, ўзгаларнинг шахсий ва оилавий ҳаётига ҳеч кимнинг, жумладан журналистнинг ҳам ўзбошимчалик билан аралашувига йўл қўйилмайди. Шахсий ёзишмалардаги сирлар ҳам дахлсиздир. 18-моддада ҳар бир инсон фикр эркинлиги ҳуқуқига эгаллиги зикр этилган.⁵

Навбатдаги моддада аввалги модда мазмуни мантиқан давом этади. Зеро, фикр эркинлиги уни эркин ифода қилиш

¹ «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси». – Т.: 1998. – Б. 2.

² Ўша манба. – Б. 4.

³ Ўша манба. – Б. 16.

⁴ Ўша манба. – Б. 19.

⁵ Ўша манба. – Б. 26.

ҳуқуқи билангина тўлақонли аҳамият касб этади. Қолаверса, «ахборот ва гоёларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъий назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлиги» ҳар қандай давлат оммавий ахборот воситалари соҳасига бевосита тааллуқли эканлиги билан эътиборга сазовор.¹ Декларациянинг мазкур 18- ва 19-моддаларидаги қонун-қоида миллий матбуот соҳасига доир қатор қонун ҳужжатларида мутаносиб равишда давом эттирилган.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида «ахборот ва гоёларни... давлат чегараларидан қатъий назар излаш, олиш ва тарқатиш эркинлиги» (19-модда) баён этилган. «Таълим инсон шахсини тўла баркамол қилишга ва инсон ҳуқуқлари ҳамда асосий эркинликларига нисбатан ҳурматнинг кучайтиришга қаратилмоғи лозим»лиги 26-моддада айтилган.

Одатда ҳурмат қилиш қонунийдан кўра ахлоқий меъёр ҳисобланади. Хусусан, эркинликларга нисбатан ҳурматнинг кучайтирилиши талаби ҳам оддий инсоний, ҳам журналистнинг касб одобига дахлдор дейиш мумкин. Чунки эркинликни ҳурматлаш туйғуси журналист фаолиятида ҳар қадамда, ҳар сонияда у ёки бу кўринишда намоён бўлади. 29-моддада зикр этилган «Ҳар бир инсон жамият олдида бурчлидир» деган сўзлар ҳар бир журналистга шахсан айтилгандек таассурот қолдиради, жумланинг давоми «шахс эрки» тушунчасига равшанлик киритади, яъни «фақат шу ҳолатдагина унинг шахси эркин ва тўлиқ камол топиши мумкин». Демак, эркинлик туйғусини ўз ҳолича тушуниш қийин, зеро шахс эркинлиги унинг жамият олдидаги бурчида ўз ифодасини топади.

Ўзбек журналистлари учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган қонунларни атрофлича ва чуқур ўзлаштириш бурч бўлганидек, «халқаро гуманитар ҳуқуқ меъёрларига тўла амал қилиш энг муҳим вазифа ҳисобланади».²

1977 йил 8 июнда Женевадаги дипломатик конференцияда қабул қилинган Женева конвенцияларига доир қўшим-

¹ Ўша манба. – Б. 28.

² Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. // «Халқаро гуманитар ҳуқуқ». – Т.: Адолат. – 2002. – Б.19.

ча протокол қабул қилинди. Унинг III бўлим III боби «Журналистлар» деб номланган.¹ Халқаро қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилишга тааллуқли мазкур ҳужжатнинг ушбу мўъжазгина 79-моддаси «Журналистлар ҳимояси бўйича чоралар»га бағишланган.² Модданинг 1-бандида қуролли можаролар ҳудудида хатарли хизмат сафарида бўлган журналистлар фуқаро шахслар деб ҳисобланиши, яъни улар шу тариқа ҳимояланган бўлса, 2-бандда бевосита журналист учун касб одоби шарти уқдирилган. Унда ёзилишича, бундай вазиятларда журналистлар «фуқаро шахс мақомига мос келмайдиган ҳеч қандай ҳаракат содир этмаслик»лари керак.³

Нуфузли халқаро ҳужжатлардан бири «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт»да (1966 йил 19 декабрда қабул қилинган) инсон шахсига хос бўлган қадр-қиммат туйғусининг сақланишига бирламчи қадрият сифатида баҳо берилиши билан бир вақтда 19-моддада «Ҳар бир инсон ҳеч бир тўсиқсиз ўз фикрига собит бўлиш ҳуқуқига эга»лиги, «Ҳар бир инсон ўз фикрини эркин баён этиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ давлат чегараларидан мустақил ҳолда ёзма равишда ёки матбуот воситасида ёки ифодалашнинг бадий шакллари ёки ўз ихтиёрига кўра бошқача усулларда турли ахборот ва ғояларни қидириш, олиш ва тарқатиш эркинлигини қамраб» олиши таъкидланади.⁴

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган дастурий принциплари» («Ар-Риёд дастурий принциплари») нинг «Д.Оммавий ахборот воситалари» қисми ҳар жиҳатдан журналистлар профессионал одобининг муҳим нормасига айланиши зарур. Беш банддан иборат ушбу бўлимнинг дастлабки уч бандида оммавий ахборот воситалари ўсмирларни ахборот ва бошқа материаллар билан кенг

¹ Ўша манба. – Б. 381.

² Ўша манба, ўша бет.

³ Ўша манба, ўша бет.

⁴ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. – Адолат. – Т.: 2004. – Б. 44.

таъминлаши ва бу йўлдаги ҳаракатлар рағбатлантирилиши кераклиги таъкидланса, кейинги икки банд ёш авлод вакиллари ахлоқ-одоби ва тарбиясига путур етказувчи чиқишларга йўл қўйиб бўлмаслигини уқдиради. «Оммавий ахборот воситалари ўзининг улкан ижтимоий роли ва жавобгарлигини... ҳис этиши зарур»¹ деган эслатмаларни ҳар қандай миллий матбуотчиликка доир қонун ҳужжатларидан ўрин олишга лойиқ норма дейиш мумкин.

Бутунжаҳон матбуот эркинлиги кўмитаси Газета нашрлари халқаро федерацияси, Халқаро матбуот институти, Америка матбуот ассоциацияси ва бошқа ўнлаб ташкилотлар билан ҳамкорликда 1987 йилнинг январида Лондонда ўтказилган анжуманда «Матбуот эркинлиги хартияси» қабул қилинди. Нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан эътироф этилган ва қўллаб-қувватланган мазкур ҳужжатда матбуот эркинлигининг бир қатор муҳим шартлари белгилаб берилган. Жумладан, матбуот эркинлиги халқ эркинлигининг кўзгуси эканлиги таъкидланган, шунингдек, цензурага йўл қўйилмаслиги, барча мамлакатларда мустақил матбуот, телерадио тармоқлари ташкил этилиши, хорижий журналистларнинг барча ҳудудларда эмин-эркин ва дахлсиз ҳаракатланиши зарурлиги кўрсатилган. Ҳужжатда оммавий ахборот воситаларининг, журналистларнинг ҳокимият билан муносабатларига тааллуқли шартлар айниқса диққатга сазовор. Хартиянинг 3-шарти «Ҳукумат оммавий ахборот воситаларини иқтисодий ёки бошқа хил камситилишларига йўл қўймаслиги керак» деб бошланади. Бордию, давлатга қарашли ахборот воситалари мавжуд бўлган тақдирда мустақил нашрларга улар билан тенг шароитлар яратилиши кераклиги баён этилган. Навбатдаги шартда эса давлат газета қоғози, босмахона ва нашрни тарқатиш тизимларида чеклашларга йўл қўймаслиги айтилади. Ҳатто давлатга қарашли ахборот воситаларида ҳам «таҳририят мустақиллиги» сақланиши кўрсатиб ўтилган (6-шарт).

Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонунида ҳам оммавий ахборот воси-

¹ Ўша манба. – Б. 276.

талари таҳририяти мустақиллиги, чунончи 15-моддада зикр этилган «Таҳририят ўз касб фаолиятида мустақилдир» деган норма миллий матбуотчилигимизнинг халқаро талаблар билан ҳамоҳанглигини кўрсатади.¹ Моҳиятан чуқурроқ кириб борилса, «таҳририят мустақиллиги» тушунчаси пировардида журналистнинг ўз ижодий фаолиятида мустақиллигини таъминлайди. Бу омил журналистнинг касб одоби талабларига риоя қилишига, айниқса, холислик ва ҳаққонийлик маданиятига хилоф иш тутмаслигига йўл очади.

Нуфузли халқаро ҳужжатлардан бири сифатида Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг (ЕХХТ) «Инсонийлик мезонлари» бўйича қатор ҳужжатлари катта аҳамият касб этади. Ташкилотнинг 1975 йили Хельсинкида қабул қилган яқунловчи ҳужжатининг алоҳида бир боби «Ахборот» деб аталган. Мазкур боб барча бандларининг бош мақсади «Иштирок этувчи давлатлар бошқа иштирок этувчи давлатлар ҳаётининг турли жиҳатларини кенгроқ билиш ва тушуниш эҳтиёжи»дан келиб чиққан.² Яъни, ўзаро ахборот алмашишнинг барча воситаларидан тўла-тўқис фойдаланиш ва бунга тўғаноқ бўладиган барча тўсиқларни олиб ташлашни иштирок этувчи давлатлар ўз олдларига мақсад қилиб қўйишлари керак. Бу катта мақсад-вазифаларни амалга ошириш механизми сифатида иштирок этувчи давлатлар ахборот тарқалиши, ундан фойдаланиш ва ахборот алмашинувини яхшилашлари даркор. Оғзаки ахборот, босма ахборот, кино, радио ва телевидение сингари электрон ахборот тарқатиш шакллари шулар жумласидандир.

«Нашр этиладиган ахборот» қисмида «Ўз ҳудудида бошқа иштирок этувчи давлатларнинг даврий ва даврий бўлмаган газета ҳамда матбаа маҳсулотларининг тарқалишини яхшилашга кўмаклашиш»нинг³ аҳамияти ва мажбурияти зикр этилган. Чунончи, «импорт қилинадиган матбуот на-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2007. – №1. – Б. 30.

² «Инсонийлик мезонлари». – Хельсинки. 1975–1999». – Т.: 2002. – Б. 21.

³ Ўша манба. – Б. 22.

шрлари, даврий ва даврий бўлмаган нашрлардан жамоатчилик фойдаланишига кўмаклашиш» мақсадида «бундай нашрлар сотиладиган жойлар сонини кўпайтиришни рағбатлантириш»¹ кўзда тутилган. «Журналистларнинг иш шароитларини яхшилаш» қисмида эса иштирок этувчи давлатларда журналистларнинг ўз касб фаолиятини амалга оширадиган шарт-шароитларни яхшилаш зарурлиги ҳақида сўз юритилади. Дарҳақиқат, журналист учун меҳнат шароитининг яхшиланиши, журналист меҳнатининг муносиб тақдирланиши, рағбатлантирилиши ҳам пировардида касб одоби нормаларига риоя қилиш даражасини оширади.

Умуман, турли давлатлар журналистларининг эркин ҳаракатланишига кенг йўл қўйилар экан муайян мамлакатда халқаро ҳуқуқ ва халқаро касб одоби тушунчаларининг интеграциялашув жараёни тезлашади. Бу, маҳаллий-миллий ахлоқий қадриятлар, меъёрлар асосида фаолият юритаётган журналистнинг ўз қарашларини, дунёқараши ва нуқтаи назарларини ўзгартиришига, мазкур ўзгаришлар эса маҳаллий оммавий ахборот воситалари қиёфасининг ўзгаришига олиб келади албатта.

Мустақиллик йилларида Республикамизда хорижий мамлакатлардан келтирилган нашрлар бозори авж олди. Бундай бозорлар турлича муносабатларни келтириб чиқарди. Мисол учун босма маҳсулотлар бозорида бизнинг миллий ахлоқимиз ва бошқа қадриятларга зид материалларга тўлибтошган нашрлар сотиლაётганига чек қўйиш тарафдорлари бор. Бордию, бундай қарашлар қўллаб-қувватланадиган бўлса, ЕХҲТ иштирок этувчи давлатлари вакиллари Мадрид учрашувининг якуний ҳужжатлари, Гуманитар ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлик бўйича келишиб олинган 1983 йил 6 сентябридаги Мадрид ҳужжатида бундай шартларни ўқиймиз: «Иштирок этувчи давлатлар бундан буён ҳам бошқа иштирок этувчи давлатлардан импорт қилинадиган босма, даврий ва даврий бўлмаган материалларнинг эркин ва кенг тарқатилишини, шунингдек умумий сотувда бундай

¹ Ўша манба, ўша бет.

материаллар бўладиган жойлар сонини кўпайтиришни (таъкид бизники — Х.Д.) рағбатлантирадилар».¹

Хўш, Ўзбекистон ЕХХТнинг иштирок этувчи давлатлари қаторида бўла туриб мана шундай жойлар сонини камайтириш ёки қисқартириши халқаро битимга зид бўлса, бошқа нуқтаи назарларга кўра эса бу каби бозорларнинг мавжудлиги миллий ақидаларимизга ҳам, журналистларимизнинг касбий ва инсоний одобига ҳам асло тўғри келмайди. Гап, халқаро нуфузли ҳужжат талабларига нисбатан ҳурматни сақлаган ҳолда ўзимизнинг миллий-маҳаллий манфаатларимизни ҳам унутмаслик, бу нозик ҳолатда энг оқилона йўл топиш ҳақида бормоқда.

«ЕХХК мажбуриятларига риоя қилиш самарадорлигини ошириш ҳамда инсонийлик мезонлари соҳасидаги ҳамкорлик ва мулоқотга кўмаклашиш»нинг 36-бандида шу каби мураккаб ҳолатларга ечим берилади. Унда «Иштирок этувчи давлатлар ўз фикрини эркин билдириш инсоннинг асосий ҳуқуқи ва демократик жамиятнинг асосий унсурларидан бири ҳисобланганини яна бир бор тасдиқлайдилар. Шу маънода оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги ҳамда плюралиزمи эркин ва очиқ жамият ҳамда давлат бошқаруви органлари ҳисобдорлигини таъминлаш ўта муҳим аҳамиятга эга»лиги таъкидлангани ҳолда «Уларнинг раҳбарлик принципи бу ҳуқуқни ҳимоя қилишдан иборат»лиги кўрсатилган.²

Демак, демократик жамиятнинг асосий унсурларини сақлаш, ҳимоя қилиш иштирок этувчи давлатларнинг раҳбарлик принципи бўлмоғи керак.

Бу — давлат зиммасидаги муҳим вазифалардан бири. Иккинчи томондан эса, оммавий ахборот воситалари ва матбуот жамоатчилиги, шахсан журналистлар ўртасида, психологиясида бағрикенглик, мураса кайфиятини тарбиялаш ҳам муҳим шартлардан ва ҳаётий эҳтиёжлардан бирига айланади. Икки томонлама амалга оширилган саъй-ҳаракатгина сўз, фикр ва матбуот эркинлиги сари йўл очади.

¹ Ўша манба. – Б. 27.

² Ўша манба. – Б. 125.

Жаҳон журналистикасида демократик тамойилларнинг ўрнатилишида умуминсоний характер касб этган қонунлар қаторида Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (1948 йил 10 декабрь), Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт (1966 йил 19 декабрь), Инсон ҳуқуқлари ва асосий ҳуқуқлар ҳимояси тўғрисидаги Европа Конвенцияси (1950 йил 4 ноябрь) алоҳида эътироф этилади.¹ Шунингдек, тадқиқотчи С.Жабборов Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, айниқса БМТ тузилиши билан вужудга кела бошлаган халқаро қонунчиликнинг кенг авж олишини таъкидлаган ҳолда журналистикага оид қонунчилик «ХУП — XIX асрларда шиддат билан ривожланди. ХУП асрга келиб айрим давлатларда қабул қилинган миллий ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳатто, ўзга давлатларнинг қонунчилигига ҳам таъсир кўрсата бошлади. Бу эса ўз даври учун маълум кўринишдаги халқаро ҳуқуқий нормалар вазифасини ўтади десак хато бўлмайди» деб ёзади.² Жуда тўғри айтилган бу жиддий фикрга бир қадар изоҳ беришга ва ундан қатор умумлашма хулоса чиқаришга тўғри келади.

Юқорида зикр этилганидек, матбуот эркинлиги тўғрисидаги дастлабки қонун 1766 йили Швецияда қабул қилинган. ХУП асрда инглиз файласуфи Ж. Мильтон яратган «Аэропагитика» асари ҳам матбуот дунёсида ҳануз ўз қимматини йўқотмаган. 1900 йили Швецияда журналистларнинг касб одоби кодекси қабул қилинган. 1918 йили Францияда Журналистлар Миллий синдикати «Ахлоқ-одоб хартияси»ни қабул қилган. 1921 йилга келиб америкалик Ж.Броун «Ахлоқ кодекси ва амалий журналистика меъёрлари»ни тузган. 1923 йилда АҚШ газета бош муҳаррирлари жамияти «Журнализм қонунлари» кодексини қабул қилган.

Гарчи бундай қонунлар ёки яратилган асарлар расман халқаро аҳамият касб этмаса-да, улар давлат чегараларини, ирқий ва миллий қадриятларни четлаб ўтиб дунёга тарқа-

¹ Қаранг: Жабборов С.М. Журналистиканинг самарали фаолият юритишига халқаро ва миллий ҳуқуқнинг таъсири. Филол. фан. номз. дис. автореф. – Т.: ЎзМУ, 2002. – Б. 11.

² Ўша манба. – Б. 16.

ган. Миллий журналистика ва алоҳида журналистлар малакасини оширишда у ёки бу даражада дастуриламал вазифасини ўтаган.

Бунинг сабаби шундаки, журналистика нафақат ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳодиса, балки у биринчи навбатда маънавий-маърифий, ижодий характердаги санъаткорона касб туридир. Шахсий-инсоний маданият ва одоб-ахлоқ тушунчалари ижодий маҳорат сирлари билан чамбарчас уйғунлашиб кетган фаолият майдонидир. Бундай ижод турига ўзини бахшида қилган киши халқаро қонун ҳужжатларида баён этилган нормаларни нечоғли пухта ўргангани ва ўзлаштиргани унинг нечоғли профессионал ё непрофессионал журналист эканидан далолат беради.

Яна бир хулоса шундан иборатки, журналистика соҳасининг бундай характерга эгаллиги, унинг моҳиятан халқаро ҳодиса эканини кўрсатади. Чунки ҳар қандай шахс ўзининг интеллектуал савиясидан келиб чиқиб дунёда юз бераётган воқеа-ҳодисаларга қизиқади, ахборот кутади.

Мазкур икки хулосанинг мантиқий давоми бўлган учинчи хулоса шундан иборатки, бошловчи ва тажрибасиз, профессионал малакаси устида ишламай қўйган журналистлар ўз қобиғидан ташқарига чиқолмайдилар, воқеа-ҳодисаларни ўзлари яшаётган муҳит ва ҳудуд доирасидагина талқин этадилар, ижодий маҳорат даражасини ҳам, касб одоби талабларини ҳам ўта тор ва саёз мезонлардан келиб чиқиб баҳолайдилар, халқаро ва умуминсоний мезонлар, қонунлар ва маҳорат сирларидан воқиф журналист эса воқеликка «катта» ва «юксак» нигоҳ билан қарашга одатланади. Ички хусусий воқеликни ташқи умумий воқелик даражасига кўтара олади. Давр ва замон ўзгаришларидан келиб чиққан тақдиримизда ҳам глобаллашув жараёнларининг талабларидан бири шундаки, агар илгари журналистлар фақат туман, вилоят ёки миллий республика миқёсларида фикрлаган бўлсалар, эндиликда дунёда кечаётган жараёнлар миллий географик ҳудудларда кечаётган воқеа-ҳодисаларга ҳам глобал манфатлар, нуқтаи назарлардан келиб чиққан ҳолда ёндашишни тақозо этмоқда.

Том маънодаги профессионал малаканинг моҳияти ва аҳамияти ҳам шунда. Ҳозирги глобаллашув жараёнида эса бу ҳолат ва талабга бўлган эҳтиёж табиий тус олади, муайян журналист ижодининг кўлами, аҳамияти ҳам шундан келиб чиқиб белгиланади. Шундай экан, тадқиқотимиз мавзусига бевосита дахлдор яна бир муҳим ҳулоса келиб чиқадики, журналистнинг касб одоби ҳам миллий, ҳам умуминсоний қадриятлар асосида таркиб топади ва шу асосда шаклланади.

1993 йилнинг декабрида БМТнинг Бош ассамблеяси 3 майни Жаҳон матбуоти эркинлиги куни деб эълон қилди. Бунга ЮНЕСКО Бош конференцияси 1991 йили қабул қилган «Жаҳонда матбуот эркинлигини таъминлашга кўмаклашиш» ҳақидаги резолюцияси асос сифатида қабул қилинди. Ушбу резолюцияда эркин, турфа фикрли ва мустақил матбуот ҳар қандай демократик жамиятнинг энг зарур таркибий аломати сифатида эътироф этилиши қайд қилинди. Айни шу кун танланиши боиси – Намибиянинг Виндхук шаҳрида 1991 йили 3 майда Виндхук декларацияси қабул қилинган. Ўтган йиллар мобайнида ЮНЕСКОга аъзо давлатлар орасида ушбу кунни «Жаҳон матбуоти эркинлиги куни» сифатида нишонлаш анъана тусини олмоқда. Айни шу куни кўплаб мамлакатларда журналистиканинг энг долзарб муаммолари, жумладан матбуот эркинлиги ва касб одоби мавзулари кенг муҳокама этилмоқда. Бир неча йилдирки, 3 май кунини Ўзбекистонда ҳам нишонлаш анъанага айланиб бормоқда.

Халқаро қонунлар, қонуний ҳужжатлар ва умуминсоний қадриятлар ҳақида сўз юритилганда одатда матбуот ва сўз эркинлигига яратилган шарт-шароитларни назарда тутамиз. Дарҳақиқат, юқорида мурожаат қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, «Матбуот эркинлиги хартияси»да ҳам матбуотнинг ва журналистнинг энг нозик ва қалтис ҳолатлардаги ҳуқуқи муҳофазаланган. Хусусан, матбуот ва ҳокимият ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар шартлари баён этилган.

Шу ўринда бошқа бир савол келиб чиқади: жуда кўп томонлардан дахлсизлиги таъминланаётган журналист ўзи эришган эркин ижод шароитида қайси мезонлар асосида фа-

олият юритади? Мутлақ эркинликка эришган ёки эришаётган журналист бу имкониятдан мутлақо холис ният ва мақсадларда фойдаланади деган кафолат борми? Бу ўринда оптимал-оқилона мувозанат қаердан ва қандай топилади?

Матбуотнинг (журналистнинг ҳам) ўзини-ўзи бошқариш механизми шу ўринда олдинги планга чиқади. Чунки демократик матбуот (журналист)нинг бошқа ҳар қандай матбуот (журналист)дан энг муҳим белгиси битта, яъни у юқоридан, четдан ёки бегона кучлар томонидан бошқарилмайди, балки у ўзини-ўзи бошқаради. Ўзини-ўзи бошқариш механизми яратишнинг эса кўплаб шартлари, муаммолари бор, уларнинг энг муҳими – журналистнинг касб одоби меъёрларини яратишдир (бу хусусда тадқиқотимизнинг 5-бобида мулоҳаза юритилди).

Хулоса қилиб айтганда, матбуот назарияси билан шуғулланувчи мутахассис олимлар, амалиётчи журналистлар, сиёсатчилар, жамиятшунослар, педагоглар, психолог, социолог ва бошқа соҳа эгалари «жаҳон журналистикаси» истилоҳини тўғри англай билишлари ҳар жиҳатдан фойдалидир. Ўзини мазкур жараённинг ҳақли аъзоси деб ҳисоблаган ҳар қандай миллий журналистика ва бу журналистикага мансуб журналистлар жаҳон журналистикасида кечаётган тенденциялардан хабардор бўлиши, уни эътироф этиши, ўзининг ўша глобал жараённинг ҳақли ва онгли вакили, иштирокчиси сифатида ҳис этиши, профессионал фаолиятини ўша улкан талаблар асосига қуришга, шу орқали миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигига интилмоғи зарур. Чунки, халқаро қонунлар, халқаро тамойиллар миллий журналистика майдонида ҳам эркин фаолият юритишга, шунинг баробарида миллий журналистиканинг жаҳон журналистикаси миқёсларига олиб чиқилишига имкон яратади.

Шуни ҳам айтиш керакки, БМТ ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси давлати томонидан ратификация қилинган халқаро ҳуқуқий маъёрлар, жумладан Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Матбуот эркинлиги хартияси, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг «Инсонийлик мезонлари» бўйича ҳужжатлари, Фуқаровий ва сиёсий

ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Инсон ҳуқуқлари ва асо- сий ҳуқуқлар ҳимояси тўғрисидаги Европа Конвенцияси каби кўплаб нуфузли ҳужжатларда мавжуд бўлган журнали- стнинг касб фаолияти, хусусан унинг касб одобини меъёрга солувчи муҳим нормалар миллий журналистика соҳасида яратилаётган ҳуқуқий ҳужжатлар моҳиятида акс топмоғи зарур.

Яна бир мулоҳаза журналистика соҳаси жаҳон глобалла- шув жараёнларида марказий ўринлардан бирини эгаллаб бо- раётгани хусусида. Аввало шуни айтиш лозимки, глобалла- шув эндиликда муқаррар тус олди, бу жараённинг ортга ке- тиши зинҳор мумкин эмас. Бинобарин, мазкур жараён му- аммоларидан кўз юмиш эмас, балки жараёнга фаол ва оқило- на аралашуш чорасини излаш тўғри бўлади.

Глобаллашув воқеасининг беқиёс ижобий жиҳатларини эътироф этган ҳолда унинг қатор салбий жиҳатларидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Шу боисдан ҳам журналистларимиз унинг бор мураккаблиги билан қабул қилишга ҳозир бўлмоқ- лиги керак. Аниқроқ айтганда, глобаллашув жараёнлари- нинг афзалликларини оширишда боқий миллий қадриятла- римиздан унумли фойдаланиш зарур. Журналистларимиз- нинг профессионаллик даражаси, малакаси ва маҳорати унинг ана шу майдонда нечоғли ўз овози, нуқтаи назари, холислиги ва албатта касб одобини сақлай билгани билан белгиланади. Давр ва замон талаби шу.

1.2. Жаҳон журналистикасида касб одобини меъёрлари (халқаро ва хорижий кодекслар қиёсида)

Ҳақиқатни ва жамият аъзоларининг ҳақиқатни билиш ҳуқуқини ҳурматлаш – журналистнинг бирламчи бурчи са- налади. Мазкур бурчдан келиб чиқиб журналист биринчи навбатда ахборот манбаининг мутлақ ишончли бўлишига эътибор қаратмоғи лозимдир. Оммавий ахборот воситаси (шунингдек, журналист ҳам) жамиятда фикрлар эмин-эркин алмашилишига имкон яратади, таъминланишига ҳисса қўша- ди, бундай фикр алмашинувиға муҳит яратади. Ушбу ҳолат- лар демократик жамият матбуотининг муҳим ва устувор

белгилари ҳисобланади. Шу билан бирга ҳар қандай жамиятда матбуотга берилган эркинлик билан масъулият, меъёр орасидаги мувозанатни сақлаш ҳамеша жиддий муаммо саналади. Холисликни, демократик нормалар меъёрини, кишиларнинг шаъни, қадр-қимматини асраб-авайлашни, ҳатто жамиятдаги осойишталик ва барқарорликни таъминловчи буюк қудратли куч мана шу улугвор мувозанат замирида мужассамлашган.

Жаҳон журналистикасининг энг устувор қадриятлари бир ўзакдан – инсоннинг табиий эҳтиёжларидан, яъни ахборот олиш ва сўз эркинлиги эҳтиёжини қондиришга бўлган талаблардан келиб чиққан. Қолаверса, тараққий этган давлатларда эришилган ва қарор топган матбуот эркинлиги таниқли ҳуқуқшунос М. Федоров (Россия) ёзганидек, «Либерал максимализмдан то ижтимоий масъулият туйғусини ҳис этишгача бўлган йўлни босиб ўтган».¹

Албатта, сўз эркинлигига замин яратиш, фикр хилма-хиллигига эришиш жамиятни парокандаликка олиб келиш эвазига бўлмаслиги керак. Зеро, ҳар қандай жамият ўзини бузғунчи таъсирлардан ҳимоя механизмини яратмоғи жуда-жуда зарур ва бунга мажбурдир ҳам. Бундай механизмнинг амалдаги кўриниши жаҳон журналистикасида синовдан ўтган тажриба – касб одоби кодексларидир.

Турли давлатларда амалда бўлган журналистнинг касб одоби кодекслари ўзига хос миллий-маҳаллий шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда яратилгани табиий. Бироқ шу билан бирга кодекслар орасидаги фарқларни истисно этмаган ҳолда уларни моҳиятан бир-бирига яқинлаштириб турган асосий муштарак талаблар ҳам бор. Мисол учун барча кодексларда аҳолининг ахборот олиш ҳуқуқи, холислик, аниқлик, ахборот манбаига садоқат сингари касб нормалари алоҳида таъкидланган. Демак, мана шу талаблар муштараклиги ҳам дунёда «жаҳон журналистикаси» дея аталувчи яхлит бир ижодий жараён, яхлит муҳит мавжудлигини кўрсатади.

¹ Законы и практика СМИ в одиннадцати демократиях мира (сравнительный анализ). Изд-е 2-е.– Галерея. – М.: 2000. – С. 6.

Ҳуқуқий-демократик мақомдаги оммавий ахборот воситалари тизимини яратиш масаланинг муҳим бир қирраси бўлса, ана шу мавқега эришган ёки эришаётган оммавий ахборот воситалари тизимида ўзини-ўзи бошқариш, мувофиқлаштириш механизмини яратиш ҳам шунчалик муҳим ва долзарб вазибалардан ҳисобланади. Шу сабабли ҳам ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратиш борасида халқаро ва миллий қонунлар, низомлардан ташқари гоёта жиддий аҳамиятга эга бўлган ҳужжат – кодекслар ҳисобланади.

Ахлоқшунослик фани тарихида кўплаб касб кодекслари, чунончи, шифокорнинг, ўқитувчининг, ҳуқуқшуносларнинг касбий одобини меъёрлаштирувчи кодекслар ёки шунга ўхшаш ҳужжатлар яратилган. Улар орасида «журналистнинг касб одобини кодексини» тушунчаси нисбатан олганда анча ёш. Адабиётларда зикр этилишича, оммавий ахборот воситалари соҳасига оид кодекслар асосан XX асрнинг аввалидан яратила бошланган.

Лотин тилида (Codex) тизимлаштирилган ҳуқуқий акт маъносини англатадиган кодексларнинг барчаси мазмун-моҳияти билан журналистнинг касб одобини меъёрларини тартиблаштиришга хизмат қилади. «Кодекс – мантиқий тизимлаштириш хусусиятига эга қонун бўлиб, ўзида ижтимоий муносабатларнинг маълум бир соҳасини батафсил тартибга солувчи нормаларни бирлаштиради».¹ Шу билан бирга кодекс тартиблаштирибгина қолмай, муайян мамлакат журналистлари, матбуотчилари ўзини-ўзи оқилона бошқариш механизмини яратиш борасида муҳим асосий ҳужжат вазибаларини ўтайди. (Ушбу муаммо хусусида келгуси бобларда сўз юритилди.)

Республикамиз матбуотида, соҳага тааллуқли йиғилишларда журналистнинг касб одобини, касб кодексини мавзуларидаги дастлабки мулоҳазалар ўртага ташлана бошлагач, «Журналист учун кодекс шартми?» деган мазмундаги эътирознома рад этишлар ҳам учради. Чунончи, ушбу тадқиқот

¹ Саидов А., Таджиханов У., Одилқориев Х. Давлат ва ҳуқуқ асослари. Основы государства и права. Шарқ. – Т.: 2002. – Б.41.

муаллифининг «Ўзбекистон матбуоти» журналида эълон этилган «Журналистнинг шаъни таъмадан устун» сарлавҳали очиқ хатида ўзбек журналистлари учун ҳам кодекс яратиш зарурати ҳаёт тақозоси эканлиги ўртага ташланди.¹ Тажрибали журналист С. Мусаев эса, «Баъзиларнинг журналистлар тубанлашиб кетаётганлигининг олдини олиш чораси сифатида касб ахлоқи кодексини яратиш ҳақидаги таклифини ўринсиз деб ўйлайман... Оммавий ахборот воситалари ҳақида ажойиб қонунлар қабул қилинган, журналист ва таҳририятларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, фаолият мезони белгилаб қўйилган бир пайтда ахлоқ кодекси аҳволни яхшилашга ёрдам беради, деб ҳисоблаш ортиқча» деган фикрни илгари суради.² Матбуотшунос Т. Раҳматуллаев эса журналистнинг касб одоби кодекси яратилиши тарафдори. «Чет эл тажрибасидан келиб чиққан ҳолда журналистларнинг ахлоқ кодекси кераклигини таъкидлаш жоиз, – деб ёзади у. – Ривожланган мамлакатларда ҳам кодекслар фақат ўтган асрнинг 70–80-йилларида пайдо бўлиб, кенг тарқала бошлади. Бунга айна шу вақтларга келиб керакли замин ва шарт-шароитлар яратилди ва эҳтиёж туғилди».³

Тадқиқотчи шу ўринда журналистнинг ахлоқ кодекси яратилишининг яна бир муҳим аҳамиятини таъкидлаб ўтади. «Агар, – деб ёзади у фикрини давом эттириб, – ўзини ўзи чеклаш тамойили ҳаётга татбиқ этилмаса, журналистикани чекловчи бошқа кучларнинг таъсири кучайишини хорижда яхши англай бошлашди. Шунинг учун «ўз-ўзини цензура қилиш», «ўзини-ўзи бошқариш» каби иборалар тез-тез ишлатиладиган бўлди».⁴

Дарҳақиқат, ҳар қандай шароитда, ҳар қандай миллий матбуотда журналистлар томонидан меъёрни унутиш, демократияни бевошликка айлантиришга мойиллик, ноҳолислик ва

¹ Х.Дўстмуҳаммад. Ўзбекистон матбуоти. 2003. 1-сон.

² Мусаев С. Диёнат – ҳақиқатгўйликда. // Ўзбекистон матбуоти. 2003. 3-сон.– Б. 31.

³ Журналист ва ҳуқуқ. – Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд вилоят бўлими ахборотномаси. 2003 йил, январь, 8-сон. Б.3.

⁴ Ўша манба, ўша бет.

ҳоказо зарарли иллатларнинг авж олиши уларга қарши муайян чеклашларнинг, тўсиқларнинг зўрайишига олиб келади. Бу чеклаш ва тўсиқлар эса аста-секин эркин фикр тўғаноғига айлана боради. Унга қарши курашишнинг бирдан-бир самарали чораси эса, авваламбор, журналистлар томонидан касб одоби талабларига қатъиян риоя қилишларидадир.

Умуман, касб одоби кодексининг зарур-нозарурлиги, унга эҳтиёж бор ё йўқлигига доир турфа муносабатлар тугамайди, уларнинг матбуотда эълон этилиши ва шу орқали мунозаралар қизғин тус олишининг мутлақо зарарли жойи йўқ, бироқ биз нима учун кодексни зарур деб ҳисоблаямиз? Қайси мулоҳазаларимиз билан фикримизни исботламоқчимиз?

– Кодекс биринчи навбатда, журналист фаолиятини ҳуқуқий, ахлоқий жиҳатдан изга солади. Уни мавжуд қонунлар доирасида иш юритишга тайёрлайди. Турли мураккаб ҳолат ва вазиятларда ҳам қонунан, ҳам касбий-инсоний нуқтаи назарлардан тўғри хатти-ҳаракат қилиш мезонларини белгилаб беради;

– кодекс журналистнинг жамиятдаги ўрни, мавқеи, салоҳиятини мустаҳкамловчи асос, таянч вазифасини ўтайди. Жамият аъзолари ўртасида журналист ўз ички интизомий нормалари мавжуд бўлган касб эгаси эканини намоён этиб туради;

– кодекс психологик жиҳатдан ўз ички интизомини тартиблаштирувчи, ўзи ва касбдошлари томонидан тайёрланган, жамоатчилик томонидан эътироф этилган ҳужжат сифатида журналистлар орасида катта таъсир кучига эга бўлади;

– кодекс фаолият жараёнида қонун ва одоб талабларига риоя қилмаган журналистларнинг хатти-ҳаракатларига холис баҳо бериш мезонига айланади. Номатбул хатти-ҳаракатга йўл қўйган журналистни айбига иқдор қилиш, унинг ҳуқуқини ҳимоя қилишда асос вазифасини ўтайди. Янада муҳими, кодекс журналистнинг энг мураккаб ҳолатларда адашиш, чалғишлардан асраб унга касб одоби меъёрларини эслатади. Кодекснинг фавқулодда гуманистик аҳамияти шу ўринда кўринади. Яъни, «Кодекс – журналист турли ҳолатларда

тўғри йўл топиши учун кафолат эмас. Бу – тўғри йўл топиш учун яратилган имконият».¹ Тайёр кафолатга кўр-кўрона суянишдан кўра, яратилган имкониятдан онгли равишда фойдаланиш эркинлиги журналистнинг касбий эркинлигини, пировардида унинг профессионал нуфузини оширади.

Кодексда ифодасини топган касб одоби шартларига риоя қилиш ҳар қандай журналистнинг ижодий маҳорат чўққиларини забт эта боришига кўмак беради. Яна бир жиҳати шундаки, амалда кенг қўлланиладиган мукамал кодекс журналистнинг ҳам ҳаётий, ҳам ижодий позициясини мустаҳкамлайди, яъни у сира иккиланмайди, икки ва ундан ортиқ қадриятлар орасида йўлсизликка учрамайди. Ваҳоланки, ўтиш даврини бошдан кечираётган, ҳали қатъиятли қарашлар ва қадриятлар тўла қарор топмаган шароитда мутлақ мукамал кодекс тайёрлашнинг иложи бўлмайди. (Бу ҳақда яна тўхталамиз.)

Демак, кодекснинг мавжудлиги жамиятдаги ижтимоий-сиёсий аҳволнинг, вазиятнинг барқарорлигидан, халқнинг ва жамиятнинг стабил тараққиёт йўли белгилаб олинганидан далолат ҳамдир.

Журналистиканинг ривожланишида маънавий ўрнатилган бўларли етук журналистларнинг кўпайиши зарурлиги ҳақида сўз юритган Россия ошкораликни ҳимоя қилиш жамғармаси раиси А.Симонов, «Маънавий авторитетлар маънавий ҳуқуқлар шаклланган жойда пайдо бўладилар» дейди.² Чунки журналистнинг шахси мавжуд меъёр ва талабларнинг бажарилиши асосидагина камол топа (ёки таназзулга юз тута) боради.

Баён этилган мулоҳазаларнинг ўзи ҳам кодекснинг аҳамиятини, унинг зарурлигини ҳар жиҳатдан исботлайди. Жаҳон журналистикаси тарихида касб одоби кодексини яратиш борасида тўпланган тажриба таҳлил этилса, билдирилган мулоҳазалар мазкур тенденция давом этаётганини, жаҳон журналистикасида кодекснинг аҳамиятига нақадар катта эътибор қаратилаётганини тасдиқлайди.

¹ Профессиональная этика журналиста. – М.: 2002. – Галерея. – С. 19.

² Ўша манба. – Б. 18.

Жаҳон журналистикасида XX асрнинг айниқса 60–80-йилларида кодексларнинг кўпайиши кузатилган. Олим В.А.Канкенинг таҳлилига кўра, аср бошларидаги кодекслар илмий ва инженерлик бирлашмалари аъзолари ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириб уларда асосан ҳаққонийлик, ҳалоллик, самимийлик, иш берувчиларга нисбатан содиқлик фазилатларига катта эътибор қаратилган. XX асрнинг ўрталарида яратилган кодексларга хавфсизликни таъминлаш, сиҳат-саломатлик, фаровонлик, кишиларнинг эрки, ошкоралик, халқлар ўртасидаги дўстлик қадриятларини олдинги планга олиб чиқиш характерли бўлган. 70-йиллар кодексларида ўз ваколатлари доирасида масъулиятли бўлиш бошқа қадриятлардан кўра кўпроқ қадрлана бошланган.¹ 90-йилларда, айниқса асрнинг сўнгги ўн йилида ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, кодекс яратиш борасида «портлаш» юз берди.

Бу ҳолни изоҳлаш қийин эмас. Зеро, ўтган асрнинг сўнгги ўн йилида дунёдаги ғоявий-мафкуравий мувозанат нисба-тида тубдан ўзгариш юз берди. Шўролар салтанатининг емирилиши ва ёш мустақил давлатларнинг вужудга келиши муносабати билан турли мамлакатлар оммавий ахборот воситалари тизимида янги давр бошланди. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, ҳар қандай ёш мустақил давлат ўз ички йўналишини демократик-ҳуқуқий изга солишга ўта бошлади. Мамлакат миқёсидаги журналистларнинг касб одоби кодексларини яратишга киришилгани эса, юқориди айтилганидек, миллий оммавий ахборот воситалари тизимида ўзини-ўзи бошқариш механизмини яратишга бўлган уриниш белгиларидандир.

Ўтмишга мурожаат қилинадиган бўлса, Америка газета муҳаррирлари жамияти томонидан 1923 йилда Журналистика қонунлари кодекси қабул қилинган.² Дунёга машҳур «Вашингтон пост» газетаси 1933 йили Ю. Мейерлар оиласи мул-

¹ Қаранг: В.А. Канке. Этика ответственности. – М.: Логос. 2003. – С. 314-315.

² Қаранг: Четыре теории прессы. – С. 130.

кига – тасарруфига ўтган заҳоти, биринчи навбатда газета эгалари кодексининг ахлоқий нормаларини эълон қилган.¹

Француз журналистлари миллий касаба уюшмаси томонидан қабул қилинган «Француз журналистларининг касб бурчлари хартияси» дастлаб 1918 йили қабул қилинган бўлса, 1938 йили унга қўшимчалар киритилган.

Кодекс қабул қилиш ва уни замонлар ўзгаришига монанд такомиллаштириб бориш борасида Миссури штати журналистикаси ўзига хос тажриба мактабини яратган. Штат Радио ва телевизион ахборот дастурлари режалари Ассоциацияси дастлаб 1946 йилда кодекс қабул қилган. Орадан 4 йил ўтиб унга касб фаолиятининг асосий амалий раҳбарлик йўлланмалари қўшилган. 1973 ва 1978 йилларда эса кодекс тамомила замонавий талаблар асосида янада такомиллаштирилган.

Бу факт шуни кўрсатадики, биринчидан, кодекс мутлақ ўзгармас догма эмас, у давр ва жамият ўзгаришларини ўзида акс эттириши зарур, шундагина унинг амалий аҳамияти, таъсир кучи орта боради. Қолаверса, кодексда жамиятдаги демократик янгиланиш кайфияти билан ҳамоҳанглик сезилади.

Кўринадикки, жаҳон журналистикаси тарихида кодекс яратиш тажрибаси XX асрнинг иккинчи ярми, айниқса асрнинг сўнгги ўн йиллиги алоҳида воқеаларга бой бўлган. Халқаро Журналистлар федерациясининг «Журналист одоби принциплари декларацияси» 1954 йили қабул қилинган. Профессонал журналистлар жамиятининг «Ахлоқий нормалар кодекси» 1996 йили амалга киритилган. АҚШ профессионал журналистлари жамияти, Америка газета муҳаррирлари жамияти, шунингдек Бельгия, Швеция, Исландия, Испания, Германия сингари Европа мамлакатларида қабул қилинган касб кодексларининг яратилиш даври ўтган асрнинг 80-йилларига, кўпроқ 90-йилларига тўғри келади. Социалистик тузум ҳукмронлик қилган республикаларда, айниқса МДХ давлатларида асосан асрнинг сўнгги йилларида журналистнинг касб кодексларини яратиш ва уларни ама-

¹ Қаранг: Ўша манба. – Б. 272.

лиётга жорий этиш қизғин тус олган. Бундай тенденциянинг ўзига хос сабаблари бор албатта. Бош сабаблардан бири XX асрнинг охирига келиб ахборот глобаллашуви жараёнлари муқаррар тус олди, бошқачароқ таърифланадиган бўлса, ахборот оқимини жиловлашнинг иложи бўлмай қолди, натижада матбуотни цензура остида тутиб туриш имкони йўқолди, демократик тамойиллар биринчи планга чиқиши муқаррар воқеликка айланди. Бундай тенденция нечоғли муқаррар бўлмасин, матбуот эркинлигининг ўзига хос масъулиятини белгилловчи мезонлар ҳам бўлиши зарур эди. Худди шу заруриятни адо этиш журналистнинг касб кодекслари ва ҳоказо касб одоби нормаларига, яъни ўзини-ўзи бошқаришга қаратилган ҳужжатлар зиммасига тушди. Хarakterли мисол тариқасида келтирадиган бўлсак, Россия Федерацияси Думаси матбуот эркинлигини чеклашга қаратилган қонун лойиҳаларини яратишга зўр бергани сайин мамлакатдаги оммавий ахборот воситалари тизимида касб кодексларини ишлаб чиқишга эътибор кучайган. Англия Парламентида мана шунга ўхшаш ҳаракатлар зўрайган паллада матбуот соҳасида ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратиш ташаббуси эълон қилинган ва Матбуотга оид шикоятларни кўриб чиқувчи матбуот қўмитаси ташкил этилган.¹

Кўринадики, жамият жиддий ва тарихий янгиланиш, ўзгаришлар даврини бошдан кечираётган бўлмасин бундай ҳолат барча соҳаларга таъсир кўрсатгани, уларда ҳатто кўнгилисиз асоратлар қолдиргани сингари матбуот ва оммавий ахборот соҳасини ҳам издан чиқариб юбориши ҳеч гап эмас. Айни шундай пайтларда оммавий ахборот воситалари соҳасида ҳам бир томондан ўзини муҳофаза қилиш инстинкти, иккинчи томондан ижтимоий масъулият туйғуси кучаяди. Касб кодексини яратиш худди шу инстинктнинг ва ушбу туйғунинг муҳим кўринишларидан ҳисобланади.

Жаҳон журналистикасида касб кодексларининг умумий характериға назар ташланса, уларда кўп жиҳатдан ўхшашликларни кўриш мумкин. Деярли ҳар бир кодексда журна-

¹ Қаранг: Ўша манба. – Б. 13.

листнинг жамиятда тутган ўрни, унинг касб бурчига садоқати, ахборотни ҳаққоний ва холис тарқатиши, ахборот манбаи билан муносабатлари, ахборотни холис тарқатиш билан унга муносабат билдириш ҳуқуқи ва меъёрлари, айбсизлик презумпциясига риоя этиши ва шу сингари бир қатор нормалар қамраб олинган. Бу – биринчидан.

Иккинчидан, кодексларнинг фарқли жиҳатлари шундаки, айрим ҳужжатлар муайян мамлакат миқёсида, айрим ҳужжатлар эса у ёки бу жамиятлар, уюшмалар ёхуд ассоциациялар томонидан қабул қилинган. Шу билан бирга халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган кодекслар ҳам мавжуд. Муайян таҳририятлар миқёсида, шунингдек босма оммавий ахборот воситаларида фаолият юритувчи журналистлар учун алоҳида, электрон оммавий ахборот воситаларида фаолият юритувчи журналистлар учун алоҳида мўлжаллаб яратилган кодекслар бор. Бунда босма оммавий ахборот воситасининг, радио ва телевидение журналистикасининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқилган. Фотожурналистикада касб кодекси меъёрларини белгилашга ҳаракатлар қилинган.

Санаб ўтилган турдаги кодекслар ва ҳоказо ҳужжатлар ўртасидаги муайян тафовутлар истисно қилинган тақдирда ҳам оммавий ахборот воситасининг қайси турида фаолият юритаётганидан қатъи назар журналист ўз ўқувчиси, тингловчиси, томошабини ва ўз ҳамкасблари олдида ҳисобдор. Шундан келиб чиқиб, у қуйидаги бир қатор талабларни ўзининг доимий касб одоби нормаларига айлантирмоғи фойдадан холи бўлмайди:

– журналист ўзи тарқатаётган ахборотнинг аниқлигига, холислигига жавобгар;

– журналист ўзи тарқатаётган ахборотнинг қайси манбадан олаётганлигини текшириб кўриши шарт;

– журналист ўзи тарқатаётган ахборотнинг қайси ва қандай аудиторияга мўлжалланганини, тарқатаётган ахбороти кимларга ижобий, кимларга салбий таъсир кўрсатиши мумкинлигини аввалдан билмоғи зарур;

– журналист контекстдан узиб олинган ахборот чала ахборот эканлигини ва бундай ахборот одамларни чалғитиши мумкинлигини унутмаслиги керак;

– журналист ахборот бериш ва ахборотни таҳлил қилиш ҳолатлари ўртасидаги фарқни ўзи учун жуда аниқ белгилаб олмоғи зарур;

– журналист фавқулодда ҳолатларда, сенсацияга айланадиган кетиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатишда ҳушёрликни, мулоҳазакорликни унутишга ҳаққи йўқ;

– журналист кам сонли миллат вакилларига қаратилган, болаларга, аёлларнинг шаъни, қадр-қимматини поймол этиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатиш номақбул оқибатларга олиб келиши мумкинлигини ёдда сақламоғи шарт;

– журналист баъзан шахсан ўзига маъқул келмаган ахборотни ҳам хизмат юзасидан тарқатишга масъул;

– журналист жамиятда фикр хилма-хиллигини таъминлашга имкон яратувчи, фуқароларнинг жамият ҳаётида фаол иштирокини таъмин этувчи, ижтимоий масъулият туйғусини ҳамшиша ёдида сақлашга мажбур бўлган касб соҳиби эканлигини унутмаслиги даркор.

Албатта, журналистнинг касб кодекси унинг фаолиятидаги барча жараёнларни ёхуд энг майда ҳолатларгача тўлатуқис қамраб ололмайди. Шу боисдан ҳам деярли барча кодекслар ҳажман жуда қисқа, лўнда ёзилган ва уларда асосан журналистлик фаолиятининг энг асосий одоб нормалари баён этилган.

Юқорида санаб ўтилган нормалардан ташқари айрим ҳужжатларда шахс дахлсизлигига урғу берилган бўлса («Журналистлар мажбурияти хартияси» – Италия), бошқа бир ҳужжатда («Одоб кодекси» – Латвия) ҳақиқатга зид ахборот бериб юборилган ҳолатларда журналист томонидан зудлик билан оммавий ахборот воситасининг кўринарли жойида узр эълон қилиниши зарурлиги норма сифатида кiritилган.

Бозор муносабатлари шароитида матбуот ахборотига товар мақоми берилиши хусусидаги фикр-мулоҳазалар кенг тарқаб улгурди. Бу мулоҳаза кўпчилик томонидан эътироф этилмоқда ҳам. Бироқ, «Литва журналистларининг касб кодекси»да (биринчи банднинг ўзида) мазкур ҳолатга ўзгача

қараш баён этилган. Яъни, «На ноширлар, на журналистлар янгиликларни ўз мулклари деб ҳисобламасликлари керак. Оммабоп ахборотни тарқатишни ташкил этувчилар унга (ахборотга – Х.Д.) товар деб қарамасликлари керак. Ахборот олиш ва тарқатиш имконияти – инсоннинг асосий эркинликларидан биридир».¹ Ушбу кодекснинг 17-бандида «Журналист ижтимоий аҳамиятга эга ахборот билан жамоатчиликнинг қизиқишини қондиришга қаратилган ахборотни фарқлай билмоғи керак» деган норма ҳам баён этилган.²

Бир қарашда мазкур норма журналистлик касбининг ўзига хос нозик жиҳатини ифода этгандек туюлади, иккинчи нуқтаи назардан қаралганда эса жамоатчилик ижтимоий аҳамиятга эга ахборотга қизиқмайдами, деган савол туғилади. Яъни, ҳақиқий маънода ижтимоий аҳамиятга эга ахборот жамоатчиликда ҳам кенг қизиқиш уйғотиши табиий.

Мисоллар давом эттирилса, Мальта Матбуот клуби ва Кўрсатувлар институти томонидан ишлаб чиқилган «Одоб кодекси»да мувозанат, аниқлик ва ҳалоллик журналист фаолиятининг асосий принциплари сифатида алоҳида моддада баён этилган. Деярли барча мамлакатлардаги турли миқёсларда амалга киритилган кодекслар ҳажман муштасар бўлгани ҳолда «Норвегия матбуоти касб кодекси», Италиянинг «Журналистлар мажбурияти хартияси», Испаниянинг «Журналист касби деонтология кодекси», Даниянинг «Миллий ахлоқ кодекси» ҳажман бирмунча катта. Бу нуқтаи назардан олганда, 1973 йили Германияда қабул қилинган «Публицистика принциплари (Матбуот кодекси)» ҳажман энг катта ҳужжатлардан бири саналади. Кодекс 16 бобдан иборат. Боблардан ўрин олган йўриқномаларда матбуот ва журналист касбининг юксак вазифа ва бурчларидан бошлаб, журналист фаолиятининг деярли барча босқичлари қамраб олишга ҳаракат қилинган. Чунончи, жамиятни ахборот олиш ҳуқуқини таъминлашга йўл қўймайдиган шартномалар тузилмаслиги, сайловолди тадбирлари, социологик

¹ Ўша манба. – Б.155.

² Ўша манба. – Б.156.

сўровлар натижаларини эълон қилиш, ўқувчилар хатларини эълон қилиш, тузатиш бериш, фотосуратларни эълон қилишдаги холислик, таҳририят материали ва реклама ора-сидаги тафовутни сақлаш, яширин реклама, кўнгилсиз ва нохуш воқеа-ҳодисалар ҳақида ахборот тарқатиш, табиий офатлар, жиноятлар ва жиноятчиларга доир ахборотларни, фотосуратларни эълон қилиш, айбланувчига қўйилаётган айб ва исботланган айблов ўртасидаги чегарани аниқлаштириб олиш, тиббиёт ва доришуносликка доир маълумотлар, ва ниҳоят, таклифномалар ва совға-саломлар олиш тартибларигача мужассам топган. Бизнинг назаримизда, кўр-кўрона қисқаликка интилгандан кўра ҳажман катталикидан чўчимаган ҳолда кодексларнинг мукамаллигини таъминлаш тажрибаси кўпроқ самара келтиради.

Жаҳон журналистикасида касб кодекси яратиш тажрибаси ҳақида сўз юритилар экан, мазкур жараёнларнинг ўзбек миллий журналистикасидаги кўринишлари (айтиш мумкин-ки, дастлабки уринишлар) Республикамиздаги бу борадаги саъй-ҳаракатлар юзасидан ҳам дастлабки илмий-умумлашма хулосалар чиқариш мумкин.

Республикамиз оммавий ахборот воситалари соҳасидаги мустақиллик даври ўзгаришлари ўзбек миллий журналистикасида касб одоби кодексини яратиш эҳтиёжини кун тартибига қўйди. Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд бўлими томонидан миллий журналистикамизда биринчи марта «Журналистларнинг ахлоқ кодекси»ни яратишга уриниш бўлди.¹ Мазкур кодекснинг муқаддимасида қуйидаги эслатмалар баён этилган: «Ушбу Кодекс Ўзбекистон журналистлари касб фаолияти давомида таяниб иш юритадиган ахлоқ нормаларини ўз ичига олади. Оммавий ахборот воситасининг ҳар бир ходими, сиёсий ва бошқа қарашларидан қатъи назар, Кодексда белгилаб қўйилган тамойилларга амал қилади. Чунки эркин ва демократик матбуотнинг ривожланишига манфаатдор ва бунинг учун масъул бўлган журналистлар

¹ Ҳуқуқ ва журналист. // Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд вилоят бўлими ахборотномаси. 2003, январь. 8-сон.

касб этикаси талабларига таяниб фаолият юргизгандагина зиммасидаги юксак вазифаларни бажаришга қодир бўлади».

Кодекс 23 моддадан иборат. Унда журналист фаолиятининг кўплаб қирралари қамраб олишга ҳаракат қилинган. Чунончи, икки моддада журналистнинг ўз касбига муносабати, битта моддада оммавий ахборот воситалари ва жамият муносабати, битта моддада журналист ва ахборот манбаи муносабати, иккита моддада журналистнинг ўз ҳамкасбларига муносабати, ўн саккиз моддада эса асосий масала – журналистнинг касбий бурчи, ҳолислиги, масъулияти муаммолари мужассам топган.

Хорижий давлатларда амалда бўлган кодекслар ҳам ҳажман унчалик катта эмаслиги айтилди. Уларда ҳам журналист фаолиятининг барча босқичлари тўла-тўқис қамраб олинган дея олмаймиз. Чунки, одатда кодексда касбга доир фаолиятнинг энг асосий ва муҳим қирралари қамраб олинади, ҳолос, иккинчидан, мавжуд қонунларда зикр этилган ҳолатларнинг кодексда у ёки бу тарзда такрорланиши шарт эмас. Бундан қатъи назар, кодексда муқаррар қайд этилиши шарт бўлган ҳолатлар ҳам мавжудки, улар четлаб ўтилган кодекс мукамалликка даъво қилолмайди. Кодексда ифода топиши шарт бўлган ҳолатларни Т. Раҳматуллаев батафсил санаб ўтган. Жумладан, «Журналист ва муштарий, журналист ва ахборот манбаи, журналист ва асар қаҳрамонлари, журналист ва муаллиф, журналист ва муҳаррир, журналист ва таҳририят аъзолари, журналист ва касбдошлари орасидаги муносабатда вужудга келиши мумкин бўлган ҳар хил ҳолатлар кодексда инобатга олинади».¹

Сўз юритилаётган кодексда журналистнинг ўзи фаолият юритаётган таҳририят билан муносабатлари, муҳаррир билан муносабати, журналист ва муаллиф орасидаги муносабат шартлари етарли даражада қамраб олинмаган. Журналистнинг касбий бурчи, ҳолислиги ва масъулияти ифода топган ўн саккиз модда маъно-мазмун жиҳатидан бир-бирини мантиқий давом эттиради, тўлдиради.

¹ Ўша манба. – Б. 3.

Албатта ушбу кодекс мукамалликка даъво қилмайди. Қолаверса, у лойиҳа сифатида эълон қилинган. Эҳтимол, у келгусида такомиллаштирилажак кодекс учун асос вазифасини ўташи мумкин эди. Афсуски, лойиҳа Республика журналистлари томонидан кенг муҳокама этилмади, унинг моддаларига сайқал берилмади. Табиий, сўнгги вариант сифатида қабул қилиниб, амалиёт учун тавсия этилмади.

Фикримизча, кодекс журналист фаолиятининг бошидан охиригача бўлган барча асосий босқичларни системали равишда қамраб олмағи даркор. Эҳтимол, у бир неча кичик сарлавҳаларга ажратилиши мақсадга мувофиқдир. Мисол учун «Словения Республикаси журналистларининг кодекси»,¹ Финландиянинг «Сифатли журналистика амалиёти бўйича тавсияномалар»,² Швециянинг «Матбуот, радио ва телевидения ходимлари учун одоб кодекси»³ мазмундорлиги, ҳар бир йўналиш алоҳида сарлавҳалар остида изчил равишда баён этилганлиги билан эътиборни тортади.

Шу омил аёнки, электрон оммавий ахборот воситалари йўналишида фаолият юритаётган журналистнинг касб одоби нормалари босма сммавий ахборот воситалари журналисти зиммасидаги одоб нормаларидан бир қатор принципиал талаблари билан фарқланади. Мисол учун радиожурналистикада «овоз эффекти ва одоб» тушунчасининг ўзи ҳақида истаганча мулоҳаза юритиш мумкин. Зеро, радиожурналист қандай ахборот бермоқда, бу ахборот кимларга қаратилган, ахборот куннинг қайси вақтида узатилмоқда, эшиттиришнинг характери қандай ва ҳоказо. Радио тўлқинлари орқали сенсанцион ахборот бериш, зудлик билан оператив ахборот узатишнинг касб одоби нормаларига риоя этилмаслик қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

Шу ва шунинг сингари нормалар касб кодексидан, жилла қурса, умумлашма тарзда ўрин олиши зарур. АҚШда Радио ва телевизион ахборот дастурлари режиссёрлари ассоциацияси томонидан ишлаб чиқилган касб одоби кодекси

¹ Ўша манба. – Б.186.

² Ўша манба. - Б.196.

³ Ўша манба. – Б.209.

қамровининг кенглиги билан диққатга сазовор. Чунончи, ахборот дастури учун янгиликларни саралаб олиш ҳуқуқи фақат режиссёрга берилган. Ҳар бир станцияда янгиликлар дастури бўйича ишлайдиган камида бир нафар малакали ходим бўлиши мажбур қилиб белгиланган.¹

Кўринадики, телерадио орқали ахборот дастурини тайёрлаш соҳасида режиссёр бош фигура ҳисобланади ва аҳоли диққатига зарур миқдорда ахборот етказиш масъулияти унинг зиммасига юкланган. Воқеалар ҳақида берилаётган ахборот билан унинг шарҳи ўртасида қатъий чегара бўлиш зарурлиги, узатишга тайёр ҳолдаги ҳеч бир ахборот диктор танишмагунига қадар эфирга тарқатилмаслиги (истисно ҳолатлардан ташқари) алоҳида норма сифатида кодексдан ўрин олган.

Яна бир муҳим норма бу – телерадио янгиликлари дастури орқали узатилган нотўғри ва хато ахборот аниқланган заҳоти унга тузатиш киритилган ҳолда эфирга тарқатилиши белгилаб қўйилган.

2006 йилнинг бошларида ташкил топган Ўзбекистон Мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди ўз фаолиятининг бошланишидаёқ ибратли ишга қўл урди. Фонд ўзининг дастлабки тақдимот конференциясидаёқ «Босма ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси»ни ҳамда «Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари хартияси»ни эълон қилди.²

Ҳар икки ҳужжат бир неча кичик сарлавҳаларга ажратилган, ҳажман ихчам. Характерли хусусияти шундаки, Кодекснинг муқаддимасида профессионал журналистга ўзига хос таъриф берилган. Чунончи, журналистнинг жамият ва халқ олдидаги бурчи, миллий ва умуминсоний қадриятларга муносабати, демократия ва тараққиётни ривожлантириш йўлида қўшадиган ҳиссаси санаб ўтилган. Кодексдаги икки

¹ Ўша манба. – Б. 59.

² Ўзбекистон матбуоти. – 2006. – 2-сон.

бўлимнинг биринчиси «Журналист ўз вазифасини адо этишда қуйидагиларга амал қилиши шарт» деб аталади. У етти банддан иборат. Журналист олдига қўйилган биринчи талаб «объектив воқеликни рост акс эттириш орқали одамларнинг ҳаққоний ва рост ахборот олишини кафолатлаши»дан иборат.¹ Дарҳақиқат, воқеликни тўғри акс эттириш ва кишиларга ҳаққоний ахборот олишини кафолатлаш журналист зиммасидаги бирламчи муқаддас бурч саналади. Шундай улуғ бурчни адо этар экан, у иккинчи бандда зикр этилганидек, «умумэътироф этилган ахлоқ-одоб меъёрлари, шунингдек, ўзаро муносабатлар мезонларига риоя этиши, гўзал инсоний фазилатларни намоён қилиши, инсон шайни ва қадрқимматини ҳурматлаши» зарур. Мазкур талаблар ҳам журналистнинг кундалик фаолияти чоғида асқотади албатта. Бироқ сўз юритилаётган Кодекс бандлари, биринчи навбатда умумхарактерга эгалиги яққол сезилади. Яъни, уларда конкретликдан кўра умумийлик устун. Мисол тариқасида айтсак, иккинчи бандда «умумэътироф этилган ахлоқ-одоб меъёрлари», «ўзаро муносабатлар мезонлари», «гўзал инсоний фазилатлар» сингари жумлаларнинг ҳар бири ўзича анчагина кенг тушунчалар ҳисобланади. Қиёс сифатида келтирадиган бўлсак, Беларус Республикасида қабул қилинган «Журналистнинг профессионал одоб кодекси»да нормалар бирмунча аниқ ва лўнда баён этилган. Бу, кодекс бўлим ва моддаларининг аталишидаёқ яққол кўзга ташланади. Яъни, «Журналист профессионал одоби принциплари» бўлимида «Журналистнинг социал масъулияти», «Ҳаққонийлик ва холислик», «Ҳалоллик», «Умуминсоний кадриятларни ҳурматлаш» моддалари келса, «Профессионал одоб нормаларининг бузилиши» деб номланган бўлимда «Фуқароларнинг ахборот олиш ҳуқуқининг бузилишига олиб келадиган хатти-ҳаракатлар», «Фуқароларнинг ўз фикрини эркин ифода этиш ҳуқуқларининг бузилишига олиб келадиган хатти-ҳара-

¹ Ахлоқ-одоб кодекси ва Хартиядан олинган барча иқтибослар «Ўзбекистон матбуоти» журналининг 2006 йил 2-сонидан эълон қилинган матнидан келтирилди.

катлар», «Журналистнинг профессионал обрўсига путур етказиш», «Хизмат одоби ва журналистларнинг профессионал ҳамкорлигига путур етказиш» деб номланган моддалар журналист касб фаолияти жараёнининг деярли ҳар бир босқичини қамраб олган.¹ Германия матбуот кенгаши ва матбуот бирлашмалари томонидан биргаликда 1993 йили қабул қилинган «Публицистика принципилари (матбуот кодекси)»да ҳам худди шундай ҳолатни кўриш мумкин.² Ушбу кодекс ўзининг изчиллиги, батафсиллиги ва қамровининг кенглиги билан диққатга сазовор. Айтиш мумкинки, янги яратиладиган журналистнинг касб кодексларига намуна сифатида ҳам тавсия этиш мумкин бўлган тажриба.

Кодекс 35 кўрсатма-йўриқномадан иборат. Уларнинг ҳар бири журналист фаолиятининг муайян босқичида конкрет ҳолатларда қандай йўл тутиш маъқуллиги, қандай хатти-ҳаракатларга йўл қўйиш мумкин эмаслиги аниқ-тиниқ кўрсатиб ўтилган. Мисол учун, сайловолди тадбирларидан ахборот беришдаги кўрсатмалар, сўровномалар натижаларини бериш тартиблари, фотосуратлардан фойдаланиш, интервью, ўқувчилар хатларидан фойдаланиш, тузатишларни эълон қилиш, таҳририят материаллари билан рекламалар орасидаги тафовутни сақлаш тартиби, яширин реклама бериш йўриқномаси, махсус чиқишларни эълон қилиш, хасталиклар, ўз жонига қасд қилиш ҳолатларини ёритиш, муҳолифат ва қочқинлар тўғрисидаги хабарларни тарқатиш, юбилейлар, кўнгилсиз ҳодисалар ва фалокатлар тўғрисидаги ахборот ва ҳатто жиноятлар, жиноятчилар томонидан ёзилган мемуарларни оммалаштириш тартиблари қамраб олинган. Умуман, жаҳон журналистикасида қўлланилаётган касб кодекслари қиёсан таҳлил қилинса, уларда икки хил ёндошиш – журналист фаолиятининг энг майда деталларини қамраб олиш ёхуд фаолиятининг умумий йўналишларини ифода этиш билан чегараланиш тажрибаси кузатилади. Республикамиз

¹ Қаранг: Профессиональная этика журналистов. Т.1. // Документы и справочные материалы. М.: Галерея. 1999. – Б. 97–102.

² Ўша манба. – Б. 120 -132.

матбуотчилигида биринчи марта расман эълон қилинган «Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси»да масала умумий нуқтаи назардан ёритилган бўлса, Германия публицистларининг кодекси, ҳозиргина қисман тўхталганимиздек, масалани атрофлича қамраб олингани билан характерланади. Грецияда амал қиладиган «Деонтология принциплари» бор-йўғи 10 банддан, Ирландия Журналистлари миллий кенгаши томонидан амалга киритилган «Ахлоқ кодекси» 12 банддан, Португалия ва Сербияда қўлланилаётган худди шу сингари ҳужжатлар эса атиги 10 банддан иборат.

Табиий туғиладиган савол шундан иборатки, хўш, касб кодексини яратишда қайси йўлни тутиш маъқул?

Назаримизда масалага амалий самара нуқтаи назаридан ёндошиш тўғри бўлур эди. Яъни, кодекс қай тартибда, қай кўринишда яратилса муайян ҳудудда унинг амалий самараси кўпроқ бўлади?

Бу саволга жавоб топиш учун бир қатор омиллардан келиб чиқиш керак. Яъни: мамлакатдаги оммавий ахборот воситаларининг ахволи, мавжуд шарт-шароитлар, журналистлар малакаси, контингенти, миллий менталитет, кенг жамоатчилик томонидан, қолаверса, марказий ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан матбуотга бўлган муносабат, моддий-ижтимоий, маънавий-ташкилий имкониятлар ва ҳоказолар батафсил эътиборга олинмоғи даркор. Жамиятда ахборот олиш эркинлиги принциплари ва ҳуқуқларига риоя этиш даражаси, айбсизлик презумпциясига риоя этиш малакаси, матбуот билан боғлиқ маънавий зарар муносабатлари... шу каби муаммолар чуқур ўрганилиб, социологик тадқиқотлар, махсус сўровномалар ўтказилганидан сўнггина журналистнинг касб кодекси яратилса ва матбуотимиз жамоатчилиги эътиборига тавсия этилса, ана шундагина кодекс амалда ишлайди. Яна бир мулоҳаза шундаки, касб кодекси лойиҳа ҳолатида матбуотда эълон қилиниши ва шу касб соҳибларининг кенг муҳокамасига қўйилиши жиддий аҳамиятга эга. Чунки, кодекс муайян касб вакилларининг кўпчилиги томонидан эркин ва онгли тартибда муҳокама этилган ва қабул қилинган ҳужжат ҳисоб-

ланади. Кодекс қонундан ўзининг демократик принциплари асосида, кўнгилли равишда қабул қилингани билан фарқланади. Агар шу тартибга амал қилинса, журналист бевосита ўзи иштирокида, ўзи томонидан тайёрланган тартиб-қоидани эътироф этиши (шу асосда ундан талаб қилиш имкони ҳам ортади) психологик нуқтаи назардан осон кўчади. Кодекс мана шундай очиқ ва кенг муҳокамагарсиз қабул қилинган ва амалга киритилган тақдирда эса унда баён этилган тавсия ва шартларга амал қилиш самараси анча камайиб кетади.

Қолаверса, умуммуҳокама чоғида кўпчиликнинг фикр-мулоҳазалари, таҳририй тузатишлари, ўзгартиш ва қўшимчалари охир-оқибат кодекснинг мукамаллигини таъминлайди. Миллий журналистикамизда қўлланила бошланган Кодекснинг юқорида келтирилган иккинчи бандида «инсон шаъни ва қадр-қимматини ҳурматлаш» жумласи ўринли келтирилган. Ундан кейинги учинчи банд «инсон шаъни ва унинг шахсий ҳаёт кечиришга бўлган ҳуқуқини ҳурмат қилиши» жумласидан бошланади ва айни шу банд «...инсон ҳуқуқлари ва унинг шаънини (таъкидлар бизники – Х.Д.) ҳақоратлар, ғийбатлар, уйдирма ва айбловлардан ҳимоялаши» деб тугалланади. Назаримизда, ҳажман қисқа кодексда бундай такрорлашларга йўл қўйилмаслик учун ҳам матн лойиҳаси Республикамиз журналистлари, мутахассислар ва умуман жамоатчилик томонидан кенг муҳокама этилганида янада мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Кодекснинг «Журналистнинг касб маҳорати қуйидагилардан иборат» деб номланган иккинчи бўлимига киритилган шартлар, фикримизча, алоҳида сарлавҳачаларга ажратилгани маъқул эди. Чунки унда журналист маҳоратини белгиловчи омиллар билан у ўз фаолияти мобайнида риюя этиши шарт бўлган талаблар аралаштириб юборилган. Чунки «айбини суд исботламагунча, ҳар бир одам айбсиз, деган қоидага амал қилиш», «ахборот манбаининг махфийлигини ҳимоялаш бўйича барча мажбуриятларни бажариш» сингари талаблар журналистнинг бевосита маҳоратига дахли йўқ. Шундай мулоҳазани ушбу бўлимдан жой олган бошқа бир қатор бандлар юзасидан ҳам билдириш мумкин.

Жамоат фонди томонидан қабул қилинган «Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари хартияси» батафсиллик борасида Ахлоқ-одоб кодексидан бирмунча фарқли. Хартия муқаддимасида матбуот соҳасидаги барча катта-кичик кўнгилсизликларга йўл қўймасликнинг асоси сифатида журналистнинг «профессионал ахлоқ-одоб меъёрларига ҳам боғлиқ экани» эътироф этилган. Айтиш мумкинки, бу хилдаги хартиялар ҳам ҳажм ва қамровнинг кенглиги борасида бир-биридан фарқланади. Мисол учун 1987 йилнинг бошларида Лондонда 34 мамлакат журналистлари томонидан маъқулланган «Озод матбуот хартияси» 10 банддан иборат. Францияда 1918 йили қабул қилинган ва 1938 йили қайта тўлдирилган «Француз журналистларининг профессионал мажбуриятлари хартияси»¹ ҳам Республикамизда яратилган Хартиядан ихчам. Италияда 1993 йили амалга киритилган «Журналистлар мажбуриятлари хартияси»² эса ҳажм борасида бирмунча кенг. Жамоат фонди тайёрлаган Хартия (айрим нормалар «Ахлоқ-одоб кодекси»дан айнан олинганлигини истисно этганда) бир қадар мазмундорлиги билан таҳсинга лойиқ дейиш мумкин.

Жаҳон матбуотчилиги ва миллий журналистикалар амалиётида қўлланилаётган кодекслар, хартиялар ва шунга ўхшаш ҳоказо умум қабул қилинган ҳужжатларнинг (Республикамиздаги дастлабки уринишлар, тажрибалар ҳам шу жумладан) қиёсий таҳлилидан қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

биринчи – журналистнинг касб кодексини яратиш бўйича жаҳон журналистикасида етарли ва хилма-хил тажрибалар тўпланган. Жумладан:

бир мамлакат миқёсида қабул қилинган касб кодекслари;

бирор ижодий уюшма ёки ассоциация томонидан ишлаб чиқилган касб кодекслари;

¹ Профессиональная этика журналистов. Т.1. // Документы и справочные материалы. М.: Галерея. 1999. – С. 201.

² Қаранг: Ўша манба. – Б. 150–156.

бирор таҳририят ижодий жамоаси доирасида қабул қилинган кодекслар;

халқаро кучга эга бўлган кодекслар.

Оммавий ахборот воситаларининг турига кўра, яъни босма оммавий ахборот воситалари, электрон оммавий ахборот воситалари йўналишида фаолият юритадиган журналистларга мўлжалланган кодекслар;

иккинчи – журналистика тарихида зудлик билан бир кечада («Нью-Йорк таймс» газетаси янги мулкдорлар қўлига ўтганида), ёхуд уч йил мобайнида яратилган («Каталония деонтология кодекси») кодекслар ҳам мавжуд. Ушбу икки факт шундан далолат берадики, аслида кодекс ниҳоятда зарур бир дастуриламал, шундан келиб чиқиб у ниҳоятда шошилинч яратилиши мумкин ёхуд, кези келганда, у ҳар жиҳатдан пухта ишланиб, амалиётда қўлланиши ҳам эҳтимолдан йироқ эмас;

учинчи – журналистнинг касб кодекси қонунлардан фарқли ўлароқ парламент томонидан эмас, балки жамоат ташкилотлари томонидан тайёрланади ва қабул қилинади, жамоатчилик меҳнатининг маҳсули ўлароқ вужудга келтирилади. Кодекс тайёрланиш босқичининг ўзи кенг жамоатчилик ўртасида ўзига хос фаоллашувни келтириб чиқаради;

тўртинчи – журналистнинг касб кодекси журналистлар учун дастуриламал вазифасини ўтайди, кодекс шартлари журналистга мажбурият юкламайди, уни онгли одоб меъёрлари асосида фаолият юритишга даъват этади, журналистнинг чигал-ночигал вазиятларда тўғри ечим топиши учун имконият беради. У журналистни тўғри йўлга солишни кафолатламайди, балки унга имконият беради;

бешинчи – кодекслар энг баҳсли дамларда, чунончи журналистнинг хатти-ҳаракатини холис баҳолашда мезон вазифасини ўтайди;

олтинчи – Республикамизда битта жамоат фонди миқёсида бўлса-да, журналистнинг касб кодекси яратилди. Вақт ўтиши билан яратилган Кодекс ва Хартия давр талабига яраша мукаммаллашиб боради албатта. Ҳозирда ушбу икки ҳужжатнинг амалдаги ижросини таъминлаш механизмини

яратиш устида қайғуриш зарур. Фикримизча, бунинг учун Республика оммавий ахборот воситалари соҳасида кўзга кўринган ҳурматли журналистлар, ҳуқуқшунослар, психологлар, педагоглар, назарий ва амалиётчилар вакилларидан иборат махсус жамоатчилик кенгаши ташкил этилмоғи маъқул (ҳозир ташкил этилган жамоатчилик кенгаши режалаштирилган фаолиятни қониқарли даражада йўлга қўймаганлиги сабабли ҳам унинг самараси кўзга ташланмапти). Бу кенгаш зиммасига даврий оммавий ахборот воситалари ва журналистларнинг фаолиятини кузатиб бориш вазифаси юкланади;

еттинчи – эндиликда электрон оммавий ахборот воситалари соҳасида фаолият юритувчи журналистлар кодексини яратиш зарурати туғилмоқда. Айниқса, Интернет журналистикаси соҳасида шундай касб кодексларини яратишни кечиктирмаслик зарур;

саккизинчи – галдаги муҳим вазифалардан бири – мавжуд касб кодексларида баён этилган нормалар соҳа намоёндалари, қолаверса кенг омма ўртасида мунтазам тарғиб этилмоғи, улар хусусида доимий тушунтириш ва тарғибот ишларини тўхтатмаслик лозим деб ҳисоблаймиз.

**АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА
ЗАМОНАВИЙ ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ ДОЛЗАРЪ
МУАММОЛАРИ**

**2.1. Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари
ахборот глобаллашуви ва анъанавий оммавий ахборот
воситалари тушунчаси кенгайишининг асосий омили
сифатида**

Замонавий журналистикани, матбуотни компьютерсиз, Интернетсиз тасаввур этиб бўлмайди. Ахборотни зудлик билан чекланмаган масофаларга тарқатиш борасида Интернетга тенг келадиган рақобат йўқ. Нафақат қисқа хабар ва репортажлар, ҳатто очерклар... романлар матни газета, журнал ёки китоб юзини кўриб улгурмай, Интернет тармоғи орқали сон-саноқсиз ўқувчилар эътиборига ҳавола этилмоқда. Умуман, «ахборот асри», «ахборот глобаллашуви», «ахборотлашган жамият», «ахборот таҳдиди» сингари тушунчалар вужудга келишининг бош «сабабчиси» кейинги чорак аср мобайнида юз берган ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги кескин ривожланиш дейиш мумкин. Чунки ахборотни зудлик билан ҳеч бир қийинчиликсиз исталган масофага, исталган миқдорда узата олиш имконияти дунё миқёсида ахборотнинг шиддатли суръатдаги ҳаракатчанлигига йўл очди.

Дастлаб банк, савдо, ҳарбий соҳалардагина татбиқ этилган Интернет тизими аввалига аста-секин, кейинроқ эса юқори суръатларда бошқа соҳаларда ҳам кенг қўлланила бошланди. Агар 1969-1970 йилларда Интернет асослари яратилган ва у асосан ҳарбий соҳада қўлланган бўлса, 1980-1990 йилларда Интернет кенг тараққиёт йўлига чиқди. Ундан фақат давлатга қарашли тизимлардагина эмас, хусусий

молиявий корхоналарда ҳам кенг фойдаланишга киришилди.¹ «1995 йил 24 октябрь куни АҚШ Тармоқ бўйича федерал кенгаши (FNC) бир овоздан «Интернет» атамасини таърифловчи резолюцияни маъқуллади».² Интернет «Сўнгги 7-8 йил ичида анъанавий оммавий ахборот воситаларига рақобатчи универсал тизимга айланди».³

XX асрнинг 80-йилларида ҳам Интернетга кўпроқ болалар эрмаги сифатида қаралган. Компьютер ўйинлари, электрон почта имкониятлари кенг қулоч ота бориши билан кишиларда исталган дақиқада, исталган миқдорда, исталган ахборотни олиш, узатиш имкони вужудга келди. Уяли телефон тармоқларининг ривожланиши ҳам исталган жойдан туриб, исталган масофадаги нуқтага индивидуал алоқага чиқишни оддий ҳолатга айлантирди. Лекин инсон табиати ана шундай фавқулудда имкониятдан ҳам қаноатланмаслиги табиий эди. Зеро, чекланмаган миқдордаги ахборотни мумкин қадар кўпроқ одамлар диққатига ҳавола қилиш истаги Интернет журналистикасининг яратилишига, шаклланишига олиб келди.

Энг тезкор оммавий ахборот воситаси ҳисобланган радиотележурналистиканинг ҳам ахборот узатиш тезлиги, қамрови Интернетга бас кела олмади. XXI аср бўсағасига келиб инсоният зудлик билан ахборот олиш ва зудлик билан ахборот узатиш «дард»ига мубтало бўлди. Янада муҳим ўзига хосликлардан бири – Интернет тармоғининг интерактивлигида эди. Яъни, ахборот узатувчи ўша заҳоти узатган ахборотига жавоб олиши, шу билан ўзи ахборот олувчига айланиши мумкин эди. Табиий, бирорта анъанавий оммавий ахборот воситаси бундай имкониятга эга эмас.

¹ Қаранг: Рашидова Д.К. Особенности формирования интернетовской журналистики и специфика интернет в качестве глобального СМИ.: Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. – Т.: ЎзМУ. 2002. – С. 12.

² Атамухамедов Ш. Интернет жаҳон ахборот тизими сифатида. // Инфоком.Уз.- 2006. № 5.

³ Қаранг: Рашидова Д.К. Особенности формирования интернетовской журналистики и специфика интернет в качестве глобального СМИ.: – Автореф. на соиск. ученой степ. канд. филол. наук. – Т.: ЎзМУ. 2002. – С. 5.

Интернет журналистикасини вужудга келтирган бош омиллардан бири ҳам шу. Ва бу ҳолат ер юзидаги деярли барча интеллектуал қатлам вакиллари ҳаётида тубдан ўзгаришлар ясади.

Бу ўзгариш бор-йўғи 10-15 йил асносида юз берди. Ваҳоланки, ахборотлашган жамиятнинг мўъжизаларга ва мураккабликларга тўла барча кўриниш ва манзаралари ҳали бу билан тугамаслиги муқаррар.

Ахборот-коммуникация технологиялари тараққиёти, жумладан компьютерлаштириш ва интернетлаштириш яқка ахборотларнигина эмас, ҳатто чекланмаган миқдордаги оммавий ахборотни ҳам тезкор ва кенг ҳудудларда тарқатиш ва қабул қилиб олиш, ахборот алмашиниш жараёнларида айниқса катта имкониятлар яратди. Электрон газеталар, журналлар, радиоэшиттириш дастурлари, шунингдек газета ва журналларнинг электрон версияларини Интернет тармоқлари орқали тарқатиш анъанавий оммавий ахборот воситалари соҳасида буткул янги даврни бошлаб берди.

Шу тариқа Интернет журналистикага ҳам кириб келди ва жаҳон журналистикасининг шаклланиш жараёнларини мутлақо кутилмаган йўналишларда ўзгартириб юбориш даражасига чиқди.

Даставвал асосан ахборот манбаи ва ахборот узатувчи восита сифатида оммалаша бошлаган Интернет тармоғи аста-секин янги типдаги оммавий ахборот воситасига айлана бошлади. Назаримизда, газеталарнинг электрон шаклда (версияда) тарқатилишининг кенг тус олиши бунинг бош сабабларидан бири бўлди. Чунки анъанавий газетанинг «тармоқчаси» сифатида Интернет саҳифаларига чиқа бошлаган электрон вариантга бўлган қизиқиш ва айниқса унинг қамров доирасининг чексизлиги электрон газеталар кўпайишига, «тармоқча»ликдан қутилиб мустақил нашрга айланиш тенденциясини вужудга келтирди. Матбуот, таҳририят, мухбир, таҳририят ходими, бош муҳаррир ва соҳадаги ҳоказо анъанавий тушунчалар ўзгаришга учради. Энди матбуот оммавий истеъмолчини ахборот билан таъминловчи-

гина эмас, балки жамиятда янги типдаги ахборот алмаши-нуви воситасига айлана бошлади. Бу ҳол жамиятнинг ички тузилишини, жамиятнинг қиёфасини ўзгартириб юборди. Журналистлар уюшмалари халқаро конфедерацияси (Москва) таҳлил гуруҳининг хулосасига кўра кибержурналистика ривожлангани сайин замонавий матбуот ҳозирги «тўртинчи ҳокимият»лик мавқеи қолиб чинакам маънода ҳокимиятлик даъвосини қилиши ҳеч гап эмас.¹ Чунки Интернет тармоғи кишилар ўртасидаги, фуқаролар билан ҳукумат ўртасидаги, ҳукуматлараро муносабат-мулоқотларни мутлақо янги реалликка олиб чиқди.

Ушбу янгилик соҳага доир қонунларда ҳам ўз аксини топди. Мисол учун 2007 йилга қадар амалда бўлган «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги қонунда «Газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар, ахборот агентликлари, телевидение (кабелли, эфир-кабелли телевидение) ва радиоэшиттиришлар, ҳужжатли кино, электрон ахборот тизими, шунингдек, доимий номга эга бўлган, давлат тасарруфидаги, мустақил ва бошқа оммавий даврий нашрлар» оммавий ахборот воситалари ҳисобланган бўлса,² 2007 йилнинг 16 январидан кучга кирган янги таҳрирдаги «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги қонунда мазкур таърифга «умумфойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларидаги веб сайтлар» ҳам қўшилди.³

Компьютер ва Интернет воситаларининг анъанавий оммавий ахборот воситалари билан бирикиб кетишига дахлдор муаммолар ҳам тез суръатларда кўпайиб бормоқдаки, уларни бартараф этиш масалалари билан шуғулланишни зинҳор орқага суриб, кечиктириб бўлмайди. Зеро, «Бундай аҳвол бой маънавий ва миллий анъаналарга тўғри келмай-

¹ Қаранг: СМИ и современные медиа-технологии. –МКЖС АСМО-пресс. – М.: 2000. – С. 35.

² Тўртинчи ҳокимият. Четвертая власть. (Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами) – Т.: Меҳнат, 2003. – Б. 7.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. – 2007. № 1. – Б. 26.

диган, виртуал оламнинг ўзигагина хос бўлган Интернет «манияти»ни юзага келтирди».¹

Христиан-Альбрехтс (Германия) университети мутахассиси К. Мёллер Интернетнинг оммавий ахборот воситасининг янги тури эканлигини эътироф этиш билан бирга, «бу янги инфратузилма» деган фикрни илгари суради.²

«Интернет журналистикаси» тушунчаси ҳақида сўз борар экан, мазкур чексиз тармоқ имкониятларидан фойдаланувчилар доираси, контингентини таснифлаб олиш масалага самарали ва холис ёндашиш имкониятини беради:

Интернет журналистикасининг ўзига хосликларидан бири – у **ҳар қандай одам учун** ёзиш, ахборот тарқатиш имконини яратди. Ҳар бир инсон ўз шахсий фикр ва қарашларини эмин-эркин ифода этиш ҳуқуқи нуқтаи назаридан қаралса, бу, мисли кўрилмаган қулайлик. Фуқаролик жамиятининг бош аломатларидан бири ҳам шундаки, кишиларнинг жамиятда кечаётган жараёнлардаги иштироки ортади, ҳар бир киши ўз ўрнини жамият миқёсидаги воқеаларнинг марказида деб билади. Бунинг натижасида одамларда ҳар бир воқеа-ҳодиса ҳақида фикр-мулоҳаза айтишга мойиллик кучаяди! Ушбу мойиллик одатда оммавий ахборот воситалари орқали юзага чиқади. Бироқ мавжуд анъанавий матбуот ва оммавий ахборот воситалари ўз зиммасидаги бу вазифани мукамал даражада удалай олапти дея олмаймиз. Қолаверса, бундай имконият яратилган тақдирда ҳам кишиларимизда газета ё журналга фикр-мулоҳаза ёзиш кўникмаси тўла шаклланмаган. Оммавий ахборот воситаларидан чўчиш, бегонасираш ёхуд матбуотга чиқишни жамоатчилик назарига тушиш деб билиш туйғуси кўпчилиكنи эмин-эркин ёзишдан тийиб туради.

Интернетда эса айти шундай психологик дискомфортга ўрин қолмайди. Чунки ижодкор ижод чоғида қоғоз билан яккама-якка, юзма-юз қолгани каби интернет «саҳифаси»га

¹ Шамшиева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз. – 2005. № 10.

² Мёллер К. От С– 64 до всемирной паутины. Свобода и ответственность (Сб. статей за 2000–2002 гг.) – Вена. – 2002. С. 208.

Ўз қарашларини битаётган киши ўзининг энг шахсий-субъектив (ҳатто чалкаш ва нотўғри қарашларини ҳам) мулоҳазаларини очиқ-ойдин изҳор этишдан тортинмайди. Чунки унинг учун ташқи ижодий муҳит йўқ ҳисоби, унинг учун муҳит – унинг якка ўзи. Мухбир, публицист, бош муҳаррир бир кишида мужассам топган «таҳририят». Ваҳоланки, анъанавий матбуот таҳририятларида ижодий муҳит журналистлар маҳоратини тинимсиз ошириб бориш, уларнинг касб одоби талабларига риоя этиши борасида бевосита ёки билвосита тарбияловчи катта таъсир кучига эга ҳисобланади, Интернет оламидан ташқарига чиқмайдиган «журналист» эса бундай ижобий таъсирлардан ҳоли қолади ва бу ҳол унга ижобийдан кўра кўпроқ салбий таъсир кўрсатади. Оқибатда жуда кўплаб (сон-саноқсиз деса ҳам бўлади) кишиларни оммавий ахборот тарқатиш, оммавий ахборот алмашиш майдонига жалб этган «Интернетда ҳар бир инсон ўзига хос «нашриётчи»га айланади. Бу ҳол эса, ўз навбатида кескин тусдаги, нафрат ғоялари билан суғорилган маълумотнинг ҳеч монеликсиз кенг тарқалишига олиб келади».¹

Шу ўринда бошқа савол келиб чиқади: яъни, Интернет тармоғида «жавлон» ура бошлаган, ўзини нашриётчи ҳисоблаётган ҳар қандай кишини журналист дейиш мумкинми? «Мисол учун, – деб ёзади ҳуқуқшунос-профессор В. Монахов, – Интернетнинг вужудга келиши туфайли оммавий ахборот билан ишловчи анъанавий ва профессионал субъектлар – журналистлар қаторига ушбу машғулотнинг минглаб ва ҳатто миллионлаб ишқибозлари келиб қўшилдилар. Уларнинг жуда кўпчиликлари журналист касбининг анъаналари ва нормалари ҳақида заррача ҳам тасаввурга эга эмаслар...»²

Тўғри фикр, ахир нима учун журналистикага ёки бўлмаса журналистлик касб-корига заррача алоқаси-дахли бўлмаган **сон-саноқсиз муаллифларнинг** Интернетдаги чиқишлари билан боғлиқ бўлган муаммоларни соҳамиз муаммоси деб зим-

¹ Шамшиева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз. 2005. – № 10. Б.84.

² СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. – Автор-составитель проф.В.Н.Монахов. М.: –Экопринт. – 2003. – С. 8–9.

мага юклаб олмоғимиз керак? Назаримизда, бу жиддий мулоҳазага ундайдиган муҳим савол. Ҳатто Интернетда нимаки кечаётган бўлса у «оммавий ахборот воситаси» тушунчасидан четда, деган қарашлар ҳам мавжудки, уни кескин рад этиш қийин.¹

«Компьютер журналистикаси» истилоҳи ҳақида сўз борганда дунё тажрибасида ҳанузгача на бу истилоҳга, на «компьютер ахбороти» атамасига тугал изоҳ топилмаганидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. «Мисол учун Австралия, Канада, Финляндия, Германия, Австрия, Голландияда «маълумотлар», Польша, Жанубий Кореяда «ёзувлар», Японияда эса «электромагнит ёзувлари» истилоҳлари қўлланади».² Дарҳақиқат, агар Интернет саҳифаларида кўзга ташланадиган чиқишлар ва уларнинг муаллифлари таснифланса, буткул ўзгача манзара ҳосил бўлади.

Энг аввало, Интернетдаги чиқишларни йўналиши, мавзу доираси, воқеликка муносабати, мақсад-вазифалари, шакл-шамойилларидан келиб чиқиб уларни бир-биридан ажратиб олмоғимиз муҳим. Дейлик N. исмли муаллиф шахсий қарашларини турли вақтларда ўз шахсий сайти орқали тарқатяпти. Биринчидан, бу сайт ҳали оммавий ахборот воситаси мақомини олмаган, иккинчидан эса N.нинг ўзи журналист ҳисобланмайди. Ёки бўлмаса, қайсидир давлатнинг қайсидир бурчагида ташкил топган номи мавҳум ва мақсад-маслаги шубҳали қандайдир ташкилот шубҳали шахслар номидан қайсидир давлатга қарши зимдан ахборот хуружларини ташкил этмоқда. Шу мақсадда катта-кичик мақолалар Интернет тармоқларида тарқатилмоқда. Бу ҳам оммавий ахборот воситаси, яъни журналистика эмас. Зеро, халқаро қонун ҳужжатларида, жумладан Ўзбекистон Республикасининг 2007 йилнинг январь ойида амалга киритилган «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонунида белгиланганидек оммавий ахборот воситаси мақомига эга бўлишнинг

¹ Қаранг: Кириллов Р. – Ўша манба, ўша бет.

² Ястребов Д.А., Чернышов. Объект и предмет неправомерного доступа к компьютерной информации. // Закон и право. – № 8. 2007. – С. 63.

қатъий шартлари – доимий номга ва даврийликка эга бўлиш.¹ Журналист мақоми ҳам муайян таҳририят жамоасига меҳнат шартномалари орқали боғланган кишигагина берилади.

Кўринадики, биз Интернет журналистикаси борасидаги муаммолар хусусида бош қотирар эканмиз, Интернет тармоғи орқали сон-саноқсиз миқдордаги журналист бўлмаган кишиларнинг фаол муаллифларга айланишлари билан боғлиқ муаммони назардан четда қолдиришга ҳаққимиз йўқ. Тўғри, такрор эътироф этамизки, бундай имконият жамиятда субъектив фикрли шахслар тарбиясига, демак, субъектив фикрга катта йўл очишини, шу орқали ахборотлашган жамият хусусиятлари шаклланишини ижобий ҳолат сифатида таъкидлаш зарур. Чунки субъектив фикр индивидуализмни кучайтиради. Индивидуализм ўз ҳолича салбий ҳодиса ҳам эмас, фақат муаммонинг моҳияти шундаки, ҳали шахсий фикр-мулоҳазаларини матбуотда оммабоп тарзда баён этиш кўникмаси ва тажрибасига эга бўлмаган ҳар қандай киши Интернет орқали ўз қарашларини баён этаётгани, айниқса фикрига у ёки бу кўринишда жавоб ола бошлаши унча-бунча кишини яхши-ёмон маънода шошириб қўяди. Ва бундай муаллифларнинг ҳар бири ўзини журналист (қолаверса, халқаро миқёслардаги журналист) дея ҳис қила бошлайди. Устига-устак, Интернет «журналисти» оммавий ахборот воситаларида бўлгани каби муҳаррир назаридан ўтиш масъулиятидан ҳолилигидан фойдаланиб истаган фикрини, истаган тарзда, ҳатто ўта ғализ, таҳрирталаб мулоҳазаларини ҳам ёзаверишга одатланиб қолади. Бунинг учун уни ҳеч ким танқид қилмайди, унга ҳеч ким танбеҳ ҳам бермайди.

Бошқа бир жиҳат хусусида тўхталадиган бўлсак, матбуотда танқидий руҳда ёзилган мулоҳазалар кўпчиликнинг диққат-эътиборини тортгани каби Интернет ўқувчиларини ҳам кўпроқ субъектив танқидий чиқишлар ўзига қаратади.

Масаланинг энг нозик ва ғоятда муҳим жиҳати ҳам шунда. Интернетнинг моҳиятидаги кўпчиликни ёзишга ундов-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. – 2007. №1. – Б. 26.

чи, шахсий-субъектив фикр айтишга йўл очувчи, образли қилиб айтганда, журналист бўлмаганларни ҳам журналистга айлантириб қўяётган омилнинг ҳикмати, янгилиги ҳам шунда.

Баён этилган мулоҳазалардан кўринадики, Интернет журналистикасида вужудга келаётган ушбу муаммони, яъни, журналист бўлмаган, ҳатто анъанавий журналистикадан ҳам йироқ бўлган ва шиддат билан кўпайиб бораётган Интернет муаллифлари билан шуғулланишни йўлга қўймоқ керак. Бу тоифа муаллифларни сиртдан ўқитиш, уларга оммавий ахборот тарқатиш услублари, санъати, маҳорати ва албатта одоби юзасидан йўл-йўриқлар бериш ишларини асло кечиктириб ё ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди. Бундай муаллифларга Интернет орқали оммавий ахборот тарқатишнинг ҳуқуқий асосларини тушунтириш ҳам ғоятда муҳим.

Ўз даврида радио ва телевидение журналистикага техник воситаларнинг кириб келишини бошлаган бўлса, эндиликда Интернет замонавий журналистикани қарийб техник соҳага айлантириб юборди. Замонавий журналистикада муайян техник воситаларга эга бўлмай, техник малакани эгалламай туриб ривожланишни тасаввур қилиб бўлмайди. Хусусан, фуқароларнинг, жумладан соҳа эгаларининг фаолиятини техник воситалар билан таъминланиш даражаси ва имконияти нисбатан катта бўлмаган шароитда бу ҳол жиддий муаммоларни келтириб чиқаради. Маълумотларга қараганда, агар 90-йилларнинг ўртасида Интернет тизимига уланган шахсий компьютерлар сони дунё бўйича 5,8 миллионгани ташкил этган бўлса, 2002 йилга келиб бу рақам 147,3 миллионга (айрим маълумотларга кўра 544,2 миллионга) етди.¹ Россиянинг ўзида аҳолининг 20 фоизи Интернетдан фойдаланади.² Табиий, ушбу кўрсаткич, яъни компьютер орқали Интернетдан фойдаланувчилар сони нафақат ер шарининг ғарбий қисмидаги, балки шарқий қисмидаги мамлакатлар миқ-

¹ Свобода и ответственность. – Сб. статей за 2000–2002 гг. Вена. – 2002. С. 205.

² Қаранг: Rogozin D. Ru – и точка // Российская газета. – 29 октября 2007.

ёсларида ҳам фантастик равишда орта бормоқда. Эндиликда ахборот технологиялари имкониятларидан фойдалана билмаган кишилар жамиятдан, ундан фойдалана билмайдиган халқлар эса умуминсоний жараёндан ажралиб қоладилар. Демак, Интернет тизимидан фойдаланувчилар сонининг ортиб бораётгани табиий ҳолдир. Шу билан бирга ахборотлашган жамият талаблари ҳам инсоният олдига ўз муаммоларини кўндаланг қўймоқда.

Олим В. Монахов Россия Федерациясида Интернет-матбуот тизимининг вужудга келиш босқичларини даврлаштирар экан, унинг дастлабки босқичи 1998 йилга тўғри келишини таъкидлайди. Иккинчи босқич 1999–2000 йилнинг бошланишига, учинчи босқич 2000 йилга, тўртинчи босқич эса 2000 йилнинг куз ойларидан бошланган деб ҳисоблайди.¹ Эътибор берилса, бир босқичдан кейинги босқичга ўтиш муддатлари ниҳоятда қисқа. Бунинг сабаби шундаки, Интернет журналистикасининг вужудга келиши ва тараққиёти кўп жиҳатдан жамиятнинг компьютерлашиш суръатига, айниқса фуқаролар ўртасида Интернетга шахсан уланиш даражасининг кўп-озлигига боғлиқ. Айни шу нуқтаи назардан Республикамиздаги аҳволга назар солинса, 2 миллиондан (2007 йилнинг сентябрь ойи маълумоти) камроқ бўлган Интернетдан фойдаланувчилар мавжуд бўлгани ҳолда уларнинг неча фоизи Интернетдан оммавий ахборот воситаси сифатида фойдаланади – қанчаси ахборот узатадию, қанчаси ахборот олади, бу борадаги кўрсаткичлар ҳозирча унчалик юқори эмас. 2007 йилнинг сентябрь ойи маълумотига кўра Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан оммавий ахборот воситалари сифатида рўйхатга олинган веб-сайтлар рўйхати 20 тадан ошган. Чунончи, www.afisha.uz, www.apteka.uz, www.restoran.uz, www.coskom.uz сингари веб-сайтлар фаолияти ноанъанавий веб-сайтлар сифатида изга тушиб олган. Бунга қўшимча ўлароқ, Интернет тармоқлари орқали Республикамиз ҳаётига дахлдор чиқишларнинг тобора кўпайиб бораётгани, унга

¹ Қаранг: СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования.– С. 12.

муносабат билдириш тизимини шакллантириш долзарб ва зифага айланаётгани Республикамизда яқин йиллар ичида Интернет журналистикаси янада кенг қулоч отишидан, демак, ушбу мавзу билан боғлиқ муаммоларни изчил ўрганишга киришиш зарурлигидан далолат беради.

Анъанавий оммавий ахборот воситаларини «тўртинчи ҳокимият» сифатида таърифлаш одат тусини олган бўлса, Интернет журналистикаси глобал даражада кишиларни манипуляциялаш воситасига айланиб бормоқда. Матбуотнинг, бир жиҳатдан оммани йўлга солувчилик, иккинчи жиҳатдан йўлдан оздирувчилик миссияси авж олмоқда. Шунинг учун ҳам Интернет журналистикасида касб одоби муаммоларининг долзарблиги тўхтовсиз ортиб бормоқда.

Тадқиқотчи Д.Рашидова Интернет журналистикасининг долзарб муаммолари сифатида савияси паст, террорчилик мақсадидаги, миллатчилик руҳидаги ва порнографик ахборотнинг тарқалиши билан боғлиқ муаммоларни санаб ўтади.¹ Олиманинг виртуал журналистика соҳасидаги меъёрни билмаслик ва уларни назорат остига олиш муаммосини махсус ўрганиши диққатга сазовор. Дарҳақиқат, Интернет нашрларида ва электрон версияларда одоб доирасидан четга чиқишлар, ҳақоратловчи материаллар, шахсий ҳаётга аралашилар, болалар порнографияси, ноҳолис реклама ва ахборот, ноҳолис рақобатга доир чиқишлар одат тусига кириб бормоқда. «Буларнинг бари ёвузлик ва уларга қарши курашмоқ керак» деб ёзади тадқиқотчи.² Шунингдек, ҳозирги вақтда ўзини-ўзи бошқариш фалсафаси ва тўлақонли мувофиқлаштириш тизимини ишлаб чиқиш зарурати ҳақидаги масала – муайян маънода жаҳон компьютер тизимини назорат остига олиш масаласи қайта-қайта кун тартибига қўйилмоқда. Бундай қарашларни инкор этувчилар эса бу хил назорат Интернет цензурасини келтириб чиқаришидан ха-

¹ Рашидова Д.К. Особенности формирования интернетовской журналистики и специфика интернет в качестве глобального СМИ.: – Автореф. на соиск. ученой степ. канд. филол. наук. – Т.: ЎзМУ. 2002. – С. 16.

² Ўша манба, ўша бет.

вотирга тушмоқдалар. «Даъволар қандайлигидан қатъи назар, – деб ёзади Д.Рашидова, – ниҳоятда омилкорлик билан ва самарали тадбирлар кўрмай ўзга иложи йўқ, зеро, Интернет хизматининг ҳозирги суръатда кенг қулоч ота бораётган бир шароитда вазият назоратдан четда қолиши ҳеч гап эмас».¹

2005 йилнинг 9 май куни Хотира ва Қадрлаш куни муносабати билан Тошкентдаги Мотамсаро она ҳайкали пойида бўлиб ўтган йиғинда мамлакатимиз Президенти И.Каримов «мамлакат Интернет тармоқларида энг муҳим масала бўлган миллий руҳ ва маънавиятимизга етарли эътибор берилмаётгани ҳамда айнан бугунги ўзбек ёшлари учун керакли бўлган материаллар кам эканлигига эътиборни қаратди».² Мақола муаллифлари фикрни қуйидагича давом эттирадилар: «Юртимизда фаолият кўрсатаётган веб-сайтларни маъномазмун нуқтаи назаридан таҳлил қилгач, биз ҳам, очиғи, жиддий ўйга толдик. Маълум бўлишича, юқорида айтиб ўтилган, «uz» тизимидаги («UZ» миллий тармоғи назарда тутилмоқда – Х.Д.) 3000 дан зиёд сайтнинг тўртдан биридагина ўзбек тилидаги материаллар мавжуд. Шунингдек, уларнинг каттагина қисми савия жиҳатидан бугунги кун талабига жавоб бермайди, қолаверса, ёшлар учун мўлжалланган сайтларнинг аксарияти кўнгилочар, эстрада, кино, шов-шувли мавзуларда бўлиб, илмий-оммабоп, билим берувчи, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган сайтлар жуда кам».³

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш зарурки, ҳозирги замон жаҳон журналистикаси муаммолари глобаллашув, ахборот глобаллашуви муаммолари билан чамбарчас боғлиқ. Даставвал ахборот узатувчи техник восита сифатида вужудга келган ва оммалаша бошлаган Интернет тармоғи аста-секин янги типдаги оммавий ахборот воситаси қиёфасига эга бўла борди. Бунга замин яратган омиллардан бири анъанавий газета ва журналларнинг электрон шакли (версияси)

¹ Ўша манба, ўша бет.

² Қаранг: Ғофуров Б., Хидиров Қ. – Интернет ва миллат манфаати. // Халқ сўзи. – 2005. 13 май.

³ Ўша манба.

оммалашганидадир. Зеро, дастлаб версия кўринишида оммалашган веб-сайтлар кўп ўтмай мустақиллаша бошлади ва мустақил электрон оммавий ахборот воситасига айланди. Ўзига хос янги инфратузилма, Интернет журналистикаси истилоҳлари замонавий матбуотшунослик терминологиясидан мустақкам ўрин эгаллади. Анъанавий таҳририят тушунчаси тубдан янгиланди, ҳатто амалдаги қонунларда Интернет тизимида фаолият юритадиган веб-сайтларга оммавий ахборот воситаси мақомини бериш ҳуқуқи белгиланди.

Шулар билан бир вақтда «Интернет журналистикаси» муайян маънода тугал атамага айланиб улгурмади, айниқса Интернет саҳифаларидаги барча веб-сайтларни ҳам оммавий ахборот воситаси қаторига қўшиш мумкин эмас, Интернет журналисти деганда кимлар назарда тутилиши ҳам очиқлигича қолиб келмоқда. Интернетнинг техник имкониётлари кўнгли тусаган шахсни «журналист»га айлантириб қўймоқда, ваҳоланки, бизнинг фикримизча, Интернет тизимига кириб ахборот алмашаётган дуч келган фуқарога журналистлик мақомини бериш тўғри эмас, улар ҳали ижодий малака нуқтаи назаридан журналист ҳисобланмайдилар. Шунга қарамай, биз Интернет муаллифларининг ижодий малака ва маҳорат масаласи билан алоҳида шуғулланиш, шунга доир муаммолар махсус ўрганилмоғи керак деб ҳисоблаймиз. Чунки, сон-саноқсиз Интернет муаллифлари орасидан ҳақиқий маънодаги малакали, маҳоратли ва профессионал журналистлар етишиб чиқиши ва улар ахборот бозорида муайян мавқега эгалик қилишлари ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас.

Шу сингари мулоҳазалардан кўринадики, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари тараққиёти анъанавий оммавий ахборот воситалари тушунчасини ҳар жиҳатдан кенгайтириб юборди. Бинобарин, вужудга келган янги реаллик соҳага доир янги муаммоларни келтириб чиқарди. Ушбу йўналишдаги соҳа эгаларининг касб одоби билан боғлиқ муаммолар янги реалликнинг долзарб муаммосига айланди.

2.2. Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши шароитида журналистнинг касб одоби муаммолари

Ахборот-коммуникация технологиялари соҳаларидаги техник тараққиёт, хусусан, компьютерлаштириш ва интернетлаштириш жараёнларининг оммавий ахборот воситалари дунёсига жадал кириб келиши қандай фавқулудда муаммоларни келтириб чиқариши мумкин?

Фалсафа фанлари доктори Э.Иззетова ахборот технологиялари тараққиётини фалсафий мезонлардан келиб чиқиб тадқиқ этар экан, «Инсоният янги, том маънодаги улкан имкониятларга эга бўла бормоқда. Бироқ у бу имкониятдан тўғри фойдалана оладими?» дея масалани кескин кўндаланг қўяди.¹ «Инсоннинг Интернетга аноним ҳолатда кириши, – деб ёзади публицист Р. Кириллов, – уни ғайриижтимоий, ҳатто қўпоровчилик хатти-ҳаракатга ундайди. Тақиқланган нарсага мойилликни кучайтиради... Гўё тармоқда қонунқоида йўқ, гўё исталган номаъқулчиликка йўл очиқдек туюлади».²

Профессор В. Монахов оммавий ахборот соҳасидаги мавжуд ҳуқуқий бошқарув тизимини «постиндустриал ахборот жамиятининг янги реалликларига мослаштириш муаммоси»³ долзарб тус олаётганини айта туриб, «Эски» оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий тартиби «янги» – тармоқ ёхуд виртуал нашрлар учун ҳам тўлалигича долзарбдир» деган хулосага келади.⁴ Публицист Р. Кириллов масалани кўндаланг қўяди. Яъни, «Қонунчилик «ёмон» Интернет воқелигидан орқада. Фақат тарбиягина интернет-хатардан сақлаши мумкин».⁵

¹ Иззетова Э. Информационные технологии в зеркале философии. // Инфоком Уз.– 2005. № 11.

² Кириллов Р. Интернет: проигранная война. // Курьер. – № 50. 2006. С.9.

³ СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. – М.: Экспресс. – 2003. С.33.

⁴ Ўша манба. – Б. 38.

⁵ Кириллов Р. – Ўша манба, ўша бет.

Келтирилган иқтибослардан ҳам кўринадики, ахборот технологиялари тараққиёти, бу ўринда Интернет журналистикасида касб одоби нормаларининг ишлаб чиқилиши нечоғли долзарб бўлса, у шу қадар серқирра, қалтис ва нозик жиҳатларга бойдир.

Энг муҳими, Интернет журналистикасининг барча ижобий-илғор хусусиятларини эътироф этган ҳолда унинг салбий асоратларига қарши қандай кураш йўлини танлаш маъқулроқ? Умуман, Интернет журналистикаси соҳасидаги нуқсонларнинг, ҳатто хавфсизлик борасидаги хавотирларнинг олдини олиш мумкинми?

«Ҳар қандай инқилобий жараён каби, – деб ёзади Н.Моисеев, – ахборотлашган жамиятга ўтиш ҳам фавқулодда кутилмаган оқибатларга олиб бориши мумкин. Шундай экан, вазифа мазкур жараён ривожланишини режалаштириш эмас, балки эҳтимоли бўлган салбий оқибатларининг олдини олишдан иборат».¹

Биз эса «Интернет журналистлари» деганда анъанавий оммавий ахборот воситалари мактабини ўтаган, ушбу соҳада профессионалик малакасига эга бўлган ёки эга бўлиш арафасидаги бошловчи-ҳаваскор журналистлар ва мухбирларни назарда тутамиз. Интернет тармоғида ташкил этилган ва оммавий ахборот воситаси сифатида тан олинган (эҳтимол, оммавий ахборот воситаси сифатида давлат рўйхатидан ўтган) веб-сайтлар фаолиятини тадқиқ этамиз.

Анъанавий журналистикада бўлгани каби Интернет журналистикасида ҳам журналист мавқеи ва салоҳиятини ахборот «денгизи»дан керакли ва холис ахборотни саралаб олиш маҳорати белгилайди. Олима Д. Рашидова ёзганидек, «Ахборот бозори шароитида... журналистнинг ижтимоий воқеликдан фактларни саралаб олиш малакаси, унинг услубий маданиятига бўлган талаб орта боради».² Шунингдек, оли-

¹ Моисеев Н. Информационное общество: возможность и реальность. В кн. Информационное общество, М.: АСТ. – 2004. – С. 451.

² Рашидова Д.К. Особенности формирования интернетовской журналистики и специфика интернет в качестве глобального СМИ.: – Автореф. на соиск. ученой степ. канд. филол. наук. – Т.: ЎзМУ. 2002. – С. 15.

манинг фикрига кўра, «Интернет кўпроқ ахборот-таҳлилий жанр тараққиётига қулай»дир.¹ Бу фикрларга қўшиламиз ва айни чоғда шуни ҳам таъкидлашга тўғри келадики, Интернет журналистикаси билан анъанавий журналистика ўртасидаги ўхшашлик ва тафовутлар муайян даражада таҳлилга тортилаётгани ҳолда масаланинг айни мазкур жиҳати эътибордан четда қолаётгани, юқорида айтилганидек, «фавқулодда кутилмаган оқибатлар» келтириб чиқариши ҳеч гап эмас. Кутилажак салбий оқибатларнинг олдини олиш учун профессор В.Монахов янги ахборот даври ҳуқуқшунослигини ривожлантириш ғоясини илгари суради.² Бу ғояни қўллаб-қувватламоқ керак албатта. Шу билан бирга масала шу қадар мураккабки, унинг ечимини ва чорасини топиш учун барча имкониятлар сафарбар этилмоғи даркор. Чунки қонуний чораларни кўриш билан бирга ахлоқий мезонларни яратиш, масалага касб одоби талаблари нуқтаи назаридан ёндошиш ўйланган самарани бериши мумкин. Чунки айни шундай ҳолатларда журналистнинг касб одоби муаммоси бор мураккаблиги билан олдимизда кўндаланг бўлади. Анъанавий оммавий ахборот воситалари соҳасида касб одоби муаммоларини ўрганиш, таҳлилга тортиш нечоғли ўзига хос қийинчилик туғдирса, Интернет соҳасида бундай ишни амалга ошириш янада мураккаброқ бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас.

Ахборот технологиялари тараққиёти муносабати билан анъанавий оммавий ахборот воситалари соҳасида вужудга келган янги реаллик ҳақида сўз борар экан, бу икки йўналиш муаммоларини бартараф этиш чораларини излашга икки хил тарзда ёндошиш тўғри бўлади назаримизда. Биринчиси – анъанавий оммавий ахборот воситаларининг янгидан-янги имкониятларини кўпайтириш, иккинчидан – янги типдаги оммавий ахборот воситаларига анъанавий матбуотга хос бўлган вазифалар нуқтаи назаридан ёндошишдир.

¹ Ўша манба, ўша бет.

² СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. –М.: Экоп-ринт. – 2003. С. 38.

Гап шундаки, ахборот технологиялари имкониятлари анъанавий матбуот соҳасида сифатий ўзгаришлар ясади. Мисол тариқасида айтсак, компьютер техникаси газета таҳририяти иши, шунингдек мухбир, журналистлар фаолияти тарзига қанчадан-қанча янгилик киритди. Шу билан бирга, дейлик, Интернет журналистикасида ижодий маҳоратни ошириш, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, айниқса журналистнинг касб одоби тамойилларини ишлаб чиқиш сингари муаммоларни бартараф этишда анъанавий журналистикада тўпланган тажриба жуда асқотади.

Масаланинг фалсафий-психологик моҳиятида ҳам муаммо мавжуд. Чунончи, Интернет тармоғи моҳиятан либерал, яъни эркин муҳит майдонида «яшайди». «Интернет «ғоялар бозори» сифатида либерал тузилмалар хусусиятларини яққол намоён этади ва уларни кучайтиради... Тармоқ – технологик эмас, кўпроқ сиёсий ва ахлоқий тушунчадир. У дунёни ўз қамровига тортиш хавфини туғдирмоқда».¹

Ушбу мулоҳаза замирига эътибор берилса, Интернет тизимидек қудратли технология воситаси ўзининг асосий хусусияти бўлган техникага оидлиги билан эмас, ахборот дунёсидаги сиёсатни белгилаб берадиган ва шу билан дунёга гегемонлик даъвоси бўлган сиёсий тизим сифатида, ҳатто ахлоқий қадриятлар мезонига айланиш воситаси сифатида талқин этилмоқда. Бу ҳол, яъни ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларининг ортиши даставвал Интернет журналистикасининг оммалашини (1995–1996 йилларда) келтириб чиқарган бўлса, унинг кетидан, яъни 1997–1998 йилларнинг ўзидаёқ ахборотни глобал муҳофаза қилиш муаммосини келтириб чиқарган.²

2007 йилнинг январь ойида Россия Федерациясининг Владимир вилояти Коврово шаҳрида ноёб суд жараёни иш бошлади. Интернет тармоғи орқали «гурунг» қурган беш ҳамсуҳбатдан журналист Д.Ташликов вилоят губернатори Н.Ви-

¹ Қаранг: СМИ и современные медиа-технологии. – Международная конфедерация журналистских союзов. – М.: АСМО-пресс. 2000. – С. 35.

² Ўша манба. – Б. 103.

ноградовнинг даъво аризасига биноан судга тортилди. Матбуотда ёзилишича, журналист Коврово форумида ўз ҳамкасблари иштирокида бўлиб ўтган «гурунг»да губернатор шаънига қарата ўта ножўя мулоҳазаларни баён этган.¹

Ўз берган ҳодиса юзасидан ўз мулоҳазасини билдирган адвокатнинг нуқтаи назарига кўра, шахснинг обрўсига пуртур етказиш қай восита билан амалга оширилганининг фарқи йўқ, яъни газета орқалими, телевидение орқалими ёки Интернет орқалими, бундан қатъи назар, шунга йўл қўйган шахс қонун олдида жавоб бермоғи шарт.

Ушбу воқеа юзасидан Россия Ошкораликни ҳимоя қилиш фонди раиси А.Симонов билдирган мулоҳаза қарама-қарши таассурот қолдиради. Унинг айтишича, Абакан шаҳрида сайт конфискация қилинган. Бироқ юқори суд инстанцияси бу қарорни рад этгач, ўша конфискация қилинган сайт оммавий ахборот воситаси сифатида давлат рўйхатидан ўтказилишга мажбурлангани, умуман кейинги пайтда шунга ўхшаш ҳаракатлар кўпаяётганидан норозилигини баён этган. «Интернет тармоғини қонун асосида бошқаришга уринишлар бор, – деб ёзади А.Симонов, – бироқ бу мақсадга қай тариқа эришиш мумкинлиги топилмаяпти. Интернет – мағзава ағдариланган жой, дейишади. Шундай экан, келинлар, одамларга шу «помойка»дан фойдаланиш имконини берайлик. Нима учун ҳамма бошқарилоғи керак? Менимча Интернет яхши ўйланган иқтисодий қонунлардан ташқари бошқа ҳеч қандай қонун измига солинмаслиги керак.»²

Бундай нуқтаи назарга қўшилиш қийин албатта, чунки, масалага бундай ёндашиш, биринчидан ахборот тарқатишнинг яшин тезлигида кенг қамровга эга бўла бораётган технологик воситасидан фойдаланиш одобини инкор этиш бўлса, иккинчидан, кенг халқ оммасига «помойка»ни раво кўриш, ҳар қалай одобсизлик, беписандликдан ўзга нарса эмас.

Ошкораликни ҳимоя қилиш фонди раҳбарининг қуйидаги «тавсияси»ни ҳам жиддий деб бўлмайди: «Интернет орқа-

¹ Козлова Н. Цензура онлайн. // Российская газета. – 2007, 31 января.

² Ўша манба.

ли тарқатилган ҳақоратга қандай жавоб бериш керак? – деган савол қўяди А. Симонов ва ўзи қуйидагича жавоб қайтаради: – Ундай ҳақоратларга қулоқ осмаслик керак. Бордию, бундай ҳақоратлар кўпайиб кетса, нима учун бундай ҳолат юз бераяпти, эҳтимол одамлар ҳақдир, шу хусусда бош қотирмоқ керак».¹

Назаримизда, вазиятга бундай ёндошиш масаланинг ноциклигидан кўз юмиш, унинг ечимини топишдан ўзини олиб қочишдир, холос. Фикримизча, ҳар қандай хатти-ҳаракат, агар амалдаги қонун талабларига зид келса, унинг жавобгарлиги аниқ, лекин қонун талабларидан ташқари, ҳатто Интернет тармоғидек мураккаб ва ечимини топиш мушкул бўлган ахборот воситаларидан тўғри, холис ва одоб доирасида фойдаланиш муносабатларини тартибга соладиган, бошқарадиган, йўналтирадиган Интернет журналистикаси одоби меъёрлари ишлаб чиқилмоғи, улар кенг тарғиб этилмоғи керак.

Интернетда айtilган фикр чегара билмайди, бу ўзига хосликнинг хавотирли жойи шундаки, дейлик, Республика-миз ҳудудида юз берган бирор воқеа-ҳодиса борасидаги Интернет «ижодкори»нинг қарашларини дунёнинг олис бир бурчагида яшаётган, яъни воқеликдан узоқдаги кишилар ҳам ўқишади. Шахсий-субъектив ижодни ўқиган олисдагилар қарашларига қанчалик чалкаш, чалғитувчи таъсир кўрсатишини тахмин қилиш қийин эмас, албатта.

Бу – бир. Иккинчи хавотирли жойи шундаки, Интернет журналистикаси орқали тарқаётган мана шундай хом-хатала ахборот ва мулоҳазалардан унумли фойдаланишни йўлга қўйган, буни сабрсизлик билан кутаётган ноҳолис ва нияти бузуқ кучлар ҳам бор. Айни ўшалар «субъективчи» муаллифлар фикрини кенгроқ ёйишга ҳаракат қилади, айни ноҳолис мулоҳазалар тарғиботига йўл очади. Яъни, ўзимиздаги ғўр муаллифлар ўзлари ҳали дурустроқ журналист малакасига эга бўлмай туриб, билиб-билмай хориждаги ғанимлар тегирмонига сув қуяди. Назаримизда, ахборот- коммуни-

¹ Ўша манба.

кация технологиялари тараққиёти давридаги журналистиканинг долзарб муаммоларидан бири ҳам шу.

Мана шундай мулоҳазалар ҳам ҳозирги жиддий муаммо – Интернет журналистикасида касб одоби мавзусининг долзарблигидан далолат бермоқда.

Шу ўринда ҳақли савол туғилади: ахборот-коммуникация технологиялари бирмунча тараққий этган давлатлардаги Интернет журналистикасида одоб меъёрларини сақлаш тизимини яратиш борасида қандай тажрибалар тўпланган? Уларнинг бизнинг Республикада татбиқ этиш мумкин бўлган жиҳатлари мавжудми?

«Интернетда интеллектуал мулк ҳуқуқининг, инсон шахсий ҳаётининг дахлсизлиги ҳуқуқининг бузилиши ва шахсий маълумотлар муҳофазаси, Интернетда асоссиз ва сохта маълумотларнинг тарқалиши, Интернетда сайлов қонунчилигининг бузилиши – Интернет муаммолари ҳисобланади».¹ Жаҳон Интернет журналистикасидаги бу каби муаммолар ҳар жиҳатдан ўзининг янгилиги билан ажралиб туради ва табиий, янгича ечимлар топилишини тақозо этади.

Кўпгина давлатларда Интернетнинг бирор-бир тармоғига кириш йўлини тўсиш мақсадида прокси-сервер деб аталувчи модулдан фойдаланилади. Прокси-сервер провайдер ихтиёрида бўлиб, у ўз хотирасида мавжуд барча веб-сайтлар ҳақидаги маълумотларни сақлаб туради. Ва тармоқдан фойдаланувчини ман этилган мавзуларга йўлатмайди. Ҳатто мумкин бўлмаган саҳифага киришга уринган фойдаланувчи ҳақида ҳуқуқни муҳофаза этувчи идорани бохабар қилиб қўяди ҳам. Мисол учун Сингапурда интернетчилар мамлакат миқёсида диний, сиёсий ва порнографияга доир саҳифаларга киритилмайдилар. Бундай прокси-серверлар тўсқинлигини четлаб ўтиш унчалик қийин эмаслигидан келиб чиқиб, Бирлашган Араб Амирлигида ман этилган сайт очилган заҳоти унда, «Ушбу саҳифага кириш ман этилади» деган ёзув пайдо бўлади.

Австралияда Интернетдан фойдаланувчилар ўзларининг назарида одобга тўғри келмайдиган ёки савияси паст туюлган

¹ Международное информационное право. – М.: СТЭНСИ. – 2002. С. 71.

веб-сайтлар юзасидан «Австралиянинг электрон сарҳадлари» деб номланган тегишли муассасага хабар бериш ҳуқуқига эга, тегишли муассаса мутахассислари эса ўз навбатида шикоят тушган веб-сайтларни таҳлил қиладилар ва бутун мамлакат миқёсида фаолият юритувчи барча провайдерларни ўз хулосаларидан огоҳ этадилар. Худди шу нуқтаи назардан 1995 йили АҚШда Оммавий коммуникация воситаларида одоб меъёрларини ҳимоя қилиш ҳақида қабул қилинган қонун айниқса диққатга сазовордир. Бироқ АҚШ Олий Суди бу қонунни мамлакат конституциясига хилоф деб топди. Бунга нима дейиш мумкин? Одоб меъёрлари Конституцияга зидми? Конституция одобсизликни ҳимоя қиладими?.. Хуллас, қонун бор-йўғи икки йил амалий кучга эга бўлиб турди, холос. Бироқ мазкур қонуннинг нечоғли зарурлиги, аҳамияти қанчалик жиддийлиги давлатдан дотация олувчи мактаб ва кутубхоналарда Интернет тармоғини филтрлаш тизимидан фойдаланишни кўзда тутувчи қонун лойиҳаси қабул қилинганида тўла намоён бўлди.

Интернет тармоғида номақбул мавзулар тарқалишининг олдини олиш чоралари (жумладан, Покистонда, Хитойда) дунёдаги тараққий этган мамлакатларда бир қадар йўлга қўйилган эса-да, муаммо тугал ҳал этилган эмас.¹

Бир сўз билан айтганда, Интернет тизимига нисбатан ҳар бир кишининг ўзига яраша муносабати бўлганидек, ҳар бир давлатда унга турлича хавф-хатар манбаи сифатида қаралади. Чунончи, АҚШда Интернет тизимидан терроризм, порнография ва гиёҳванд моддалар савдосини авж олдириб юбориш воситаси сифатида хавотирланиш мавжуд бўлса, Хитойда унга давлат тизимига хавф-хатар туғдирувчи балодек қарашади.² Мана шундай мулоҳазалардан келиб чиққан «Элвис+» компанияси президенти А.Галицкий бу борадаги муаммолар ечимини топиш учун «биз ягона халқаро стандартларга риоя қилмоғимиз керак»³ деган хулосага келади.

¹ Қаранг: Шамшиева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз.– 2005. №10.

² Қаранг: СМИ и современные медиа-технологии. – Международная конфедерация журналистских союзов. – М.: АСМО-пресс. 2000. – С. 103.

³ Ўша манба, ўша бет.

Юқорида таъкидланганидек, кўпчилик давлатлар манфаатларига бирдек жавоб берадиган ягона халқаро стандартлар эса ҳозирча ишлаб чиқилмаган.

Интернет ахборотини филтрлашга келсак, уни анъанавий цензураинг бир тури сифатида талқин қилувчилар кўпинча Интернет тизимининг ўзи цензурага қарши кураш воситаси сифатида вужудга келганини рўкач қиладилар. Назаримизда, тоталитар тузумларда фаолият юритган цензура билан Интернет тармоғи орқали тарқатиладиган зарарли ва бузғунчи чиқишларга чек қўювчи чораларни аралаштирмаслик керак. Чунки анъанавий матбуот назоратчиси бўлган «анъанавий» цензурани тўғридан-тўғри Интернет журналистикасига татбиқ этиш иложсиз ва самарасиз. Шунинг учун ҳам бир томондан таъсирчан ҳуқуқий меъёрлар яратилишига, иккинчи томондан янги типдаги оммавий ахборот воситалари журналистлари ва муаллифлари фаолиятини изга солувчи, мувофиқлаштирувчи ахлоқий меъёрлар тизимини ишлаб чиқиш даркор деб ўйлаймиз.

Тараққий этган мамлакатлардаги мавжуд қонунлар анъанавий оммавий ахборот воситалари қаторида Интернет журналистикасини ҳам тартибга солиб туриши мумкин, уни инкор этмаймиз албатта, аммо Ўзбекистонда Интернет журналистикасида касб одоби меъёрларини белгилаб қўйиш борасида жиддий изланишлар олиб бориш олдинда.

**ЗАМОНАВИЙ БОСҚИЧДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР,
МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ ВА МИЛЛИЙ
ЖУРНАЛИСТИКАДА КАСБ ОДОБИ МАСАЛАЛАРИ**

**3.1. Миллий қадриятлар, миллий менталитет ва миллий
одоб журналист касб одобининг негизи сифатида**

Ҳозирги тушунчадаги ўзбек матбуоти вужудга келганига тарихий нуқтаи назардан олганда ҳали унчалик кўп бўлгани йўқ. Шу сабабли ҳам матбуот муаммоларидан, журналистика тажрибаларидан сўз очилса, ғарб давлатлари тажрибаларига мурожаат этиш одат тусига кирган. Ҳатто журналистнинг касб одоби билан боғлиқ назарий масалалар ҳам фақат ғарбда ўрганилган ва уларнинг оқилона ечими топилган деган тасаввур шаклланиган. Ваҳоланки, кўҳна Шарқ халқлари, жумладан ўзбек миллий маърифий мероси шу қадар бебаҳо ҳикматларга бойки, улар умуминсоний ахлоқ-одоб меъёрларига, қолаверса, ҳозирги замон жаҳон журналистикасининг касб одоби нормаларига ҳам бемалол татбиқ этилиши мумкин.

Халқимизнинг миллий ўзига хос феъл-атвори, энг оддий қадриятлардан тортиб то миллий ахлоқ-одоб меъёрлари, ундан муайян менталитетнинг шаклланиши узоқ асрлар, замон ва даврлар мобайнида сайқал топган. Ўтмишда бўлиб ўтган турли-туман воқеа-ҳодисалар, тарихий шарт-шароитлар ҳам изсиз кетмаган, албатта. Лекин миллий менталитетнинг, жумладан миллий ахлоқнинг ўзак-ўзагига исломий қадриятлар шу қадар сингиб кетганки, диний ва миллий қадриятлар орасига қатъий чизиқ тортиб ажратиш тушунтириш ёки тасаввур этиш жуда қийин.

Биргина зиёлилик тушунчасига тўхталсак. Зиёлилик — маданиятли, маърифатли инсоннинг энг асосий фазилатларидан бири. Ҳар қандай халқнинг ва жамиятнинг фаҳри,

фурурига айланган инсон борки, у, аввало, ўзининг зиёлиги билан, зиёпарварлиги билан эл-юрт ҳурматини қозонади. Бундай хусусият журналист шахсига ҳам хос. Зеро, журналист ўз касби тақозосига кўра халқ орасида яшайди, турфа кишилар билан турфа ҳолатларда мулоқотда фаолият юритади. Шу ҳолатнинг ўзиёқ журналистдан зиёлиликни талаб этади. Инсонийлик илмининг бемисл қомуси бўлмиш Қуръони каримнинг ҳар сатрида яхшиликка, эзгу амалга чорловчи боқий ҳикматларни ўқиймиз. Чунончи «Бақара» сурасининг 83-ояти каримасида келадиган «Кишиларга чиройли сўзлар сўзлангиз...»¹ деган даъват барча кишилар қатори тўғридан-тўғри журналистга қаратилган дейиш ҳам мумкин. Чунки чиройли сўз айтиш малакаси ва маданияти журналистнинг профессионал маҳорати ҳамда унинг касб одобининг муҳим талабларидан бири, шундай экан ҳозирги замон журналисти фаолиятида мазкур даъват ҳар жиҳатдан қўл келади. 195-оятда зикр этилган «Яхшилик қилинглари!» деган даъват,² 191-оятдаги «(Одамларни) алдаб, фитнага солиш ўлдиришдан ёмонроқдир» дея огоҳликка чорлашдан³ бизга замондош журналистнинг касб фазилатлари ҳам баҳра олишига ишонамиз. Ваҳоланки, XXI аср матбуоти ва ахборот майдони халқлар, давлатлар ўртасида низолар келтириб чиқарувчи, ядро полигонларидан хатарлироқ қуроли воситасига айланиб қолаётгани сир эмас. Халқаро миқёслардаги фитналар, ғаламисликлар, «ахборот киллерлари» деган тушунчаларнинг келиб чиқаётгани ҳам шундан далолат беради.

Исм-шарифи муаллиф сифатида матбуот саҳифаларига чиқадиغان журналист кенг омма билан юзма-юз суҳбат қуради. Ижодкор ном қозона боргани сайин танилади. У энди бевосита учрашувларда иштирок этади, кишилар, мухлислар унга ҳаётнинг паст-баландидан хабардор одамга қара-

¹ Қуръони карим. Шарҳ НМАК – (Алоуддин Мансур тарж.).– Т.: 1992. – Б. 12.

² Ўша манба. – Б. 23.

³ Ўша манба, ўша бет.

гандек мурожаат қилишади. Мана шундай мулоқотларнинг ҳар бирида, ҳар лаҳзасида у жамиятнинг зиёли вакили, жамиятнинг ва ўз халқининг масъул фарзанди эканини унутишга ҳаққи йўқ. Қолаверса, оммавий ахборот воситалари орқали миллионлаб назарларга тушадиган яхшилик қилиш учун ҳам ўзига яраша жасорат, билим, ғайрат, уқув ва уддабуронлик талаб қилинади. Бунинг ўзига яраша машаққати бўлади. Беминнат яхшилик, чекилган захмат мукофотсиз қолмайди, зеро, «Қилган ҳар бир яхшилигингиз сизларга зулм қилинмаган ҳолда ўзингизга тўла-тўкис қайтарилади» (272-оят).¹

Қуръони каримдан мисол келтирилган оятлар тўғридан-тўғри журналистларга қарата айтилган демоқчи эмасмиз албатта, бироқ тилга олинган биргина сурада келадиган бир неча оятни ХХI аср жамиятининг зиёли вакили — журналист ўзининг касб одоби учун асқотадиган дастуриламал ҳикмат сифатида бемалол қабул қилиши мумкин.

Ахлоқ мавзусига оид рисолалардан бирида одоб меъёрлари сифатида қуйидаги уч ҳикмат келтирилган: «Гоббс: «Бошқа одамлар сенга қандай муносабатда бўлишларини истамасанг, сен ҳам бошқаларга шундай муносабат қилма». Гассенди: «Ўзингга раво кўрмаганни, ўзгага қилма». Вольтер: «Сенга қандай муомала қилишларини истасанг, ўзгалар билан шундай муомалада бўл».²

Ҳақиқатда топиб айтилган доно фикр. Аммо-лекин ҳар учала ҳикмат Расулуллоҳ алайҳи васалламдан мерос «Ўзингга ёққан нарсани бошқаларга ҳам раво кўр!»³ деган ихчамгина ҳадиси шарифнинг турли кўринишдаги вариацияларига ўхшайди. Шубҳасиз, бу доно ҳикматни ҳам журналистларимиз ўз фаолиятлари учун йўл-йўриқ сифатида қабул қилсалар кони фойдадир.

Айтмоқчимизки, ўзига раво кўрмаган, ўзи қизиқмаган, аҳамиятсиз ҳисобланган ахборотни миллионлаб телетомоша-

¹ Ўша манба. – Б. 33.

² Кобляков В. Этические аспекты глобальных проблем современности. – М.: Мысль. – 1986. С. 32.

³ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. – Т.: Фан. – 1990. – Б. 18.

бинга, газетхонга тарқатишни оқлаб бўлмаганидек, ўзига ёққан ва жамият аъзоларини бохабар этиш зарур деб ҳисобланган ахборотни тарқатмаслик ҳам касбимиз одобига хилоф.

Журналист билан аудитория муносабати ўзига хос ва бетакрор парадоксал ҳолатларга бой бўлади, баъзан журналист икки ўт орасида қолади, вазиятдан чиқиш чораларини топишга қийналади. Албатта, бундай ҳолатларда журналистдан катта касбий тажриба, малака ва маҳорат илми талаб қилинади, шу билан бирга муборак ҳадислардан бирини баён этилганидек, «Биз кўп ҳадисни ёд олишдан кўра, кўп одоб ўрганишга муҳтождирмиз».¹

Шов-шув, сенсация — матбуотнинг нони, дейилади. Бу азалий ақидага бирёқлама риоя этиш аксарият ҳолатларда журналистларнинг қуюшқондан чиқишига олиб келади. Бунинг оқибатида ўринсиз баҳслар кўпаяди, томонлар судлашишгача боришади. Энг ёмони, асоссиз сенсацияга берилиш журналистнинг субутини кетказади, унга қўшиб матбуотни обрўсизлантиради. Шундай пайтларда «Эшитган ҳар бир нарсасини гапиравериш кишининг гуноҳкор бўлиши учун кифоя қилади»² ёки «Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан содир қилади»³ деган ҳадис ёдга тушади. Зеро, мазкур ҳадиси шарифлар бамисоли бизга замондош журналистнинг касб одоби кодексига битилган сўзлардек ўқилади.

Журналистлик оғир касб. У зиммадаги барча масъулиятни шараф билан адо этиши учун, биринчи навбатда, мудом комилликка интилувчи зиёли шахс мақомига кўтарилмоғи зарур, ана шундай мақомдаги журналистнинг нони ҳалол ва лаззатлидир.

XI асрда яратилган ва ҳозирга қадар Шарқ халқлари орасида машҳур бўлган «Қобуснома»да баён этилган ахлоқ-одобга доир панд-насиҳатлар китобининг айрим ўринлари ҳам бамисоли бизга замондош журналистларга қаратилгандек. Пандноманинг биринчи боби одамнинг билиш ва та-

¹ Доктор Анас Аҳмад Корзун. Талабанинг одоби. – Т.: Мовароуннаҳр. – 2006. – Б.13.

² Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. – Т.: Фан. – 1990. – Б. 114.

³ Ўша манба. – Б. 38.

ниш қобилияти таърифидан бошланади. Одам ҳар нарсани таниш ҳофизасига эга, яъни «борча нимарсани танидинг, ammo ҳар вақтким ўзингни танисанг, они танурсан».¹ Демак, бошқа нарсаларни таниш ўзини танишдан бошланади, бунингсиз дунёни, бошқаларни ва муқаррарки, Аллоҳ таолони танимак ҳам мушкул. Шу ўринда журналистнинг муштариёларга муносабати ўзига хос шарқона шоирона бир тимсолда зикр этилади. «Танимоқ нақшдекдур, танилган нимарса манқушдекдур ва танигучи наққошдекдур».² Ушбу ўхшатишни касбимизга татбиқ этсак нақадар аҳамиятли ва гўзал хулоса-йўриқ топамиз: яъни, журналистнинг аудиторияга мурожаати нақш солишга ўхшатишмоқда, матбуотда эълон қилинган мақола, радиоэшиттириш ёки телекўрсатув мўлжалга етиб борса, демак, аудитория манқушланган, яъни безатилган ҳисобланади, шундагина журналист наққошга айланади. «Манқуш нақшни қабул қилмаса, ҳеч наққош онга нақш қилмағусидир».³ Яъни, аудитория нақшни (ўзига қаратилган сўзни) қабул қилмаса наққошнинг саъй-ҳаракатлари зоедир, бас, у нақш солмайди.

Наққошнинг меҳнатлари зое кетмаслиги учун эса «Қобуснома»да шундай дейилади: «Кўрмасмусанким, чун мум нақшни тошдин яхшироқ қабул қилур. Бу жиҳатдин мумдин муҳр тузатурлар ва тошдин тузатмаслар».⁴ Бамисоли журналист аудиторияни ўзига қаратмоқ учун аввало уни мумдек эритиши лозим, токи у тошдек қотган эмас, балки мумдек мулойим бўлган тақдирдагина айтилган сўз кўпчиликнинг қалбига етиб боради.

Маълумки, исломий таълимотга кўра, ёруғ дунёда ҳар қандай нарсанинг жуфти бор, Аллоҳнинггина жуфти йўқ, яъни у — ягона, танҳо. «Қобуснома»да бу ҳақиқат шундай ифодаланган: «Бир ҳақиқатда Худодир. Андин ўзга ҳамма иккидур».⁵

¹ Кайковус. Қобуснома. – Т.: Истиқлол. 1994. – Б.16.

² Ўша манба, ўша бет.

³ Ўша манба, ўша бет.

⁴ Ўша манба, ўша бет.

⁵ Ўша манба, ўша бет.

Журналист ўз фаолияти давомида холисликни сақлаши учун ниҳоятда зарур фикр бу. Муайян ахборотни тарқатишда, хусусан, танқидий ва таҳлилий мулоҳаза билдирилаётганда ҳар қандай ҳақиқат ҳақида камида икки хил фикр мавжуд бўлишини унутмаслик керак. Битта манбадан олинган маълумот билан чекланиш, фақат шунгагина асосланиб хабар тарқатиш юзакичиликка, бирёқламаликка, ҳатто чала ва чалкаш ахборот тарқалишига олиб келиши мумкин. Икки ва ундан ортиқ фикрдан мумкин қадар тўла фойдаланиш тажрибаси журналист меҳнатини тўқисроқ кўрсатади, бу ақидани унутмаган журналист омма олдида ҳам, ахборот манбаи, таҳририят ва жамоатчилик олдида ҳам панд емайди.

Журналистнинг бирламчи қуроли, меҳнат «воситаси» – сўз эканлигини яхши биламиз. Сўзнинг аҳамиятини, қадрқимматини бирон лаҳза унутмаган, сўзнинг илоҳий сеҳрини қалбан ҳис этган ижодкоргина ижодий маҳорат чўққиларини эгаллаши аён ҳақиқат. «Қобуснома»да «Барча ҳунардin сўз ҳунари яхшироқдур...»¹ деган жумла келади. Зеро, сўз ҳунари тирик жонлар аро фақат инсонгагина ато этилган. Шунинг учун ҳам тилни эзгу ниятларга ишлатмоқ даркор. «Нединким, тилга ҳар нечук сўзни ўргатсанг, шуни айтур, сўзни ўз жойида ишлатгил, сўз агар яхши бўлса, аммо ноўрин ишлатилса, гарчанд у ҳар нечук яхши сўз бўлса ҳам ёмон, нобоп эшитилур. Шунинг учун беҳуда сўзламагил, фойдасиздур».²

Журналист айтадимиз, кўрсатадимиз, ёзадимиз – қатъи назар, сўз билан ишлайди. Сўз орқали фаолият юритади. Унинг ижодий салоҳиятини, муваффақиятини, ҳатто тақдирини сўз ҳал қилади дейиш ҳам мумкин. Сўз айтишда янглишиш, сўз айтиш маданиятига бепарво бўлиш, сўзга беписандлик оқибати асло яхшиликка олиб келмайди. «Ҳар сўзни андиша била бошлагил, токи айтғон сўзингдин пушаймон бўлмағайсан» деб насиҳат қилинади «Қобуснома»да.³ Пушаймон

¹ Ўша манба. – Б. 26.

² Ўша манба. – Б. 27.

³ Ўша манба. – Б. 39.

бўлмаслик учун эса «Эй фарзанд, сўзнинг юзин ва орқасин билғил ва уларга риюя қилғил, ҳар на сўз десанг юзи била деғил, то сухангўй бўлғайсан. Агар сўз айтиб, сўзнинг нечук эканин билмасанг қушга ўхшарсанки, унга тўти дерлар, ул доим сўзлар, аммо сўзнинг маъносин билмас».¹

Журналист матбуот орқали биринчи навбатда халқ билан, ўз муштарийлари ва ўқувчилари билан мулоқотга киришади. Мулоқотга киришаётиб, ҳозирги тил билан айтганда, аудиторияни ҳисобга олмаслик барча саъй-ҳаракатни чипакка чиқаради. Ҳақиқатан ҳам, халққа етиб бормайдиган матбуот сўзининг нафи бўлмайди. Ўлмас пандномада бу ҳақда қуйидаги йўриқлар келади: «Сухангўй шул киши бўлғайки, ул ҳар сўзни деса, халққа маъқул бўлғай ва халқ ҳам ҳар сўз деса унга маъқул бўлғай. Бундай кишилар оқиллар қаториға кирғай, йўқ эрса ул инсон суратида мавжуд бўлғон бир ҳайвондур».²

«Сўзни бағоят улуг билғил, сўз осмондин келмас ва ул хор нарса эмасдур. Қай бир сўзники билсанг жойини ўткармай айтғил, вақтни зое қилмағил, йўқ эрса донишға ситам қилғон бўлғайсан. Ҳар сўз десанг рост деғил ва бемаъниликни даъво қилғувчи бўлмағил».³

Ҳозирги бозор муносабатлари шароитида ахборот товар тусини олмоқда. Товар, яъни буюм бозорда ўз харидорини топган тақдирдагина у бозордаги рақобатга бардош бера олади, акс ҳолда, банкротга учраши муқаррар. Телекўрсатув бўладими, радиоэшиттириш бўладими, газета ёки журнал бўладими – буларнинг олдида энг катта муаммо битта – айтилаётган сўзга харидор борми-йўқми? Ушбу саволга жавоб топилмадими, демак, таҳририят ёки нашрнинг иқтисодий асоси заиф, у узоққа бормади. Зўраки тарғиботлар, шўро давридан қолган мажбурий обуна қилиш усуллари ҳам иш бермайди. Бундай ҳолатдан чиқишнинг якка-ягона чораси... «Ҳар кишига сўз айтур бўлсанг қарағил, ул

¹ Ўша манба. – Б. 38.

² Ўша манба, ўша бет.

³ Ўша манба, ўша бет.

сенинг сўзингга харидорму ёки харидор эмасму? Агарда уни сўзингга харидор топсанг, унга сўзингни сотгил. Йўқ эрса, ул сўзни қўйиб, шундоқ сўз деғилким, унга хуш келсин ва сенинг сўзингга харидор бўлсин».¹ Бу насиҳат бугунги бозор муносабатларига мослаша бораётган ўзбек матбуотиغا ҳам, ушбу матбуот вакиллари бўлмиш журналистлар учун ҳам бевосита дахлдордир дея эътироф этиш мумкин.

Халқ мақол ва маталлари миллатнинг маънавий номаи аъмоли ҳисобланади. Гап эгасини топади деганларидек, кўплаб мақол ва маталлар, ҳикматли сўзлар моҳиятан доно халқимиз томонидан бизнинг ҳамкасбларимиз – журналистлар учун махсус яратилгандек десак муболаға бўлмайди.

Журналист, биринчи навбатда халқнинг манфаати йўлида барча ҳаловотдан, манфаатларидан воз кеча олган касб соҳиб-би. У бу ҳақиқатни унутишга зинҳор ҳаққи йўқ. «Элга маъқул – сенга маъқул» деган мақол журналист ва халқ манфаатларининг муштараклигини ёдга солади.² «Эр йигитни – эл севар» дейилади бошқа бир мақолда. Эл-юрт корига ярамаган журналистнинг шахси ҳам, ижоди ҳам бесамар. Бу маъно «Элдан айрилгунча, жондан айрил!» мақолида бирмунча кескин қўйилган. Диндан чиқишни ҳеч қанақасига оқлаб бўлмайди, лекин элдан чиқиш шу қадар оғирки, ҳатто «Диндан чиқсанг ҳам, элдан чиқма!» дейилади мақоллардан бирида.

Журналистика – ижодий меҳнат тури, ҳар қандай ижодий меҳнатнинг эса чеки йўқ, айниқса ижодий маҳорат йўлининг мутлақ мезонлари ҳам, мутлақ манзиллари ҳам ҳозирга қадар инсоният томонидан белгиланмаган. Зеро, ижод машаққатининг афзаллигига, ижодий изланишга даъватлар эса истаганча айтилган, битилган. Чунончи ўзбек халқ мақолларидан бирида «Тиришганнинг тешаси Тошга чега қоқади» деб машаққатли меҳнатнинг тотли самараси ўзига хос шоирона тарзда ифода этилган. «Из қувган излаганини топади», «Иш сени енгмасин, Сен ишни енг», «Ишланмаган ишга шайтон кулар»,

¹ Ўша манба. – Б. 41.

² Ушбу бобдаги мақоллар қуйидаги китобдан олинди: Ўзбек халқ мақоллари. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1978.

«Кумушдек тер тўксанг, Гавҳардек дур оларсан», «Терга ботган зарга ботар» сингари кўплаб мақоллар ҳам шу жумладан. «Таёғи йўғон бирни урар, Сўзи йўғон мингни урар», «Ўқ бирни ўлдирар, Сўз – мингни», «Қаламнинг ишини қилич қилолмас» сингари мақолларда ижодкор журналист қаламининг қудрати, ўткирлиги таърифланмоқда. Мисол учун қаламнинг қиличдан ўткир бўлиши учун эса «Иш устасидан кўрқар», яъни журналистлик касбини танладингми, марҳамат, ўз ишининг устаси бўл. Бундай даражага эришмоқликнинг бирдан-бир шarti ўзинг қалбингдан ўтганини ёзишлик. Ижобий бўладими, танқидийми, таҳлилийми – қатъи назар, қаламга олаётган мавзунинг ўзингни изтиробга солдими, ўзингни ҳаяжонлангирдими? Одам ўзи таъсирланмаган воқеа-ҳодиса ҳақида ўзгалар таъсирланадиган нарса ёзолмайди. Бу ҳақиқатни зукко халқимиз аллазамонлардаёқ «Куйгандан куй чиқади» деган шаклда ниҳоятда чиройли қилиб айтиб қўйган.

Вақтли матбуот саҳифаларида айни сўз эркинлиги ва масъулияти, журналистнинг холислиги ва маҳорати муаммолари кўп ёзилади. Чунончи, атоқли адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов сўз эркинлиги журналистнинг ўзига дахлдор бўлса, матбуот эркинлиги кўпроқ матбуот органи раҳбарларига дахлдорлигини алоҳида таъкидлайди.¹ Яъни, ҳамонки, «Сўз эркинлигининг маъноси ҳақиқатни айтмоқлик» экан,² бундай ҳақиқатга эришишда журналистнинг жасорати ва маҳорати кифоя қилмайди, балки унинг тўғри сўзларини эълон қилишга изн ва далда берадиган таҳририят раҳбариятига ҳам кўп нарсалар боғлиқ. Шу билан бирга, «Эркинлик деганда оғизга келганини гапиришни тушунмаслик керак, – деб фикрини давом эттиради муаллиф. – Эркинликнинг ўзига хос масъулияти бор. Эркинликнинг кўлами қанча кенг бўлса, унинг халқ, давлат ва юрт олдидаги масъулияти ҳам шунчалик улканлашади. Чунки журналистнинг сўзи яралаши, даволаши ва, ҳатто, ўлдириши ҳам мумкин».³ (Таъкид бизники. – Х.Д.) Афсуски, республикамиз

¹ Қаранг: Эркинлик масъулияти. // Hurriyat. – 2002. – 25 сентябрь.

² Ўша манба.

³ Ўша манба.

вақтли матбуоти саҳифаларини варақлаганда бу аччиқ дашномларга далил бўла оладиган мисолларни топиш унчалик қийин эмас.

«Хуррият» газетасида босилган «Қамчиқ»дан ўтиш қанчага тушади?» сарлавҳали ихчамгина мақола бир қарашда дуруст, холис ёзилгандек, бироқ у синчиклаб ва таҳлилий назар билан ўқиб кўрилса, унда танқидий сўз айтиш масъулияти ва маданияти бузилганлиги аниқланади. Муаллиф Д. Полвонов Тошкентдан Қўқон шаҳрига бораётиб, киракаш ҳайдовчидан эшитган дард-ҳасратларни мақола қилган. Исм-шарифи келтирилмаган ҳайдовчи Қамчиқ довони йўлида ДАН постлари кўплигидан, айниқса уларнинг ҳаммаси ҳар бир ўтган минглаб машина ҳайдовчиларидан «жарима» ундиришидан ёзғиради. Унинг ҳисобига кўра кунига шу йўлдан ўн минг автоулов ўтади, ўн мингтадан юз сўмдан ундирилса қанча бўлади?

Эгаси аноним бўлган бу мулоҳазани ўқиган газетхон кўзи ўнгида аянчли манзара ҳосил бўлмай иложи йўқ. У ўша айтилган ўн минглаб ҳайдовчига ачиниб, ДАН ходимларига нисбатан эса ўз норозилигини изҳор этишга сўз излай бошлайди. Бироқ шу ўринда икки савол туғилади: биринчиси – бордию, ҳайдовчи айтганидек, бир кунда довондан ўн мингта автоулов ўтади ҳам дейлик, лекин ДАН постидагилар уларнинг барчасидан ғайриқонуний равишда жарима ундириши аниқми? Бу гапга ҳужжат, далил борми? Ёхуд бир ҳайдовчининг йўл-йўлакай айтган ҳасрати шундай хулоса ясаш учун асос бўла оладими?

Бу саволга ижобий жавоб қайтаришнинг иложи йўқ, демак, мақола муаллифи ё тажрибасизлик қилган, ёки арзон сенсацияга учган.

Иккинчи савол – ҳайдовчилар қайси айблари учун индамай-нетмайгина жарима тўлашади?

Мақолада келадиган диалогда бу саволга жавоб бор. Яъни:

«– Одам ташишга рухсатномангиз борми ўзи?

– Уларам (ДАН ходимлари демоқчи. – Таъкид бизники. Х.Д.) шуни сўраб бошши қотиришади-да. Ўша рухсатнома-

сига ўн-ўн беш минг сарфлагандан кўра, юз сўм бериб қутулганим тузук...»¹

Автоулов ҳайдовчисининг мана шу жавобида мақоланинг, мақола ёзилишига сабаб бўлган муаммонинг илдизи кўрилади. Айтмоқчимизки, Д.Полвонов махсус рухсатномасиз йўловчи ташиётган ва шунинг эвазига ДАН ходимларига жарима улашаётган ҳайдовчининг ҳасратига жон куйдиришдан кўра, неча минглаб йўловчини рухсатномасиз довон оша ташиётган (ва уларнинг ҳаётини хавф остига қўётган) ҳайдовчиларнинг кирдикорларини очиб ташлаши ижтимоий жиҳатдан аҳамиятлироқ бўлур эди.

Маънавий меросимиз саналган халқ мақолларига назар ташланса, ҳеч бир муаммоли ҳолат-мавзу эътибордан четда қолмаганлиги кўрилади. Аввало, сўз айтиш масъулиятига доир мақоллар туркумига эътибор берилса: «Ошни катта ошасанг ҳам, Гапни катта гапирма!», «Оғзинг билан юрма, Оёғинг билан юр!», «Ўйнаб гапирсанг ҳам ўйлаб гапир!», «Айтар сўзни айт, Айтмас сўздан қайт!», «Чин сўз – мўътабар, Яхши сўз – мухтасар», «Ёмонни яхши қилган ҳам тил, Яхшини ёмон қилган ҳам тил».

Россия Федерацияси Краснодар ўлкаси губернатори А. Ткачев суҳбатларидан бирида айтган қуйидаги сўзлари ноҳолис ниятли журналистларнинг асл башарасини очиб ташлайди. «Телевизорчиларга, «Кубанда ҳосил ҳар қачонгидан мўл бўлди, қаҳрамонларни кўрсатинглар» десам, «Уларнинг кимга қизиғи бор? Одамлар очидан ўлганида бошқа гап эди» деб жавоб қайтаришди».² Ўзбек халқ мақолларидан бири шу тоифа журналистларга қарата, «Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт» дея танбеҳ бериб қўйибди.

«Мақоллар кишига сўзлаш одобини ўргатар экан, – деб ёзадилар «Нега шундай деймиз?» китобининг муаллифлари Ш. Шомақсудов ва Ш. Шораҳмедов, – жамоа орасида ёхуд айрим шахсларга бирор гапни айтишдан аввал уни обдан

¹ Полвонов Д. «Қамчиқ»дан ўтиш қанчага тушади? // Хуррият. - 2003. – 9 январь.

² Қаранг: Труд. – 2005. 2 июль.

ўйлаб, атрофлича мулоҳаза қилиб олиш зарурлигини қайта-қайта уқдиради. Чунки, кишининг оғзидан чиққан ҳар бир сўз, хоҳ ёмон, хоҳ ўринли-ю, хоҳ ўринсиз бўлсин, уни асло қайтариб бўлмайди. Айтилган сўз (айниқса, ҳақорат, пичинг, кесатиқ, мазах, камситиш, тухмат, ғийбат, чақмачақарлик, мақтанчоқлик, хушомадгўйлик ва ҳ.к.) атрофидаги кишилар томонидан мазкур сўз эгасига (аччиқ сўз билан ёхуд жисмоний зарба билан) қайтариладиган жавобнинг сабабчиси бўлади». ¹ «Сўз чумчуқ эмас, Оғиздан чиқса, тутиб бўлмас», «Ёйилган гап йиғилмас», «Гап эгаси билан юрмайди», «Сўзлаганинг кумуш бўлса, тек турганинг – олтин», «Айтмасдан бурун сўзга сен эга, айтгандан сўнг сенга сўз эга», «Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт», «Арзимаган сўз оғизда қолсин» каби мақоллар ҳам моҳиятан «Айтилган сўз – отилган ўқ»нинг мазмунан давомидек ўқилади.

Чунки ўзбекчиликда танқид, тартибга чақиришга истаганча ўрин берилгани ҳолда «Одамнинг юзи офтобдан иссиқ» деган мақолни ҳам унутмасликка тўғри келади. Яъни, мақолларда миллий гуманизм, инсонпарварлик туйғулари ҳам ўз ўрнида алоҳида улуғланади, қадрланади. Бинобарин, «Бир ширин сўз битказар Минг кўнгулнинг ярасин» дейилади. «Яхшининг гапи – мой, Ёмоннинг гапи – лой» дея муомала назокатига даъват этилади.

Эътиборли жойи шундаки, азал-азалдан тилимизга, тафаккуримизга сингиб кетган аксарият ўзбек халқ мақолларида демократия ақидаларига ҳар жиҳатдан мос келадиган, демократия йўриқларининг амалга ошишига замин яратадиган ҳикматли дурдоналаримиз учрайдики, уларни ҳеч иккиланмай ҳозирги замон матбуотчилик илми ва амалиётига татбиқ этиш мумкин. «Хабар – шамолдан тез» деган нақл айни замондаги ахборот асрига хос ахборот оқими шиддагини эслатади. Эркинликнинг моҳияти бемалоллик, бинобарин, ўзини-ўзлигини эмин-эркин ҳис этган кишигина эмин-эркин ижод қаламини тута олади. Буни теран англа-

¹ Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Нега шундай деймиз. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1988. Б. 16.

ган халқимиз аллақачонлар, «Ўзи бемалолнинг сўзи бемалол» деб ўхшатиб айтиб қўйган.

Демократик жамиятнинг энг улкан неъматларидан бири тўғри сўзни айта олиш имконияти мавжудлигидадир. Ҳақиқатни очиқ-ошкора айта олиш имкони яратилган бир шароитда ёлғон ахборот тарқатишнинг гуноҳи ўн чандон ортади. Халқимиз бундай ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида «Ёлғон айтган кишининг, Хатари бор ишининг» деб қўйган. «Ёлғон узоққа кетса ҳам, Ҳақиқат қувиб етар» дея огоҳлантирган. «Ёлғоннинг бутунидан ростнинг синиғи афзал»лигини уқдирган. «Сўз келганда отангни аяма» дея журъатли ҳаракатга ундайди. «Тўғри сўзга тўсиқ йўқ» дея жасоратга удайди.

Жаҳон матбуотчилигида, сиёсатшунослик соҳасида бозор муносабатлари шароитида ахборот холислигини таъминлаш муаммоларига доир чиқишлар ниҳоятда кўп бўлган. Уларни ўқир экансиз, демократия мавзуидаги барча ҳикматли гаплар, мулоҳазалар гўё фақат ғарб алломалари ва мутахассислари томонидан айтилган деган тасаввур қолади кишида. Ваҳоланки, кўҳна Шарқ фалсафаси, ахлоқшунослиги ҳам мазкур масалага бепарво қолган эмас. «Биз миллий қадриятларга ихлос қўйганмиз, – деб ёзади Маҳмуд Қурбоний ўзининг «Ўзимиздан сотқин чиқмаса» деган мақоласида.¹ – Бунга сабаб, улар фақат ота-боболардан мерос бўлиб қолганлиги учун эмас. Уларни тўғрилиги учун, бизни адашишдан, хатолардан сақлай олиши учун қадрлаймиз... Абу Райҳон Беруний меросидаги бугунги журналист (мухбир)лар касбига асқотадиган айрим фикрлар ёдимга келди.

Улуғ аллома маълумотнинг нега бузиб тарқатилиши, бунинг моҳияти ва келиб чиқиш сабаблари ҳақида бундан минг йил бурун шундай ёзган: «... хабар хабар берувчилар сабабли ростлик ва ёлғонлик тусини олади. Чунки одамларнинг мақсадлари хилма-хил; халқлар ўртасида тортишиш ва талашиш кўп».² У нотўғри хабар, миш-миш тарқатувчиларнинг ёлғон

¹ Халқ сўзи. – 2005. 5 июль.

² Беруний Абу Райҳон. Танланган асарлар. 2-жилд. Т.: Фан.– 1965. – Б. 25.

сўзлаши замирида аниқ манфаатлар ётиши ҳақида батафсил тўхталади: «... бир киши ...ўзини кўрсатиш мақсадида бошқа бир зид жинсни айблаб, ёлғон гап ёяди, чунки у шу билан (зид жинс устидан) ғалаба қозонган ва ўз истагига эришган бўлади.

Бу икки хил хабарнинг ёмон истак ва ғазаб тақозосидан келиб чиқишлиги маълум.

(Иккинчи бир киши эса) ўзи севадиган бир табақага миннатдорчилик билдирмоқчи бўлиб ёки ёмон кўрадиган бир синфни хафа қилмоқчи бўлиб, улар ўртасида ёлғон хабар тарқатади. Бу хил (хабар тарқатувчи) аввалги хабар берувчига яқин бўлади. Чунки у бу хабарни дўстлик ёки душманлик натижасида тарқатган бўлади.

(Шунингдек), учинчи бир киши ўзининг паст табиатлиги сабабли бирон яхшиликка эришиш ёки ўзининг юраксиз ва қўрқоқлиги сабабли ёмонликдан қутилиб қолиш учун ёлғон хабар тарқатади.

Шундай кишилар ҳам бўладик, уларнинг табиатига ёлғон хабар тарқатиш ўрнашиб қолиб, гўё унга шу вазифа юклангандек бўлади ва ёлғон хабар тарқатмасдан тинчиёлмайди. Бу, ёмон хоҳишлардан ва табиатига бузуқ фикрларнинг жойлашганлигидан келиб чиқади.

Баъзи киши (ёлғон хабар тарқатувчига) тақлид қилиб, билмасдан ёлғон хабар тарқатади.»¹

Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, Абу Райҳон Берунийнинг ушбу сўзлари замонавий жаҳон журналистикасининг энг устувор йўриқномалардан бирига айланиши мумкин.

Шарқ Уйғониш даврининг буюк мутафаккири Абу Наср Форобий асарларида ҳам касб-ҳунар эгаллашда унинг ахлоқ-одобини ўзлаштириш инсон кўзлаган бахтга олиб борувчи йўл эканлиги алоҳида таъкидланади. Чунончи киши танлаган ҳунарида бахтга эришмоқлиги учун у аввало феъл-аъло ёмонликдан асрамоғи даркор. Табиатан бадбахт хатотнинг ёзуви ҳам хунуклашиб боради, ҳунари, санъати тобора орқага кетади.² Алломанинг, «Файласуфнинг хулқ-

¹ Ўша манба. – Б. 25-26.

² Ўша манба. – Б.184.

атвори, ахлоқи ҳам ўз касбига лойиқ бўлиши керак. Шунингдек, ўз халқининг раъйини ва ўз халқида бўлган энг яхши урф-одатларни қаттиқ тутган бўлиши керак» деган гапларини¹ бизга замондош журналистлар ёдларида тутсалар фойдадан холи бўлмайди.

Журналистнинг касб одобига бевосита тааллуқли бўлган миллий-маънавий мерос Амир Темурнинг ўлмас ўғитларида ҳам бор. Буюк соҳибқирон ҳар бир диёр аҳолисининг аҳволидан огоҳ бўлиб туришни ўз давлатпаноҳлик бурчи деб ҳисоблаган. Буни йўлга қўйиш учун эса «Темур тузуклари»да ёзилишича, «Ҳар бир мамлакатнинг аҳволини, сипоҳу раият кайфиятини, туриш-турмушларини, қилиш-қилмишларини, булар ўрталаридаги алоқаларни ёзиб, менга билдириб туриши учун **диёнатли, тўғри қаламли** (таъкид бизники. – Х.Д.) кишилардан воқеанавислар (ахборотнавис-хабарчилар) белгиладим».²

«Садди Искандарий» достонида ҳазрат Алишер Навоий махсус бир бобни иниси Дарवेशалига панд-насиҳат баён этишга бағишлаган. Шоир Балҳ ҳокими бўлиб турган укасининг шоҳ билан муомала борасидаги нуқсонларини кўрсатиб, бундай муомала одоб меъёрлари талабларига жавоб бермаслигини уқдиради. Ҳатто бирон нуқсонни кўрганда унга вазминлик билан муносабатда бўлмоқликдан сабоқ беради.

Неким амр этибдур ризо бирла кўр,
Агар билмасанг билгучи топу сўр.³

Бундан беш юз йил муқаддам айтилган ушбу сўз – агар билмасанг, билгувчини топгин-да, ундан сўраб-суриштириб билгил деган фикр ҳозирги замон матбуотчиларига ҳар қадамда асқотади. Шоир сўзининг давомида шоҳга муноса-

¹ Ўша манба. – Б.184.

² Темур тузуклари. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. – 1991.– Б. 55-56.

³ Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. – Т.: Фан. - 1993. -- Б. 560.

батда донолик ва одоб нақадар уйғун келиши зарурлигини уқдиради. Шоҳ «не ҳукм айласа қилмоғин фарз бил», дейди Навоий ва «Агар шубҳае бор эса арз қил»иш мумкинлигини ҳам эслатади. Демак, шоҳнинг ҳукмига нисбатан шубҳа туғилган тақдирда у юзасидан мулоҳаза билдириш мумкин, фақат, Навоий айтмоқчи,

Вале арзида асра шарти адаб
Ки, тарки адаб баҳра берур тааб.¹

XX асрнинг бошларида яшаган ўзбек жадидларининг матбуот билан боғлиқ фаолиятларида ҳам матбуот орқали сўз айтиш, мубоҳаса юритиш одобига доир қимматли мисоллар бор. Биргина Абдулла Авлонийнинг «Яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини далил ва мисоллар ила баён қиладурган китобни ахлоқ дейилур» деб бошланган «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асари бу борада ғоятда нодир мисол ҳисобланади.²

Атоқли ўзбек адаби Асқад Мухторнинг ўз даврида айтган бир ҳикматли гапи, аҳамияти жиҳатидан бизга замондош, техник имкониятлар юксак тараққий этган давр журналистларига қарата айтилгандек таассурот қолдиради. «Океан орқали телефон алоқаси ўрнатилганди, энди одамлар бемалол гаплашади.

Бунга бобо деди:

– Уларнинг нима орқали гаплашишининг аҳамияти йўқ, нима ҳақда гаплашишади – шуни айтинг».³

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, халқимизнинг маданияти, маънавияти ва одоб-ахлоқ меъёрлари меросига мурожат қилинса, ҳозирги замон журналистикаси соҳасида касб одоби мезонлари учун мустаҳкам асос бўларли таълимотлар, ҳикматлар, ўз қадр-қимматини йўқотмаган қадриятлар жуда кўплаб топилади. Уларни синчиклаб ўрганиш, саралаш ва журналистнинг касб одоби соҳасига бевосита тааллуқли ўрин-

¹ Ўша манба, ўша бет.

² Авлоний Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992. – Б. 11.

³ Асқад Мухтор. Уйқу қочганда. – Т.: Маънавият. – 2005. – Б. 13.

ларидан фойдаланиш яхши самара беради. Бунинг бошқа бир аҳамияти шундаки, миллий қадриятларимизга сингиб кетган одоб нормаларини журналистларимизга янгитдан, мутлақо янги ёки номаълум қадрият сифатида сингдиришнинг ҳожати қолмайди. Зеро, инсоний фазилат сифатида феълимизда, тушунча ва қарашларимизда мавжуд бўлган қадриятлар аини чоғда касбий қадриятларимизга айланиб кетади.

Иккинчи бир жиҳати эса соф миллий ўзбек қадриятларини сира иккиланмай жаҳон журналистикаси мезонларига татбиқ этиш имкони ортади. Афсуски, бизда умуминсоний қадриятларнинг миллий қадриятларга таъсири, сингиб бориши хусусида кўп айтилади ва ёзиладию, акс жараён, яъни миллий қадриятларнинг умуминсоний қадриятларга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган жиҳатлари кўпда таҳлил қилинмайди. Ваҳоланки, «...умуминсоний қадриятлар барча миллатлар манфаатига мос келадиган маънавий хазина бўлиб, миллий қадриятлар билан ягона тарбиявий асосга эгадир».¹ Шундай экан, миллий менталитетимиз ва миллий одобимизга азал-азалдан хос бўлган (юқорида бир қадар тилга олинган) қадриятлар ҳозирги замон жаҳон журналистикаси амалиётида кенг қўлланилаётган, миллий ва халқаро кодекслардан жой олган меъёрлар билан қиёсий тадқиқ этилиши ҳам илмий, ҳам сиёсий, ҳам касбимиз одоби нуқтаи назаридан жиддий аҳамият касб этиши муқаррар.

3.2. Матбуот эркинлиги ва миллий қадриятлар мувозанати

Ҳар қандай ёш жамият мустаҳкам оёққа туриб олиш йўллариини излайди, жамият миқёсида умуммувозанатга эришишнинг хилма-хил чора-тадбирларини амалга оширади, ислоҳот ўтказади. Табиий, ҳеч бир ислоҳот осонгина юзага чиқа қолмайди.

Жамиятнинг бевосита ички хусусиятларидан келиб чиқадиган ички омилларга боғлиқ ислоҳот турлари бор. Асо-

¹ Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. – Т.: Ўзбекистон. – 1997. Б. 13.

сан хорижий омиллар ва илғор халқаро тажрибалардан келиб чиқиб амалга ошириладиган ислоҳот бор. Ислоҳотнинг яна бир тури борки, унда бир йўла ички ва ташқи омилларни ҳисобга олишга тўғри келади.

Маънавият, маданият, мафкура соҳасига дахлдор аксарият соҳалар ислоҳотида учинчи йўлни тутиш амалиётда кўп кузатилади. Албатта бу осон кўчмайди, чунки ислоҳотдан кўзда тутилган мақсад-муддао қанчалик зарур бўлмасин, қанчалик давр тақозоси бўлмасин ички ва ташқи омиллар ўртасида муштараклик билан бир вақтда зиддият ҳам юз беради. Ислоҳотнинг муваффақияти ана шу муштаракликни кўпайтириш ва зиддиятларни мумкин қадар камайтириш чораларига боғлиқ бўлади. Шундагина оқилона мувозанат посангиси тўғри топилади.

Ўзбекистон мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ тараққиётнинг демократик йўлини танлади. Жамиятнинг барча соҳаларида эркинлик муҳитини яратиш асосий мақсад қилиб қўйилди. «Мақсадимиз аниқ, – дейди Президент 1995 йилнинг февраль ойида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маърузасида, – бозор иқтисоди тамойилларига асосланган, эркин, очиқ, демократик давлат қуриш. Бироқ ана шу мақсад сари қадам қўяр эканмиз, қураётган давлатимизнинг шаклини, қиёфасини ўзимиз яққол тасаввур қилишимиз керак.»¹

Гап эркин, очиқ, демократик жамият қуришнинг ўзига хос қийинчиликлари хусусида бормоқда. Давлат раҳбари, «демократик жамиятнинг халқаро миқёсда эътироф этилган тамойиллари бор»лигини эътироф этар экан,² шу билан бир вақтда, «Шу ўринда биз учун муҳим бир савол туғилади. Хўш, бу тамойиллар бизнинг заминимизда қандай амал қилиши керак?»³ «Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор, – қўйил-

¹ Каримов. И. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – Т.: Ўзбекистон. 1996. – Б.6.

² Ўша манба. – Б. 8.

³ Ўша манба, ўша бет.

ган саволга жавоб беради Президент. – Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшашга уринишлар ғоят нохуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади».¹

Принципиал ва концептуал аҳамият касб этган ушбу мулоҳазалар бутун жиддийлиги билан жамиятни либераллаштиришнинг муҳим бўғини ҳисобланган оммавий ахборот воситалари тизимини эркинлаштириш жараёнларига ҳам таллуқлидир. Бинобарин, алоҳида таъкидлаш зарурки, матбуот эркинлигига эришиш кўпчилик тасаввур қилганидан кўра бирмунча мураккаб жараён эканлигини ҳаёт кўрсатди.

Матбуотнинг биринчи галдаги вазифаси бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақида янги ва энг аниқ маълумотларни топиб ёзиш талаб қилади. 1983 йили Париж ва Прагада бўлиб ўтган халқаро ва минтақавий журналистика ташкилотларининг IV Маслаҳат учрашувида қабул қилинган «Журналист одобининг халқаро тамойиллари»да журналистнинг бурчи ҳақида сўз юритилар экан «Журналистнинг бош вазифаси кишиларнинг ҳаққоний ва ишончли ахборот олишларини кафолатлаш»дан иборатлиги баён этилган.² Таниқли матбуотшунос Е. Прохоров ҳам «Холислик муаммоси — фактларнинг аниқлиги ва батафсиллиги муаммосидир» деб ёзади.³ Мазкур икки иқтибосда журналистлик касбининг жамият ва халқ билан доимий алоқада бўладиган қирраси баён этилган.

Матбуот эркинлиги оммавий ахборот воситалари ва журналистларда шаклланган касб одоби меъёрларини ҳам қамраб олади, бинобарин, матбуот эркинлиги билан жамиятда ҳукм суриб турган миллий қадриятлар ҳаминша алоқадор бўлади. Жамиятдаги аҳвол қандай, халқ ва миллатнинг азалий қадриятларига одамларнинг риоя қилиши, реакция-

¹ Ўша манба. – Б. 8-9.

² Қаранг: Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста. – М.: «Аспект Пресс». – 2000 – С. 205.

³ Прохоров Е. Введение в теорию журналистики. – Учеб. пособие. Серия «Практическая журналистика», РИП-холдинг, М.: 2000. – С. 102.

си қай даражада, башарти жамият ўтиш даврини бошдан кечириётган бўлса, унда қандай ўткинчи майлларнинг таъсири кучлироқ? Шунга ўхшаш кўплаб саволлар туғиладики, уларнинг бари у ёки бу даражада мамлакатдаги оммавий ахборот воситалари ва журналистларнинг эркинлик маданиятига нечоғли риоя этаётганига ҳам катта таъсир кўрсатади. Мисол учун XX аср 80-йилларининг иккинчи ярмида мамлакатимизда бир қадар маънавий-ахлоқий беқарорлик кайфияти ҳукм сурди дейиш мумкин. Яъни, ўша йилларда азалий миллий қадриятлар тикланиб улгурмаган, янги анъаналар шаклланмаган, амалдаги муомала этикетларининг омонатлиги, кўпчиликнинг табиатиغا ёт эканлиги сезилган эди.

Одатда ҳар қандай даврда миллий-азалий қадриятлар билан янги қадриятлар ўртасида зиддият сезилиб туради, ҳаёт, турмуш ва миллат менталитетидан келиб чиқиб асси-миляция-диссимиляция жараёни кечади, аммо айрим ўтиш даврларида бу зиддият ошқора конфликт тусини олади. Этика нуқтаи назаридан буни табиий ҳолат сифатида қабул қилиш мумкин, лекин анъанавий ва янги ахлоқ тарафдорларининг нуқтаи назари оммавий ахборот воситалари фаолиятини баҳоловчи мезонга айланади. Миллий қадриятларга кўпроқ мойил бўлган кишилар янги қадриятларга асосланган матбуотни қабул қилмайдилар, уни миллат учун ёт ҳисоблайдилар, ҳатто зарарлига чиқарадилар. Янги қадрият тарафдорлари эса миллий қадриятларга садоқатли нашрларни консерваторга чиқарадилар, энг ёмони — бундай нашрларни демократиядан йироқ деб эълон қиладилар.

Фикримизча, жаҳон журналистикасида мутлақ матбуот демократияси мезонларини тугал ишлаб чиқиш ҳамиша мураккаб, ҳатто ҳал қилиб бўлмас вазифалигича қолаверса керак. Зеро, бу масала кўплаб ва тинимсиз ўзгарувчан оми-ларга боғлиқ. Сенсация изидан қувиш, шахсий ҳаётга ара-лашиш, ўзгаларнинг шаъни билан ҳисоблашмаслик, қандай бўлмасин, ахборотни биринчи бўлиб олиш ва тарқатиш мақсадида энг тубан хатти-ҳаракатлардан қайтмаслик... де-мократик матбуот журналистлари касб одобига асло тўғри келмайдиган бу сингари «фазилат»ларга мисолни истаганча

келтириш мумкин. «Австрияда чиқадиган «Штандарт» газетаси таъкидлаб ёздики, «Оммавий ахборот воситалари дунёдаги энг машҳур аёлнинг ўлими учун жавобгардир, 1997 йилнинг 31 августи этика чегараларини унутган оммавий ахборот воситалари учун маънавий инқироз кунига айланди».¹ (Гап малика Диананинг фожиали ҳалокати хусусида бормоқда. – Х.Д.)

Мустақиллик йилларида халқ турмушига бозор ахлоқининг кенг ёйилган ҳолда кириб келиши кишиларнинг психологиясида жиддий ўзгаришлар ясади. Такрор бўлса-да, таъкидлаш зарурки, бу ўзгариш матбуотнинг табиатан янги ланишига ўз таъсирини ўтказмоқда. «Ҳозир матбуотда қайси йўналиш етакчилик қилмоқда, – дея савол қўяди публицист Ҳ.Сатторий. – Эркин иқтисодиётга ўтилиши билан жамиятнинг ижтимоий қиёфаси ўзгарган экан, унда матбуотнинг ўрни қандай бўлади, деган савол жиддий тадқиқотларни талаб қилса...»²

Дарҳақиқат, ушбу савол доирасида тадқиқот мавзусига доир чиқишлар, фикр-мулоҳазалар кўп. Айниқса табиатан ўзгаришлар ва янги ланишлар жараёнини бошдан кечираётган миллий матбуотимизда эркинлик ва масъулият мувозанатини топиш, бу борада миллий кадриятларимиз ва миллий матбуотчилигимиз тажрибаларида кўплаб қимматли фикр-мулоҳазалар мавжуд. Масалан, таниқли журналист И.Норматов, «ўзбек матбуоти бугун ҳадик ва лоқайдлик бекатини ортда қолдириб, демократия ва эркинлик сари йўл олди, деб ишонч билан айта оламан» деса,³ Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Бош директори Х.Даврон эса, «Менимча, ҳали бизнинг оммавий ахборот воситаларимиз демократияни тарғиб этишда айтарли муваффақиятга эриша олмаяптилар» деган фикрда.⁴ Таниқли шоир ва адиб қарашларининг

¹ Нестеренко Ф. Демократия сильна свободой слова. // Правда Востока. – 14 октябры 1997.

² Сатторий Ў. Матбуот қироли. // Моҳият. – 2002. 17 май.

³ Норматов И. Биз кимдан эркинмиз? // Моҳият. – 2002. 20 сентябрь.

⁴ Даврон Х. Инсон онгини кишибилмас заҳарлаб қўймайлик. // Даракчи. – 2001. 18 январь.

давоми сифатида, яъни миллий матбуотимизда демократик тамойилларнинг жадал қарор топиб кетмаётганлиги сабабларини касб маҳорати ва одоби билан боғлиқ муаммоларда кўради. Жумладан у, «Бунинг сабаби оддий, – деб фикрини давом эттиради. – Ҳали журналистларимизнинг ўзлари демократия нима дегани эканлигини яхши англаб етишмаган. Кўпчилик журналистларнинг назарида, демократия бу фақат танқидбозликдан иборат нарса. Яна айрим журналистларимиз борки, улар соғлом танқид билан ёлғон-яшиқ фактларнинг чегарасини ажратиб олишолмайди».¹

Кўринадики, демократик матбуотнинг асосий атрибутларидан ҳисобланган соғлом танқид ва ёлғон ахборот тарқатиш мезонларини ҳис этиш журналистнинг касб одобидан келиб чиқади. Бинобарин касб одоби меъёрларини ўзлаштирмай туриб, демократик мақомга кўтарилиш ниятлари амалга ошмайди.

И. Норматовнинг қатор чиқишларида демократик матбуот талаблари тўғрисидаги қарашлари журналистнинг инсоний ва касб одоби муаммолари билан чатишиб кетган. Жумладан, публицист «Маҳоратни асрайлик» мақоласида журналистикада ҳақиқат мезони бўлганидек, маҳорат мезони ҳам хилма-хил эканлиги муаммосини газетхонлар муҳокамасига ташлайди. Муаллифнинг фикрича, бозор муносабатлари авж олиб, тижорат йўналишидаги нашрлар, чиқишлар кўпайгани сайин «бутун диққат-эътибор тижорат мақолалар ёзишга, тижорат кўрсатувлар ҳамда эшиттиришлар тайёрлашга қаратилмоқда. ...Бу охир-оқибатда журналист маҳоратини сўндиради, ўлдиради. Уни манфаат йўлида маддоҳга айлантириб қўяди».² Айниқса, ахборот тарқатишдаги холислик ташқаридан буюртма измига тушса, журналист «андишани «сўз эркинлиги»нинг қурбони қилиб юборади» деган хулоса чиқаради публицист.³

Мулоҳазалардан кўринадики, жамоатчилик кайфиятидаги одоб мезонларининг ўзгариши касб одоби тушунчаларида

¹ Ўша манба, ўша жой.

² Норматов И. Маҳоратни асрайлик. // Fidokor. – 2003. 29 апрель.

³ Норматов И. Ақллилик балоси. // Fidokor. – 2002. 14 ноябрь.

ҳам акс этмай қолмайди албатта. Шу боисдан ҳам жамият аъзолари қаторида журналистика жамоатчилиги орасида ҳам шу нуқтаи назардан ўзига хос сифатий ўзгаришлар жараёни кузатила бошланди.

Республикамизда матбуотни эркинлаштириш жамиятни эркинлаштиришнинг муҳим ва зарур омилларидан эканлиги кенг кўламда ва ҳар тарафлама эътироф этилмоқда. Айни вақтда эришилажак эркинлик азалий миллий қадриятларни бой бериш эвазига бўлмаслиги кераклиги таъкидланмоқда. Маърифатшунос олим Муҳаммад Қуроноф миллий характер масаласини атрофлича таҳлил қилар экан, машҳур араб маърифатпарвари Сатъ ал-Хусрий (1880–1968) ижоди мисолида тарбиянинг соф миллий ва замонавий унсурлари мутаносиблиги муаммосига ойдинлик киритишга ҳаракат қилади. Чунончи, Ал-Хусрий ҳар қандай ғарб таълим системасидан нусха олиб Арабистонга келтириш хавфли ва бефойда деб ҳисобларди. Чунки «бошқа муҳитга кўчирилгач, ўз жойида хос бўлган унга таъсир қилувчи ижтимоий омиллар таъсиридан ажратилгач, ... бундай кўчириб келтирилган маориф тизими бутунлай бошқа натижалар беради». Шунинг учун, дейди у, – «биз бошқа ҳар қандай бир миллат маориф системасига ўралашиб қолмасдан, тараққиётда биздан ўзиб кетган барча миллатларнинг тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда ўзимизнинг алоҳида маориф тизимимизни тузмоғимиз керак».¹

Келтирилган иқтибосдаги «алоҳида маориф тизимимизни» жумласини «алоҳида матбуот тизимимизни» деб ўқисак ҳам маъно-мазмун, мақсад-моҳият деярли ўзгармайди.

Оммавий ахборот воситалари орасида энг катта аудиторияга эга бўлган телевидение тармоқлари ниҳоятда кўпайди. Мустақил телеканаллар деярли ҳар бир вилоятда фаолият юритмоқда. Бу — мамлакатимиз матбуоти тизимидаги эркинлаштиришнинг яққол намунаси сифатида қувонарли ҳол. Лекин кўпроқ томошабинни жалб этиш мақсади, акса-

¹ Қаранг: Қуроноф М. Ўзбек характери ва миллий ғоя. – Т.: Маънавият. – 2005. Б. 30.

рият ҳолларда масъулиятни унутиш ва миллий қадриятларимизга бепарволик кайфиятини туғдирмоқдаки, бизнинг шароитда бундай хатти-ҳаракатлар касбимиз одобига зид дея баҳоланиши табиий. Мисол учун Россия телевидениесига оммалашган «Окна» кўрсатувининг биргина чиқиши норасида йигит-қизларни эрта «улғайтириб» қўйиши ва у ўз навбатида хавfli ва кўнгилсиз оқибатларга олиб бориш эҳтимоли катта.

Юқорида «Журналист одобининг халқаро тамойиллари»-да журналистнинг вазифаси ҳаққоний ва ишончли ахборот бериш, шунингдек матбуотшунос Е.Прохоровнинг «фактларнинг аниқлиги ва батафсиллиги» журналист холислигини белгиловчи омиллар эканлиги ҳақидаги фикрлари келтирилган эди. Матбуотда ахборотнинг тўғри, аниқ ва батафсил берилиши муҳимлиги талаби ўзбек журналистикаси учун ҳам бегона эмас албатта. Умуман ахборотнинг аниқлиги ва батафсиллигини очиқдан-очиқ рад этадиган бирорта миллий журналистика бўлмаса керак дунёда. Бироқ ахборотни бориша ва тўласича кенг оммага тарқатишнинг ўзига хос нозик муаммолари ҳам мавжудки, унинг объектив ва субъектив сабабларидан кўз юмишнинг иложи йўқ.

Объектив сабаблар нималардан иборат?

Таниқли олима Н. Абдуазизова ёзганидек, «Рўзномачилик, собиқ Туркистонни XIX асрнинг иккинчи ярмида қуроли кучи билан босиб олган чор мустамлакачи ҳукмдорлари раҳнамолигида вужудга келиб, ривожлана бошлади. 1870 йилда Тошкентда ташкил топган «Туркестанские ведомости» ва «Туркистон вилоятининг газети» Ўрта Осиёдаги даврий матбуотнинг тўнғич намунаси...»¹ эканлиги тарихий факт ҳисобланса-да, бу вақтли матбуот нафақат кенг аҳоли оммаси орасида, ҳатто зиёли жамоатчилик орасида ҳам етарли даражада оммалашмаган. Ҳатто Абдулла Қодирийдек улкан адиб ва ўз даврининг фаол журналисти «Таржимаиҳоли»да 1914–1915 йилларни хотирлай туриб, «Шу миёналарда бо-

¹ Қаранг: Абдуазизова Н. «Туркистон матбуоти» (1870–1917). – Академия. Т.: 2000. – Б. 6.

зор воситаси билан татарлардан чиқадирғон газеталарни ўқиб, дунёда газета деган гап борлиғига имон келтирдим (Таъкид бизники – Х.Д.). 1913 йилда ўзбекча «Садойи Туркистон», «Самарқанд», «Ойна» газеталари чиқа бошлоғоч, менда шуларга гап ёзиб юриш фикри уйғонди», деб ёзади.¹

Кўринадқи, замонавий миллий ўзбек журналистикаси ХХ асрнинг бошларида шаклланган. Шунинг учун ҳам матбуот муаммоларидан сўз очилганда ғарб давлатлари тажрибаларига мурожаат этиш одат тусига кирган. Ҳатто журналистнинг касб одоби билан боғлиқ назарий масалалар ҳам фақат ғарбда ўрганилган ва уларнинг ечими топилган деган тасаввур шаклланган.

«Асл маънодаги миллий матбуот тарихи 1906 йил 27 июнда — Исмоил Обидий муҳаррирлигида ҳафтада икки марта чиқа бошлаган «Тараққий» газетаси билан бошланди».² Бу каби тарихий маълумотлар замонавий ўзбек миллий журналистикаси ХХ асрнинг аввалида энди-энди шакллана бошлаган эса-да, оммабоп нашрларнинг чинакам маънодаги оммалашуви бирмунча кейин кузатилганини кўрсатади. Шу сабабли ҳам бизда шахсий ва айрим жамоа шаънига дахлдор салбий, ҳатто ижобий ҳолатларни эл-юрт назарига, ҳукмига ҳавола қилиш одати бўлмаган. (Бозор-гузарларда, гавжум жойларда жарчилар томонидан ахборот тарқатиш, албатта, газета ёки матбуотнинг ибтидоий кўриниши бўлган, холос.)

Айтмоқчимизки, оммавий ахборот тарқатиш, жумладан газетачилик, тарихан олганда, халқимиз ҳаётида янги ҳодиса. Шунга қарамай, матбуот одоби, журналистнинг касб одобини меъёрга солувчи ниҳоятда ҳикматли қарашлар қадим-қадимдан яратилгани хусусида ушбу бобда бир қадар сўз юритилди, мисоллар келтирилди. Афсуски, миллий маънавий меросимизда тарқоқ ҳолда қолиб кетган, улардан ҲОЗИР учун яхлит тарзда фойдаланилиш йўлга қўйилмаганини ҳам тан олишдан ўзга иложимиз йўқ. Ва ифтихор би-

¹ Қодирий А. Кичик асарлар.— Ф.Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, Т.: 1969. — Б. 205-206.

² Бобохонов А. // Истиқлол орзуси. Фидокор. – 2002 йил, 25 июль.

лан айтиш жоизки, кейинги бир аср мобайнида, хусусан ўтган асрнинг охирида оммавий ахборот воситалари соҳасида чинакам маънода оламшумул ўзгаришлар юз берди. Оммавий ахборот тарқатиш тизимидаги янгиланишлар ҳатто энг тараққий этган мамлакатлар кишиларини ҳам шошириб қўймоқда. Бу борада инсоният ўз ақл-идрокининг маҳсули бўлмиш янгидан-янги ихтироларга мослашиш, уларни ўзлаштириш маъносида хийла қийинчилик сезмоқда дейиш ҳам мумкин.

Миллий қадриятлар эса юз, минг йиллар мобайнида вужудга келган, сайқал топган, шаклланган ва кишиларимизнинг қон-қонига сингиб кетган. Қадриятлар, нисбатан статик ҳодиса. У оммавий ахборот воситалари соҳасида кўзга ташланаётган суръатда ва шиддатда янгилана олмайди, ўзгарувчан эмас. Қадриятлар азалий, лекин эски эмас. Қадриятга нисбатан «эски» ибораси тўғри келмайди. Улар эскирмагани, ўзининг асл қадр-қимматини йўқотмагани учун ҳам қадрият.

Шу билан бирга қадриятнинг ҳам турлари мавжуд. Уни таҳлил этиш учун, миллий қадриятларни оммавий ахборот воситаларини эркинлаштиришдек замонавий талаблар контекстида ўрганиш, улар орасидаги уйғунликни, мувозанатни топиш учун тушунчанинг ўзини синтезлаштириш, яъни гуруҳларга ажратиб олиш тўғрироқ бўлади. Фалсафа фанлари доктори Қ. Назаровнинг таснифлаши ҳар жиҳатдан асосли ва илмий мантиққа эга. Яъни:

1. Миллатнинг генофонди, табиий бетакрорлиги, ўзига хослиги, тарихий ўзгарувчанлиги ва ижтимоий ранг-баранглиги.

2. Миллат тарихи, ўтмиши, келажаги ва маданий мероси.

3. Миллий ҳудуд, моддий ва маданий яшаш шароитлари, иқтисодий асос ва ижтимоий устқурма билан боғлиқ жиҳатлар.

4. Урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, турмуш тарзи ва бошқалардаги миллийлик, улар билан боғлиқ ўзига хос хусусиятлар.

5. Миллий тил, миллий маданият ва маънавият, миллий онг ва миллий руҳ, миллий туйғулар ва ғоялар.

«Демак, — деб ёзади олим, — қадриятга умумий таъриф берадиган бўлсак, қадрият бу муайян бир кишилар гуруҳи (оила, жамоа, жамият) орасида алоҳида эътиборга сазовор бўлган ва ўша гуруҳ аъзолари томонидан эъзозланиб, қадрланиб келувчи маънавий туридир».¹

Ушбу тасниф таҳлил қилинадиган бўлса, бошқа барча ўзгаришлар охир-оқибат генофондга таъсир ўтказди. Бу, ниҳоятда мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён. Халқимиз табиатида ўзгаришга мойиллик айтарли кучли эмас. Унинг ўзига хосликларидан бири ҳам шу. Миллат менталитетида яратувчанлик, исёнкорликдан кўра тинчлик, хотиржамлик истаги кучли. Тўғри, биз мутлақо ўзгармас миллат вакилларимиз десак ҳам тўғри бўлмайди. Чунки, ҳаёт, ижтимоий ҳолат, яшаш тарзидаги ўзгариш миллий ўзига хосликка ҳам, табиий бетакрорликка ҳам ё ижобий, ё салбий маънода таъсир кўрсатмай қолмайди.

Мустақиллик туфайли халқимиз ўзлигини англаш имконига эга бўлди. Азалий миллий қадриятларни чуқур ўзлаштирмай туриб, кундалик ижтимоий-сиёсий аҳвол шу қадар янгиланаверадики, замондошларимиз тафаккури, таъбир жоиз бўлса, ўтмиш ва бугун қоришиб кетадиган майдонга айланди. Азалий миллий қадриятларни қадрлаган ҳолда ўша тушунчаларимизга зид равишда янги бозор муносабатлари таъсирига туриши кузатилмоқда. «Одамлар бузилиб кетди!» мазмунидаги хавотирлар кўпайди. Албатта, бундай ўзгаришларга бепарво бўлиш ярамайди, лекин назаримизда, жамиятдаги айрим салбий ўзгаришлар 10—20 йил ичида миллатнинг генофондига, менталитетига сингиб улгурмайди. Қ. Назаров келтирган бешинчи тасниф гуруҳ қамраб олган қадриятлардаги ўзгаришлар оммавий ахборот воситалари тизимидаги ўзгаришлар билан осонроқ уйғунлаша боради. Назаримизда, матбуот соҳасидаги специфик ўзига хосликлар, ҳозирча, халқимизнинг 5-гуруҳда санаб ўтилган жиҳатларига таъсир ўтказмоқда. Агар юқорида бундай жиҳатларнинг 4 гуруҳи турганини, замонавий оммавий ахборот

¹ Назаров Қ. Қадриятлар тизими: барқарорлик ва ўзгарувчанлик диалектикаси. Фалсафа фан. докт. ... диссер. – Т.: 1996. – Б. 126.

воситалари тизими воқелиги генофондга қадар етиб бориши учун кўп йиллар керак бўлади. Оммабоп матбуот орқали ижобий ёки салбий йўсиндаги чиқишларни ХХІ асрдаги соғлом жамиятчилик тарзи сифатида қабул қилиш юқорида келтирилган 5 тасниф гуруҳни қуйидан юқори томон босиб ўтишга тўғри келади.

Ҳозирча эса ғарбона демократия тамойилларини табиатимизга ёт жиҳатларини тушуниш ва тушунтириш учун уларга халқимиз менталитетининг ўзак-ўзагини ташкил этган ор-номус, андиша, ҳаё-иффат, уят сингари кўплаб туйғулар нуқтаи назаридан қарашга мажбурмиз. Россияда сайловолди кампанияларида матбуот рекламаларининг руҳи ўзгариши, яъни ҳамма эътибор сайловда иштирок этувчи шахсларга қаратилиши ҳақида сўз юритилган мақоланинг «Памперслар ўрнига Жириновский» («Жириновский вместо памперсов») деб номланиши¹ эҳтимол рус халқи, қолаверса тилга олинган партия раҳбарининг менталитети нуқтаи назаридан ноқулайлик туғдирмас, лекин бундай йўл тутиш бизнинг халқимиз одобига мутлақо ёт ва бундай кино-қочериқлар бизда ҳақорат деб қабул қилинишини ҳисобга олишга мажбурмиз. Ёки бўлмаса, Москва шаҳар мэри Ю.Лужков матбуотда эълон қилинган интервьюларидан бирида, «Шаҳарда дублар оз. Бизда дублар маъмурий муассасаларда ўтиришади» деган гапни айтган.² Бир қарашда беозор мутойибага ўхшайдиган бу гапнинг замирида маъмурий муассасаларда хизмат қиладиган масъул шахслар тўнка (яъни, саводсизлар) дейилаётгани бизнинг матбуотимиз учун одобсизлик ҳисобланади. Яна бир мисол. «Труд» газетасида Қадимги Қримнинг Феодосия шаҳарчасидаги таниқли рус адиби Александр Грин уй-музейи қаровсиз аҳволда қолгани ҳақидаги танқидий мақола «Грин... А хто это?» дея номланган.³ Уй-музейнинг ночор аҳволда қолгани учун масъул шахслар, муассасалар айбдор бўлиши, демак,

¹ Скорнякова А. Жириновский вместо памперсов. // Независимая газета. – 16 мая 2003.

² Қаранг: Труд. – 2006. 31 май.

³ Қаранг: Труд. – 2005. 5 март.

улар танқид остига олиниши мумкин, аммо-лекин бир давлат ҳудудида нашр этиладиган газета бошқа давлат халқининг шеvasини рўқач қилиб бутун бир миллат вакиллари камситиш (русча «кто» сўзини украин лаҳжасида «хто» деб пичинг қилингани назарда тутиляпти) ҳеч бир журналист, ҳеч бир матбуот нашри одобига сиғмайди.

Такрор айтиш лозимки, ахборотнинг батафсиллиги ва аниқлигига ҳеч ким қарши эмас, бироқ шундай мавзулар борки, у ҳақда ёзганда (гапирганда, кўрсатганда) бундай йўл тутиш асло мумкин эмас. Сўнгги йилларда ғарб матбуотидаги жинсий муносабатлар мавзусида очиқ-ойдин ёзиш оdatи бизда ҳам оддий ҳолга айланиб бормоқда. Шу ҳақда сўз юритган журналист Д.Полвонов «Матбуот эпидемияси» мақоласида «Хонадон сирлари» газетасида эълон қилинаётган мақолаларни миллатимиз одобига хос бўлмаган батафсиллиги учун танқид қилган.¹ Эътибор қилинса, муаллиф «Хонадон сирлари»ни бундай мавзудаги мақоласидан эмас, балки ўша мавзу ҳақида керагидан ортиқ батафсил – бепарда сўзлар ёзганидан норози.

Бизнинг соф миллий туйғуларимиз ҳар қандай ахборотни оммалаштирилаверишига йўл қўймас экан, буни ғайридемократия деб аташ тўғрими? Асослими? Бундай ҳолатларда нима қилмоқ керак? Икки томон ўртасида қандай қилиб мувозанат ўрнатиш мумкин?

Назаримизда мана шу мувозанатни топишда объектив ва субъектив сабаблар аралашиб кетмоқда. Шундайига ҳам мураккаб жараён янада мураккаблашмоқда.

Матбуот эркинлигини қўллаб-қувватлаш истиқлол йилларида айрим кишиларнинг хоҳиш-истагидан кўра ижтимоий заруриятга айланиб улгураётгани қувонарли ҳодиса, лекин азалий қадриятларимизга айрим зид ҳолатларнинг матбуот саҳифаларига эмин-эркин чиқмаётганини демократияга тўсқинлик ёки сўз ҳурлигини истамаслик дея талқин этиш ҳам унчалик тўғри эмас. Социология фанлари доктори М.Бекмуродовнинг ғарбона демократия тамойилла-

¹ Д.Полвонов. Матбуот эпидемияси. // Ҳуррият. – 2002. 41-сон.

рининг миллий қадриятлар қиёсидаги мулоҳазалари шу маънода диққатга сазовор. Олим Ғарб ва Шарқ халқлари табиатига хос бўлган қадриятларни таққослар экан, «ғарбдаги моддий, реал манфаатлар устуворлиги қадриятдан фарқ қилиб, Шарқ халқлари учун бош қадрият маънавий омиллар, айниқса инсон шаъни, обрў-эътибори, нафсонияти, орияти, виждони ҳисобланиб келган»лигини жиддий асос сифатида олади ва «Шарқ халқлари учун ғарбга хос бўлган ҳаммани бир хил қаричда ўлчовчи тотал, яъни ялпи тенглик формуласи эмас, балки инсонийлик талаблари тўла-роқ бажарилувчи иерархик тенглик (пастан юқорига, босқичма-босқич риоя қилинувчи муносабатлар тизими) формуласи кўпроқ мос келади» деган хулосага келади.¹ Бу фикрларга қўшилиш мумкин, зеро, фақат манфаатларга асосланган ва ҳаммани бир хил қаричда ўлчашга асосланган қадрият билан кўпроқ инсонийлик талаблари бош мезон қилиб олинган миллий қадриятлар ҳукм сурган ҳолатда демократия, сўз эркинлиги, хусусан бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларнинг кенг жамоатчилик эътиборига очиқ-ойдин ҳавола этиш одатига бир хил мезонлар билан ёндошиш зинҳор мумкин эмас. Бунинг иложи йўқ.

1998-1999 йили бутун дунё жамоатчилигининг эътибори қаратилган машҳур «Клинтон - Левински машмашаси»ни олайлик. Ўшанда АҚШдек иззатлаб давлат раҳбарининг бошидан кечирган ишқий саргузаштларини лаҳзама-лаҳза, ипидан-игнасигача дунёга дoston қилиш ғарбона демократия тантанаси ҳисобланган бўлса, шарқона одоб бундай ошкораликни ўзига эп кўрмайди. Шарқона одоб шу каби қилмишларни қоралашда ғарб маънавиятидан, ғарб матбуотидан ўтса-ўтадики, юз берган ҳодисани батафсил тасвирлаш ва омалаштиришни миллий одоб талабларига зид деб ҳисоблайди. Юқорида тилга олинган ахборот ва фактларнинг батафсиллиги ҳам, рус олими ёзган «фактларнинг аниқлиги» тунунчаси ҳам бизнинг умумодобимизга тўғри келмайди. Бош-

¹ Бекмуродов М. Фуқаролик жамияти ва ўзбек менталитети. // Хуррият. – 2002. 9 октябрь.

қача айтганда, Шарқона одоб ва назокат бундай «батафсиллик» ва «аниқлик»ларни демократия деб ҳисобламайди.

Умуминсоний демократик тамойиллар эвазига эришилажак эркинлик азалий миллий қадриятларни бой бериш эвазига бўлмаслиги керак. «Шу ўринда, биргина демократик қарашлар билан миллий қадриятлар ўртасидаги муносабат масаласига тўхталсак, — деб ёзади публицист Абдуазимхўжа Шерзодхўжа ўғли, ўзининг «Халқ сўзи» газетасида эълон қилинган «Миллат руҳига садоқат» сарлавҳали мақоласида. — Бизнинг тушунишимизча, демократиянинг яшовчанлиги унинг турли шароитларга мослашиб кетиши ва миллий хусусиятларни инкор этмаслиги, аксинча, миллийлик билан уйғунлаша олиши билан белгиланади. Аслида бағрикенгликни қадрлайдиган демократия миллий хусусиятларга нисбатан ҳам ўз бағрикенглигини намоён этади. Миллий хусусиятлар билан омукта бўлган демократия эса демократик қурилишдаги ранг-барангликни келтириб чиқаради. Шу боис биз янги тараққиёт йўлини танлаганимизда ҳам ўзбеконаликдан воз кечиш эвазига демократик қарашларни ўзлаштиришни асло мақсад қилмаганмиз. Бошқача қилиб айтганда, мингйиллик илдизларга эга маънавий-руҳий дарахтни қўпориб ташлаш эвазига кўзни қамаштирадиган номаълум ниҳолга эътиқод қўйиш бизнинг аъмолимиз эмасдир. Зеро, бизнинг йўқотадиган нарсамиз — мустақкам маънавий томирларимиз, не-не суронли асрлар тўфонларидан бизни миллат сифатида эсон-омон олиб ўтган ўлмас қадриятларимиз бор. Демократияни эса биз мана шу кўҳна тарихга эга маънавийятимиз дарахтига пайванд қилиш имконияти борлиги учун ҳам танлаганмиз. Шу боис, демократиянинг даражасини миллий хусусиятлардан чекиниш даражаси билан ўлчаётган кимсаларга ўз сўзимизни айтишга ҳақлимиз».¹

Кишиларнинг ҳақиқий аҳвол ҳақидаги ахборотни билиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш ўзбек журналистикаси ва журналистлари учун бош шартлардан бири эканлиги ҳеч кимга сир

¹ Абдуазимхўжа Шерзодхўжа ўғли. Миллат руҳига садоқат. // Халқ сўзи. – 2003 йил, 16 декабрь.

эмас. Зеро, ростгўйлик ҳам миллий қадриятларимиз сафидаги энг эъзозли фазилатлардан ҳисобланади. Соф инсоний одоб-ахлоқ қадриятлари журналистларимизнинг касб фаолиятларида йўналтирувчилик, бошқарувчилик вазифасини ўтайди деб айтиш мумкин. Бордию, инсоний одоб пойдевори заиф бўлса, бу ҳам журналист ижодининг салмоғида яққол акс этмай қолмайди.

Ўзбекистон мустақилликка эришиб, жамиятни демократиялаш йўлига ўтгач инсон эркинлигига, сўз ва матбуот эркинлигига ҳам Шарқ ва Ғарб нуқтаи назаридан келиб чиқиб муносабат билдириш кўпайди. «Демократия» деган сўз ҳаётимизга шиддат билан кириб келди ва тилимиздан мустақкам ўрин олди. «Демократия ғояси осмондан тушган эмас, — деб ёзади адабиётшунос олим ва маърифатпарвар С. Олим, — Бу умуминсоний қадриятни «Шарқ демократияси», «Ғарб демократияси» деб ажратиш ҳам анча нисбий. Фақат бир нарса борки, Ғарб демократик тараққиётда Шарқдан кўп олдинлаб кетди».¹

Замонавий матбуот эркинлиги ва миллий қадриятлар мувозанати мавзуида сўз борар экан, буни матбуот эркинлиги масаласига ғарбона ва шарқона нуқтаи назардан ёндошиш муаммолари дейиш ҳам мумкин. Матбуот ва сўз эркинлигининг афзалликлари ҳақида кўплаб фикр-мулоҳазалар билдирилади, ана шунда соф миллий қадриятларга дахлдор мулоҳазалар умуминсоний аҳамият касб этишини кўрамыз. Мисол учун телеэкран орқали қотилликлар, босқинчиликлардан иборат ёвузлик саҳналари қалашиб кетган фильм ёки манзараларнинг намоиш этилишидан келиб чиқадиган маънавий зарар миллат танламайди. Шу боис шундай кўрсатувларни камайтириш ёки бутунлай йўқотиш ҳақида дунёнинг турли мамлакатларида вақти-вақти билан чиқишлар қилинмоқда. Жумладан, россиялик сиёсатшунос А. Степанов «Қонун ожизлиги шароитида экрандаги зўравонлик (Халқ партияси Давлат думасига қотиллик ва шафқатсизлик саҳ-

¹ Олим С. Демократия тақдири. У кимнинг қўлида? // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 2002, 25 октябрь.

наларининг намойиш этилишини чеклаш тўғрисидаги қонун лойиҳасини киритмоқда)» мақоласида шундай ёзади: «Башарти ғарбда янгиликлар эфирига томошабинни ларзага солувчи тилка-пора қилиб ташланган мурдани намойиш қилишдан бурун юз карра ўйлаб кўрилса, россиялик журналист бундай ҳолатларда ахлоқий чекловлардан бирмунча ҳоли.

Воқеа-ҳодисани қандай бўлса шундайига кўрсатиш борасида бизнинг оммавий ахборот воситаларимиз анча илғор. Ўтган куз кезлари Магадан губернатори Цветковнинг ўлдириб кетилиши ҳодисаси нақадар тафсилотлари билан берилганини эслайлик. Жасадни турли нуқталардан сира эринмай суратга туширишган. Энг ачинарли жойи шундаки, бу, бизнинг телеканаллар сиёсати мана шундай схема асосига қурилаётгани жуда оддий ҳол ҳисобланмоқда».¹

Мақола муаллифи мулоҳазаларини давом эттириб, унга янада жиддий, ҳатто сиёсий тус беради.

«Ҳозир маданият соҳасида кузатилаётган ҳолатни миллий ўзликни англаш туйғусини ҳақоратлаш деб аташ мумкин», — дея тасдиқлайди Халқ партияси етакчиси Геннадий Пайков. Унинг фикри «Ижтимоий фикр» фонди томонидан фуқароларнинг оммавий ахборот воситаларини цензура остига олиш масаласига бағишланган ва яқинда ўтказилган тадқиқот натижаларига тўла-тўқис мос келади. Тадқиқот натижалари жуда ғалати: сўров ўтказилганлардан 54 фоиз аҳоли цензура жорий этилишини қўллаб-қувватлаган, 22 фоизи эса (икки ярим барабар оз) — «қарши» овоз берган.»²

Хулоса шундан иборатки, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлини танлаш нечоғли тўғри ва адолатли бўлмасин, бундай катта мақсадга эришишнинг ўзига хос қийинчиликлари ҳам бўлмай иложи йўқ. Айниқса замонавий матбуот эркинлиги ва азалий миллий қадриятлар ўртасида мувозанат ўрната билиш масалага ғоятда нозик муносабат-

¹ Степанов А. Насилие с экрана при бессилии закона (Народная партия вносит в Госдуму законопроект, призванные ограничить показ сцен убийств и жестокости). // Труд. – 2003. 28 января.

² Ўша манба.

да бўлишликни талаб этади. Матбуот эркинлиги, аввало, тўла ошкораликни, фикрлар хилма-хиллигини, фикр-мулоҳазаларга муроса қилишни, ахборот олиш ва тарқатиш ҳурлигини тақозо этади. Матбуот эркинлик мақомига етишган жамиятда бирон соҳа оммавий ахборот воситалари тизими назоратидан четда қолмайди, бинобарин, матбуот чинакам «тўртинчи ҳоки..ият» сифатида энг қуйидан энг олий погоналарга қадар юз бераётган воқеа-ҳодисаларга жамоатчилик эътиборини қаратади.

Соф ўзбек миллий қадриятлари бундай ҳолатларга қарши эмас. Адолат, диёнат, меҳр-мурувват, инсоф ва ҳоказо боқий фазилатлар халқимиз менталитетининг асосини ташкил этади. Шунинг ўзиёқ халқимизда табиатан демократияга мойиллик туйғуси мавжудлигини кўрсатади. Бироқ энг нозик жойи шундаки, бизда кўпгина ҳолатларда, айниқса салбий-танқидий муносабатларга ошкора тус бериш, айниқса оммавий ахборот воситалари орқали эл-юртга дoston қилиш анъанаси ғарб мамлакатларидагидек даражада шаклланиб улгурганича йўқ. Қолаверса, масалан, оиладаги тарбия, катталарга, аёл ва эркаклар ўртасидаги муносабат, жинсий тарбия сингари ўта нозик туйғулар ҳақида истаганча ёки ҳаётда қандай юз берган бўлса шунчалик батафсил тасвирлаш миллий қадриятларимиз нуқтаи назаридан одобсизлик саналади. Шунинг учун ҳам буни ғайридемократия деб аташ тўғри эмас. А. Шерзодхўжа ўғли тўғри ёзганидек, «бағрикенгликни қадрлайдиган демократия миллий хусусиятларга нисбатан ҳам ўз бағрикенглигини намойиш этади».¹

Мувозанат ана шу ўринда. Ўзбекистонда шаклланаётган демократик тамойилларнинг ўзига хослиги ҳам шу. Яъни, асл миллий қадриятларни бой бериш эвазига демократияга эришиш эмас, миллий фазилатларни сақлаб қолиш йўли билан демократия талаблари ўртасидаги мувозанатга, уйғунликка эришиш йўлини топиш.

¹ Қаранг: Халқ сўзи. – 2003. 16 декабрь.

ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ИСЛОҲОТ БОСҚИЧЛАРИНИНГ ЖУРНАЛИСТ КАСБ ОДОБИ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ЯНГИЛАНИШИГА ТАЪСИРИ

4.1. Жамиятдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришларнинг журналист касб одоби меъёрларига таъсири муаммоси

Ҳар қандай оммавий ахборот воситасининг фаолияти, йўналиши, мавқеи жамиятдаги ижтимоий-сиёсий аҳвол билан чамбарчас боғлиқликда шаклланади. Бу боғлиқлик журналистнинг шахсига ҳам бевосита тааллуқlidir. Жамият ҳаётидан узилган ҳолда фаолият юритаётган оммавий ахборот воситасини тасаввур қилиш қийин. Чунки матбуот нашри ижтимоий муҳит об-ҳавосидан нафас олади, шу муҳитда яшайди, шу муҳит манзараларини ёритади. Шу аснода жамият ва жамиятдаги ўзгаришлар матбуот ва журналист олдига тўхтовсиз янги-янги вазифалар қўяди. Янгидан-янги вазифаларга мослашиш, уни идрок этиш ва амалга ошириш жараёнида эса журналистнинг профессионал қиёфаси ўзгаради. Табиий, бу унинг касб одобига жиддий таъсир ўтказди.

Янги замон ўзбек журналистининг маънавий қиёфасини шакллантиришда халқимизнинг азалий инсонпарвар қадриятларининг таъсири катта, албатта. Бироқ уларга қўшимча ўлароқ, янги замон журналисти шахсининг шаклланишида истиқлол даври ва унинг арафасида юз берган тарихий миқёслардаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар жиддий таъсир кўрсатганини таъкидлаш зарур.

XXI аср аввалидаги ўзбек журналистининг портретини тўла-тўқис гавдалантириш учун ҳозирги ўзбек журналисти шахсини вужудга келтирган, шакллантирган ва вояга етказган муҳим тарихий ижтимоий-сиёсий ўзгариш босқичларини кўриб чиқиш ҳам илмий-назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга деб ўйлаймиз.

Мустақилликнинг 16 йили мобайнида миллий журналистикада касб одоби тамойиллари тубдан янгиланишга юз тутди. Оммавий ахборот воситалари соҳасидаги ислоҳотлар, авваламбор, унда эркинлаштириш муҳитини вужудга келтиришдан иборат эди. Миллий журналистика қандай муҳитда, қандай тамойиллар оламида яшагани ва фаолият юритганини таҳлил қилиш соҳадаги ўзгаришлар босқичи ҳақида яхлит тасаввур ҳосил қилишга ёрдам беради. «Матбуотнинг тўрт назарияси» китоби муаллифлари томонидан жаҳон журналистикаси тарихи шартли равишда тўрт босқичга бўлиб талқин этилганига эътироз билдириш қийин, шу билан бирга, фикримизча, ҳар қандай жамиятда ҳар тўртала назария аломатлари аралаш ҳолда ҳукм сурган бўлиши ҳам жуда табиий. Мисол учун, матбуотнинг коммунистик назарияси ҳукм сурган шўро даври журналистикасида авторитар, либертариан, ижтимоий масъулият назариялари, принциплари ҳам турли кўринишда намоён эди. Фақат уларда ростни ёлғондан, ёлғонни ростдан ажратиш шу қадар чигаллаштириб юборилгандики, мустақил ўзбек миллий журналистикаси соҳасида амалга ошириладиган ислоҳот босқичлари моҳиятан ўша чигалликка барҳам бериш орқали янги ва соғлом муҳитни вужудга келтиришига тўғри келди.

Биргина мисол асосида мулоҳаза юритиладиган бўлса, «журналистнинг профессионаллик даражаси» тушунчасига ўзгартириш киритишнинг ўзи қанчадан-қанча мезонлар ва қарашларда янгилик жорий этилишини тақозо этар эди. «Журналист профессионаллигининг ядросини аниқлаш ниҳоятда муҳим, – деб ёзади машҳур матбуотшунос олим Я. Засурский. – Сен (яъни, журналист – Х.Д.) ҳар қандай гуруҳ ёхуд партияга мансуб бўлишинг мумкин, лекин профессионал бўлиб қолишинг шарт».¹

Журналистнинг ҳақиқий маънодаги профессионаллашуви фақат шу соҳанинг ички муаммоси бўлмай, у жиддий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-сиёсий муаммо ҳамдир. Чунки

¹ Власть, зеркало или служанка? Энциклопедия жизни современной Российской журналистики. – Т.1. – М.: Изд-ие Союза Журналистов России. – 1998. С. 5.

жамиятда кечаётган, амалга оширилаётган ислохотлар пировард-натихада мамлакат журналистларининг ҳақиқий маънодаги профессионаллашуви учун шарт-шароит яратмоғи зарур, зеро, катта бир миллий журналистика тақдирини фақат ҳаваскор журналистлар ихтиёрида қолдириб бўлмайди.

Москва давлат университети журналистика факультети доценти Г. В. Лазутина бу фикрни жуда тўғри асослайди. «Тараққий этган жамиятда барча ижод турлари икки хил шаклда ташкил топади, — деб ёзади олима «Журналистнинг ижодий фаолияти асослари» китобида. — Бу — ҳаваскор ижод ва профессионал ижод. Ҳар қандай ижод ҳаваскорлик сифатида туғилади. Бу — бошланғич, дастлабки ривожланиш шакли».¹ Ушбу мулоҳазанинг журналистнинг касб одобига нечоғли дахли борлиги ўша манбада қуйидагича изоҳланган: «Биринчи босқич (яъни, ҳаваскорлик)да ушбу фаолият қонуниятларига **стихияли** равишда риоя қилинади, иккинчи (яъни, профессионал) босқичда эса қонуниятлар **онгли равишда** ўрганилади ва унга риоя этишга ҳаракат қилинади».²

Шулардан ҳам кўринадики, том маънодаги миллий журналистика муҳитининг ўзак қисми бўлган журналистнинг профессионаллашуви тушунчасини янги замон талаблари даражасига кўтариш ўзидан-ўзи рўй бериб қолмайди.

Мамлакатимиздаги ҳар бир соҳада юз берган ўзгаришлар ҳақида сўз борар экан, Мустақиллик тонгида давлатимиз раҳбари томонидан ишлаб чиқилган тараққиёт йўлининг беш тамойили, хусусан, унинг бешинчи — бозор муносабатлари шароитига босқичма-босқич ўтиш стратегияси нақадар тўғри танланганини ҳаётнинг ўзи исботлади. Бу стратегияни маънавиятнинг муҳим бўлаги бўлмиш матбуот соҳасига ҳам бемалол татбиқ этиш мумкин.

Бир мамлакат миқёсида оммавий ахборот воситалари соҳасини янги замон талаблари асосида қайта йўлга қўйиш,

¹ Лазутина Г. Основы творческой деятельности журналиста. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 19.

² Ўша манба. – Б. 20.

тараққий этган энг замонавий даражаларга чиқиш, ички ахборот маконини шакллантирган ҳолда дунё ахборот маконидан эмин-эркин жой олиш, юксак ривожланган давлатлар билан тенг ҳуқуқли асосда ахборот алмашиш борасида ҳамкорликлар ўрнатишдек ғоятда муҳим ишларда кўзланган натижаларга эришиш учун ҳам кўп тармоқли, кўп муаммоли соҳани босқичма-босқич ислоҳ қилиш тўғрилигини мамлакатимиз тажрибаси намоён этди ва этмоқда.

Соҳага тааллуқли қандай ислоҳот амалга оширилмасин, улардан кўзланган бош мақсад битта — оммавий ахборот воситаларини том маънода демократлаштириш йўлидан оғишмай олға бориш эди. Шундан келиб чиқиб даврлаштиришда биз матбуотнинг замонавий дунё андозалари даражасидаги демократик тамойилларга жавоб берувчи эркинликка олиб чиқиш мезонларидан келиб чиқдик.

Биринчи босқич. Республикамизда жамиятни демократлаштириш жараёнлари 1991 йилнинг 1 сентябридан бошланган деб қабул қилиш тарихий сана сифатида расман тўғри бўлса-да, мазмун-моҳият жиҳатидан у бундан илгарироқ бошланган дейиш учун тўла асос бор. 1998 йилнинг октябрь ойида ўзбек тилига давлат тили мақоми берилди. Бу воқеа Республика ижтимоий ҳаётида унутилмас сана сифатида тарих саҳифаларига битилди. Миллий ўзликни англаш, кундалик ҳаётдагина эмас, балки ижтимоий-сиёсий ҳаётда ҳам она тилида эмин-эркин сўзлаш, она тили орқали миллат шаъни-ғурурини улуғлаш туйғусини шарафлаш имкони туғилди. Тил миллат қадр-қимматини ўз жойига қўювчи улкан ва бемисл маънавий восита эканлиги матбуот чиқишларининг бош мавзусига айланди. Бироқ қабул қилинган қарор тўлатўкис амалга ошиши учун зарур омиллар, шарт-шароит етарли эмасди. Бунинг устига, Ўзбекистон мустақил давлат мақомига эга эмасди.

XX аср 80-йилларининг охирида республикамизда миллий ўзликни англаш ва шунга пойдевор бўлиб хизмат қилувчи руҳий кўтарилиш юз берди. Тарихга, тилга, миллий-маданий меросга эътибор кучайди. Диний эъгиқод эркинлашди. Айни чоғда мактабга, олий таълимга, тил ва диний эъти-

қодга қарашлар ошкоралашуви билан бир вақтда мазкур қарашларда хилма-хиллик намоён бўла бошлади. 1990 йилнинг январидан «Халқ сўзи» ва «Народное слово» газеталари чиқа бошлади, июнь ойида эса Республикада Президентлик бошқарувининг жорий этилиши навбатдаги улкан воқеага айланди. Гарчи ўша кезларда Республика ҳали мустақил саналмаса-да, бу воқеа ҳар бир фуқаронинг дунёқарашига, психологиясига жиддий таъсир кўрсатди. «Ўзимизнинг президент» деган тушунча истиқлол даракчиси бўлиб тафаккурдаги катта ўзгаришларга туртки берди. Ва ниҳоят 1991 йилнинг 14 июнида «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди.

Иккинчи босқич 1991 йил 31 августдан бошланди. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши сессиясида Республика мустақиллигининг расман эълон этилиши босқичма-босқич бозор муносабатларига ўтишни, жамиятнинг бошқарув институтларини ислоҳ этишни, иқтисодиёт соҳасида қайта қуриш жараёнларини бошлаб берди. Мустақилликнинг 14-кунида (!) Коммунистик партия бекор қилинди, 30 сентябрда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ратификация қилинди!

Жамиятда кечаётган янгиликлар оммавий ахборот воситалари соҳасига ҳам таъсир этмай қолмади. Биринчи навбатда нашрлар сони кескин ортди. Матбуотни назорат этувчи цензура хизмати ўз таъсирини деярли йўқотди. Давлат идоралари, маҳаллий раҳбарий ташкилотлар матбуотга кўзқулоқлик «вазифаси»ни унутди. Таҳририят жамоаси муассислигида газеталар чиқа бошлади. Бош муҳаррирларни жамоа томонидан сайлаш одат тусига кирди. Янги даврнинг бош аломатларидан яна бири — газеталарда реклама чоп этила бошланди, ундан тушган маблағ таҳририят ҳисобига ўтди. Диний йўналишдаги газета («Ислом нури») таъсис этилди.

Учинчи босқич. Соҳага доир қонуннинг қабул қилиниши ватанимиз журналистлари ҳаётида мутлақо янги давр бошланаётганидан далолат эди. Қонунда Ўзбекистонда цензура расман бекор қилинди. 1992 йилнинг 8 декабрида қабул

қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси оммавий ахборот воситаларини эркинлаштиришга асос яратгани билан ҳам қимматлидир. Бош ҳужжатимизнинг 29-моддаси фикрлаш ва сўз эркинлиги ҳуқуқини, ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқини берган бўлса, «Оммавий ахборот воситалари» деб номланган ХУ бобидаги «Цензурага йўл қўйилмайди» деган жумла Ўзбекистон матбуоти ва журналистикаси энг тараққий этган мамлакатлар эришган демократия йўлини танлаганидан далолат берувчи тарихий ҳужжатга айланди. Тўғри, гарчи Конституция ва Қонунда зикр этилган мазкур бандлар ҳаётда бирданига амалга ошиб қолмади, лекин улар эркинлаштиришга ҳуқуқий замин яратди.

Оммавий ахборот воситалари соҳасида номарказлаштириш ҳаракатлари бошланиб кетгани ҳам демократлашув сари қўйилган муҳим қадам эди. 1994 йили вилоят, туман ва шаҳар газеталари Давлат матбуот қўмитаси тасарруфидан чиқарилди. Нашрларга раҳбарлик қилиш маҳаллий ҳокимият идоралари ҳамда бевосита муассислар ихтиёрига ўтди. Натижада маҳаллий газеталарнинг сони кўпайди. Муҳими, маҳаллий газеталар энди ўзларини республика газеталарига нисбатан иккинчи ё учинчи даражали нашрлар деб эмас, балки тўлақонли мустақил ижодий муҳитда фаолият юритаётган нашрлар деб ҳис эта бошладилар. Бу ҳол маҳаллий журналистлар шунчаки «рабкор» ёки «селкор» эмас, ҳуқуқий, маънавий-маърифий маънода тўлақонли ИЖОДКОР-ЖУРНАЛИСТ мақомида қалам тебратишларига ҳам психологик, ҳам амалий замин яратди.

Ўзбекистон Республикаси телевидение ва радиоэшиттириш давлат қўмитасининг 1992 йилнинг январида Давлат телерадиоэшиттириш компаниясига айлантирилиши давримизнинг энг қудратли ва энг таъсирчан ахборот воситасининг эркинлашуви сари жиддий қадам бўлди. Шу йилнинг май ойида Президент И. Каримов «Озодлик» ва «Америка овози» радиолари раҳбарияти вакилларини қабул қилиши, июль ойида Си-Эн-Эндек нуфузли телерадиокомпания (АҚШ) мухбири билан учрашгани, 1993 йилнинг баҳорида Тошкент-

да «Француз матбуоти панорамаси» ташкил этилишини мустабид матбуотдан мустақил матбуот сари ташланаётган дадил қадам сифатида қайд этиш тўғри бўлади.

Бу каби тадбирлар ҳозир оддий воқеадек туюлиши мумкин, XX асрнинг 90-йилларига қадар эса, бундай ўзгаришлар, учрашувлар ва кўргазмаларни лоақал хаёлга келтириш ҳам қийин эди.

1993 йилнинг май ойида Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан қабул қилинган «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонун мустақил давлатимизда миллий ахборот тизимини яратишга асос солган дастлабки ҳужжатлардан бири сифатида муҳим аҳамиятга эга. Мазкур қонун Иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг 2003 йил декабрь ойида бўлиб ўтган XIII сессиясида қайта қабул қилинди. Бир қонуннинг икки таҳрири ўртасида орада ўтган 11 йил шуни кўрсатдики, жамиятни ахборотлаштириш ҳам бирдан амалга ошиб қолмас, унга ўзига хос босқичма-босқич ислохотлар орқалигина эришилар экан.

1993 йили Республика Президентининг Фармони билан Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимлари куни 27 июнга белгиланди. Август ойида Матбуотни қўллаб-қувватлаш жамғармаси таъсис этилди. Ноябрь ойида Республика Президенти Буюк Британиянинг «Рейтер» ахборот агентлиги, Би-Би-Си корпорацияси ҳамда мазкур мамлакатда нашр этиладиган «Геральд» газетасининг Марказий Осиё бўйича мухбирларини уларнинг илтимосига кўра қабул қилди. Йил охирида эса Республикада биринчи «Омад» тижорат телестудияси ўз кўрсатувларини бошлади.

1994 йилнинг октябрь ойида Тошкентда «Республикани ахборотлаштириш ҳамда янги ахборот технологиялари» мавзуида халқаро илмий-амалий анжуман бўлиб ўтди.

Бу босқич, шунингдек, мамлакат журналистлари ўз фаолиятида эркинлашиш кайфиятининг янги даражаларга олиб чиққани билан ажралиб туради. 1995 йилнинг ноябрида Тошкентда «Жамиятни демократлаштириш жараёнида оммавий ахборот воситаларининг вазифалари ва имкониятлари» мавзуида халқаро анжуман бўлиб ўтди. Унда ғарбий Европа ва

Осиё мамлакатларидан келган таниқли мутахассислар иштирок этганининг ўзиёқ ўзбек журналистикаси учун воқеа эди. Матбуот соҳасида, хусусан, шундай мавзуда мамлакатимизда биринчи марта ўтказилган халқаро тадбир сифатида ушбу анжуман мустақиллик даври ўзбек журналистикаси солномасидан ҳақли равишда ўрин олди.

Тўртинчи босқич. 1996—1997 йиллар Ўзбекистонда оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий асосларини яратиш даврига айланди. Шу йилларда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси кўплаб қонунлар қатори «Ноширлик фаолияти тўғрисида» (1996 йил 30 август), «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида» (1996 йил 30 август), «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида» (1997 йил 24 апрель), «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида» (1997 йил 24 апрель), «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги (1997 йил 26 декабрь) Қонунларни қабул қилди. Ушбу қонунлар мамлакатда матбуот соҳасидаги фаолиятларни тартибга солишга, замонавий журналистика мақомларига эришишга пойдевор қўйди.

1996 йилнинг ноябрида Ўзбекистон Журналистлар уюшмаси ва Матбуотни қўллаб-қувватлаш жамғармаси Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларини демократлаштириш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий-сиёсий жамғармасига айлантирилди. Жамғарма Республика оммавий ахборот воситаларида демократлашув муҳитини яратиш, истиқлол мафкура-си йўлида ижод қилувчи журналистларни ҳам моддий, ҳам маънавий, ҳам ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш, шунингдек бозор иқтисодига ўтиш даврида оммавий ахборот воситаларини турли қийинчиликлардан талофатсиз ўтиб олишларига ёрдам кўрсатиш вазифаларини ўз олдига қўйди. Шу босқичда Республика матбуоти тарихида яна икки муҳим воқеа юз берди: биринчиси — Ўзбекистон матбуоти тарихида биринчи марта мустақил «Ҳуррият» газетаси 1996 йилнинг декабрида таъсис этилди. Иккинчиси — 1997 йилдан Республикада биринчи марта Миллий матбуот маркази фаолият юрита бошлади. Мустақил нашрнинг пайдо бўлиши, шунингдек мамлакатда ахборот олиш ва тарқатиш вазифа-

ларини зиммасига олган марказнинг ташкил топиши демократлашув йўлидаги навбатдаги ғалабалар эди.

Журналист кадрларни қайта тайёрлаш халқаро жамғармаси ташкил этилди. Халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқалари кенг тус олди. Ўзбек журналистлари чет элларга бориб тажриба алмашиши, таҳсил олиши одат тусига кирди. 1996 йилнинг апрель ойида Тошкентда «Озод Европа» ва «Озодлик» Америка радиокорпорацияси ваколатхонаси очилгани нафақат матбуот, балки мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида фавқуллодда воқеа эди. Шу йили Ўзбекистон Республикасининг «Ноширлик фаолияти тўғрисида»ги, «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги қонунлари амалга киритилди. Сентябрь ойида Тошкентда оммавий ахборот воситалари ходимларининг матбуотни демократлаштириш соҳасидаги муҳим муаммолар муҳокама-сига бағишланган кенгаши бўлиб ўтди.

1997 йилнинг апрель ойида Журналистларни қайта тайёрлаш халқаро ижтимоий маркази таъсис этилди. Тошкентда бўлиб ўтган «Радио ва телевидение — ахборот маконида ва жамоатчилик фикрини шакллантириш йўлидаги рақобат» мавзуидаги конференцияда Ўзбекистон, Германия, Украина, Қирғизистон журналистлари иштирок этди. Ўзбекистон Республикасининг «Журналистлик фаолиятини муҳофаза қилиш тўғрисида»ги, «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинликлари тўғрисида»ги қонунлари қабул қилинди.

Ноябрь ойида Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги қонун лойиҳаси умумхалқ муҳокамаси учун матбуотда эълон қилинди.¹

Бешинчи босқич. Республикада журналист кадрларни тайёрлаш долзарб муаммога айланди. Бунинг қатор сабаблари

¹ Республиканинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида юз берган воқеа-ҳодисалар солномаси босқичларини тузишда қуйидаги адабиётларда келтирилган манбалардан фойдаланилди: Тюриков В., Шоғуломов Р. Мустақил Ўзбекистон Республикаси (Унутилмас воқеалар ва саналар. 1991–1996). – Т.: Ўзбекистон. – 1998; Тюриков В., Шоғуломов Р. Мустақил Ўзбекистон Республикаси. (Унутилмас воқеалар ва саналар. Иккинчи китоб.) – Т.: Ўзбекистон. – 2000.

бор эди. Чунончи: яратилган ҳуқуқий имкониятлар шарофати билан оммавий ахборот воситаларининг сони кескин кўпайди, натижада мавжуд журналист кадрларнинг тарқоқлиги вужудга келди. Ва табиий, малакали журналистга бўлган эҳтиёж ортди. Оддий кўз билан қараганда ҳам бош муҳаррирлар ўрни кўпайгани ҳолда агар бош муҳаррир малакали ва тажрибали журналистдан етишиб чиқиши назарда гутилса, орада ўтган уч-тўрт йил талабга яраша бош муҳаррир кадрларни етиштириб беролмай қолди.

Шундай қилиб, Республикадаги мавжуд журналистика факультетларини давр талабига яраша ислоҳ этилишини ҳаётнинг ўзи кун тартибига қўйди. 1999 йил 26 февралда Республика Вазирлар Маҳкамаси «Журналист кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» қарор қабул қилди. Мазкур қарор асосида Ўзбекистон Миллий университетининг Журналистика факультети қайта ташкил этилди, Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари университетига Халқаро журналистика факультети очилиб, ҳар икки факультетнинг таълим базаси ҳар қачонгидан мустақамланди. Янги дарсликлар, янгича ўқитиш услубларини яратиш долзарб вазифага айланди. Шу йўналишда амалий ҳаракатлар бошланиб кетди.

Олтинчи босқич 2002 йилдан, аниқроғи, шу йилнинг июль ва август ойларидан бошланди. 3 июль куни имзоланган «Матбуот ва ахборот соҳасида бошқарувни такомиллаштириш тўғрисида»ги Президент Фармони ҳамда 29 август куни Иккинчи Чақириқ Олий Мажлиснинг IX сессиясида Президент И.Каримовнинг маърузаси Республика Оммавий ахборот воситалари соҳасида демократлашув жараёнларини янада чуқурлаштириш борасида тарихий босқич бўлиб қолди. Мамлакатда цензура амалда бекор қилинди. 2003 йилнинг 20 февраль куни биринчи хусусий газета — «Мустақил газета»нинг нишона сони чиқди.

Еттинчи босқич сифатида 2005 йилнинг 28 январь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлисидаги Президент И. Каримов маърузаси тарих саҳифасидан ўрин олди. Ушбу маърузада давлатимиз

раҳбари Республикамизда жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишининг янги ва концептуал йўналишларини белгилаб берди. Жумладан, юртбошимиз олдимизда турган устувор йўналишлардан бири оммавий ахборот воситалари билан боғлиқлигини қуйидаги сўзларида алоҳида таъкидлади: «Ўзбекистонда демократик янгиланишлар жараёнини чуқурлаштириш ва фуқароларнинг эркинликларини таъминлашнинг ғоят муҳим шarti – бу оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш учун демократик андозаларни жорий этиш бўйича аниқ ва изчил чораларни амалга оширишдир».¹

Маърузада белгилаб берилган вазифалар Юртбошимиз томонидан матбуотни эркинлаштириш борасида олиб борилаётган кўп йиллик сиёсатнинг қатъий ва изчил йўналишига эга эканлигини яна бир карра тасдиқлади. Жамият миқёсида оммавий ахборот воситалари соҳасини демократлаштириш ҳам сиёсий, ҳам ижтимоий, ҳам маърифий, ҳам стратегик аҳамиятга молик, буларга қўшимча ўлароқ матбуот соҳасининг демократлашуви ниҳоятда жиддий иқтисодий муаммоларни ҳал этиш шартлигини кўрсатмоқда. Бунинг учун биринчи навбатда «оммавий ахборот воситаларининг иқтисодий эркинлигини таъминлаш керак. Бу уларнинг мустақил фаолият юритиши ва ривожланиши учун асосий омил бўлиши лозим».²

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 7 август куни қабул қилган «Оммавий ахборот воситалари соҳасида кадрлар тайёрлаш давлат дастури тўғрисида»ги қарорида бир қатор ғоятда долзарб ва муҳим вазифалар қаторида оммавий ахборот воситалари соҳасида психологик масалаларга эътибор қаратилиши зарурлиги таъкидлаб ўтилди. Дарҳақиқат, ушбу муаммо ўзбек миллий матбуотшунослиги томонидан махсус ўрганилмаган, бу йўна-

¹ Каримов И. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон. – 2005. Б. 51.

² Ўша манба. – Б. 53.

лишда тадқиқотлар, таҳлилий изланишлар олиб борилмаган. Ваҳоланки, оммавий ахборот воситалари самарадорлигини оширишнинг муҳим шартларидан бири – муаммоларга психология нуқтаи назаридан ёндошиш кўплаб масалаларнинг ҳам назарий, ҳам амалий муаммоларини бартараф этишга кенг йўл очади. Ушбу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, қисқача таъриф бериб ўтилган ислоҳот босқичларида амалга оширилган ишлар журналистнинг шахси, қолаверса унинг касб одоби психологиясида тубдан ўзгариш ясади.

Умумлашма хулоса сифатида айтилса, мустақилликнинг дастлабки ўн олти йилида Республикада оммавий ахборот воситалари соҳасини ислоҳ қилиш борасида катта дово­лар босиб ўтилди, буткул ўзгача тизим яратилди. Санаб ўтилган етти давр етти босқич сифатида бир-бирининг ман­тиқий давоми, кўзланган мақсад ва вазифаларга эришиш стра­тегиясининг изчиллигини ифода этади. Шу билан бирга бос­қичдан-босқичга ўтиш шиддатининг бу қадар тезлиги, би­ринчидан, даврнинг ўзгарувчанлигидан далолат берса, ик­кинчидан Республика­мизда йўлга қўйилган ислоҳот тизими ва механизмлари давр талабига ҳамоҳанг эканлигини кўрса­тади. Энг катта янгилик ғоявий-мафкуравий нуқтаи назар­нинг ўзгаришида юз берди.

Бутун дунёни иккига бўлиб турган икки нуқтаи назар, яъни коммунистик ва капиталистик мафкура барҳам топди. Инсо­ният кўп қутбли, кўп фикрли замонга қадам қўйди. Кенг халқ оммаси дунё хилма-хил фикрловчи кишилардан иборат экан­лигини, ҳар бир катта-кичик ҳодиса ҳақида ҳар ким ЎЗ қараш­ларига эга бўлишга ҳақли эканини англаб ета бошлади.

Шуни ҳам айтиш керакки, Республика­мининг ички ҳаёти­да юз берган ва юз бераётган бу ўзгаришлар ташқи дунё ўзгаришлари билан уйғун равишда кечди. Дунё ахборот майдонидаги ўта мураккаб муносабатлар Ўзбекистон ах­борот майдонига ҳам кириб келди. Жиддий янгиликлардан бири – ахборотга эгалик ҳуқуқи ўзгарди. Давлат, нодавлат, мустақил ва тармоқ оммавий ахборот воситаларининг кўпа­йиши ахборот манбаининг хилма-хиллашувига кенг йўл

очди. Бу – оммавий ахборот воситалари демократлашувнинг бирламчи ва асосий шартларидан эди. Шу билан бирга матбуот соҳасида эркинлашувнинг ўз ҳолига ташлаб қўйиш, яъни бу жараёндан давлат ва ҳатто қонунчилик асосларини четга суриб қўйиш кутилмаган аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлиги бир қатор хорижий давлатлар тажрибасида кўринди. Мисол учун ғарб давлатлари томонидан «демократия ороли» сифатида эътироф этилган Қирғизистонда «оммавий ахборот воситалари, нодавлат ташкилотларнинг шаклланиш жараёни ўз ҳолига ташлаб қўйилди, уларни Адлия вазирлиги рўйхатга олиш билан чекланди. Бу жараённи бошқариш ўрнига давлат ўзини ундан четга тортди» деб ёзади Қирғизистон Ижтимоий академияси Президенти Д. Жапаров.¹ Энг муҳими, янги типдаги оммавий ахборот воситалари тизимини шакллантиришда босқичма-босқичлик тартиби яратилмади.

Россия Федерациясида ҳам қарийб Қирғизистондаги каби ҳолатга йўл қўйилди. Барча соҳаларда бўлганидек, оммавий ахборот воситалари соҳасида ҳам асосий эътибор шўродан мерос қадриятларни, тизимларни бузишга, йўқотишга қаратилгани ҳолда, янгисини яратиш, изга солиш назардан четда қолди. «Ҳар қачонгидан ва ҳеч ерда бўлмаган эркинликка йўл қўйилди, – деб ёзади «Политика» фонди президенти В. Никонов. – Бинобарин ахборотнинг ишончилиги, сиёсий интизом ва ахлоқий талабчанликлар кўпгина журналистларнинг хаёлига ҳам келмади»,² «жамият манфаатларига путур етказмаслик учун матбуот эркинлиги қонун доирасида бўлмағи керак»³ лиги унутилди.

Жамиятда турли мақомдаги, таъбир жоиз бўлса, эркинлик даражаси, мақсад-маслаги турлича бўлган оммавий ахборот воситаларининг кўпайиши ахборот майдонидаги мувозанатни бузиб юборди (биз бундай деганда Марказий Осиё республикаларини, МДҲ давлатлари, қолаверса ун-

¹ Формирование современного информационного поля (Материалы международного круглого стола). – Т.: Узбекистан. – 2006. С. 53, 54.

² Ўша манба. – Б. 69.

³ Ўша манба. – Б. 68.

дан-да кенгроқ ҳудудларни қамраб олган ахборот маконидаги ўзгаришларни назарда тутмоқдамиз). Натижада, «Одамларга фавқулодда кутилмаган, баъзан анъанавий жамият англаб етмайдиган даражадаги икки хил маъноли, тағдор ахборот оқими ёпирилди».¹

Сиёсий тадқиқотлар маркази директори, сиёсий фанлар доктори Г.И.Каримованинг бу мулоҳазаси соҳа эгаларининг олдига нима қилмоқ керак деган жиддий саволни кўндаланг қўяди. АҚШ Жаҳон хавфсизлиги институти Россия ва Осиё дастури директори Н. Злобин бу ҳолатни «Ахборот эркинлиги» ва табиий эҳтиёж бўлмиш «ахборотдан эркинлик» принциплари ўртасидаги яқинлик миллий элиталар томонидан ҳам, ахборот маҳсулотини ишлаб чиқарувчилар томонидан ҳам масалага буткул янгича ёндашувни тақазо этмоқда».²

Шу ўринда собиқ шўро ҳудудида 1985-1991 йилларда ҳукм сурган «Горбачев даври»га қисман тўхталишга тўғри келди. Ўша даврни ўз номи билан аташ ҳар жиҳатдан, хусусан, мустақиллик даври журналистикаси хусусида холис мулоҳаза юритиш учун ҳам зарур.

Ҳақиқатдан ҳам ўша кезларда жамиятда мустабид шўро даврига хос бўлмаган фавқулодда эркинлик муҳити бевошлик даражасига ўтиб кетгани алоҳида мавзу-муаммо, аммолекин ўша кезларда оммавий ахборот воситалари фаолиятида кескин бурилиш юз бергани бор гап. Фақат оммавий ахборот бозорида демократиядан кўра стихияли анархия аломатлари кўзга яққол ташланди. Бундай кайфият муайян маънода Ўзбекистон матбуотида ҳам кузатилди. Танқидий руҳ авж олди. Фақат танқид ва таҳлил, таклиф ва даъво орасидаги фарқ унутилди. Холислик ва нохолислик, халқ манфаати билан муайян гуруҳлар манфаати тушунчаси аралашиб кетди. Бундай матбуот бир қарашда қизиқарлидек, жозибалидек туюлди. Ҳатто ўша давр матбуотини чинакам демократия мактаби дейдиганлар ҳам чиқди, матбуотда ҳар қандай мавзуда истаган тарзда ёзиш мумкин деган кайфият

¹ Ўша манба. – Б. 61

² Ўша манба. – Б. 46.

пайдо бўлди. Лекин ҚАНДАЙ ЁЗИШ КЕРАК деган саволга жавоб топилмади. Ўша кезлар бу саволга жавоб берадиган, бу ҳақда қайғурадиган одам ҳам, масъулиятни зиммасига олувчи ташкилот ҳам топилмади.

Бундай миссияни адо этувчи механизм эса йўқ эди. Жамиятда ҳам, матбуотда ҳам йўлсизлик, парокандалик ҳукм сурди. Бир сўз билан айтганда, айримлар ҳавас билан эслайдиган ўша ошкоралик даври оддий инсоний ва касбий одобни унутиш ҳисобига шуҳрат қозонмоқчи эди. Мустақиллик даври матбуоти бундай қарашнинг нотўғри эканлигини, ўша даврдагидек кайфият узоқ давом этиши пировардида жамиятга кутилмаган нохушликлар олиб келиши муқаррарлигини кўрсатди.

Мулоҳазалардан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, жамият миқёсида кечаётган демократлашув босқичларининг таркибий қисми сифатида мустақиллик даври ўзбек журналистикаси ҳам ботинан, ҳам зоҳиран жиддий ўзгаришлар босқичларини ортда қолдирди. Санаб ўтилган етти босқич ислоҳотлари бир қарашда соҳа ва соҳа соҳиблари фаолиятига ташқаридан таъсир кўрсатувчи омилдай кўринади, аслида эса барча ислоҳот самаралари соҳада ва бевосита журналистларнинг шахси ва касб фаолиятида тубдан эврилишлар ясалишига мустаҳкам замин яратди. Керак бўлса, журналистларнинг касб маҳоратлари, унга қўшимча тарзда касб одоби мезонларининг вужудга келиши, янгиланиши ва шаклланишига – янги замон журналистининг профессионаллашуви учун зарур майдон ва имкон келтириб чиқарди.

Бир сўз билан айтганда, миллий журналистикани ҳам, журналистларни ҳам янги замон талаблари даражасига кўтарилишга ундовчи янги реаллик вужудга келди. Шу ўринда масалага «матбуотнинг тўрт назарияси» мезонларидан келиб чиқиб ёндошиладиган бўлса ҳақли савол туғилади, яъни Республикамиз матбуоти муҳитида яқин келгусида қайси назария устувор мавқега эга бўлади?

Юқорида тартиб берилган етти босқич журналистлар дунёқарашини янги замон талаблари руҳида тарбиялашга,

мавқеи, салоҳиятини ниҳоятда кенгайтиришга хизмат қилади. Ҳам ҳуқуқий, ҳам ижтимоий-сиёсий, ҳам профессионал маҳорат ва энг муҳими, барча босқичларни бирлаштириб турувчи маънавий-маърифий базис – пойдевор касб эгалари фаолиятида, тарбияси ва шаклланишида ахлоқ-одоб меъёрларига бўлган талабни кучайтиради. Зеро, давр тараққиёти, тараққиёт шиддати, глобаллашув жараёнлари замиридаги салбий оқибатларга қарши туришнинг яккаю ягона чораси журналистнинг касб одоби бўлиб қоладики, бу, яқин келгусида нафақат ўзбек, балки жаҳон журналистикаси майдонида ҳам матбуотнинг ахлоқ-одоб назарияси устувор тамойилга айланишидан далолат беради. Нажот ахлоқ-одобда эканлигини тарих исботлайди.

4.2. Миллий қонунчиликда журналист касб одоби меъёрларининг шаклланиши

Истиқлол йиллари Ўзбекистонда миллий қонунчилик институти, Парламент тажрибаси вужудга келди, шаклланди. Аслида Парламент томонидан қабул қилинган ҳар қандай қонун, у қайси соҳага дахлдор эканидан қатъи назар журналист фаолиятида ё билвосита, ё бевосита аҳамиятга эга. Чунки эълон қилинадиган битта мақоланинг, ҳатто бирорта ахборотнинг салмоғини муаллифнинг қонунлардан бохабарлик даражаси белгилайди. Бу, биринчидан, қонуннинг ҳаётга татбиқ этилиш кўламини кўрсатса, иккинчидан журналистнинг ҳар бир фаолияти орқали ўша қонун бандлари тарғиб этилади. Бевосита оммавий ахборот воситаларига тааллуқли қонунларга келсак, жамиятнинг эркинлашувини оммавий ахборот воситалари иштирокисиз тасаввур қилиб бўлмаганидек, оммавий ахборот воситалари эркинлашувининг қонуний асосларини яратмай туриб матбуот сўзига тўла ҳурлик бағишлаш мумкин эмас. «Демократик ҳукумат нормал фаолият юритмоғи учун у мустақил оммавий ахборот воситаларига муҳтожлик сезади, — деб ёзади Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари Бюроси директори Одри Гловер. — Бошқа томондан, оммавий ахборот воситалари муваффақият-

ли ишлаши учун ҳукуматнинг қўллаб-қувватлаши зарур. Бу қўллаб-қувватлаш қонундан иборатдир...»¹

Фахр билан айтиш мумкинки, Ўзбекистонда айни шундай қонунлар ишлаб чиқилди. Республикамиз Парламенти томонидан яратилган ва ҳаётга татбиқ этилган оммавий ахборот воситалари соҳасига бевосита тегишли қонунлар турли нуқтаи назарлардан таҳлил этилса, катта аҳамиятга эга хулосалар чиқарилади.

Қабул қилинган қонунлар мустақиллик даври ўзбек журналистнинг жамиятдаги ўрнини, аҳамиятини, унинг жамият ривожига иштирокини ҳуқуқий жиҳатдан қонунлаштирган бўлса, амалий жиҳатдан унинг салмоғини, нуфузини, таъсир кучини оширди. Ўзбек журналисти ўз касб-кори билан жамиятнинг том маънодаги фаол аъзоси эканини англаб ета бошлади. Журналистнинг, матбуот ходимининг демократик тамойиллар талаблари даражасида фаолият юритиши, муҳофазаси, эрки қонунлаштирилди. Бошқача айтганда, бу даврга келиб журналистнинг профессионаллик даражаси унинг қонунлардан нечоғли хабардор экани билан ҳам белгилана бошлади. Шу билан бир вақтда, касб одоби талабларини тўла-тўқис тушуниб етиш профессионалликнинг энг муҳим шартларидан эканлигидан келиб чиқсак, оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи қонунлардаги модда ва бандларда журналистнинг касб одобига бевосита дахлдор талаблар мавжудлигини кўриш мумкин. Журналистнинг касб одобига дахлдор қонун моддалари ва бандлари бир неча гуруҳга бўлинади:

– журналистнинг профессионал фаолият юритиши учун ҳуқуқий асос яратган модда ва бандлар;

– журналист шахсини муҳофаза этувчи модда ва бандлар;

– журналист ёзган асарларга кенг йўл очувчи модда ва бандлар;

– журналист бурчи ва масъулиятини таъкидловчи модда ва бандлар.

¹ Средства массовой информации в условиях демократизации общества. – Материалы международного «круглого стола» (Ташкент, 4-5 октября 1996 г.) – Т.: 1997. – С. 6.

Ҳар қандай қонун кишиларнинг бошқалар билан тенг ҳуқуқлар асосида яшашини, ўзи танлаган соҳада эмин-эркин фаолият юритишини тартиблаштиради, яратилган ҳуқуқий меъёрларни жамият аъзолари орасида тарқалишига замин-пойдевор вазифасини ўтайди.

Ватанимиз мустақиллиги йилларида қабул қилинган, бевосита оммавий ахборот воситалари фаолиятига доир қонунлар матбуотчи, ношир ва журналистлар фаолиятининг барча босқичларини қамраб олган. Мазкур қонунларнинг аҳамиятини атрофлича таърифлаш мумкин, шулар қаторида улар жамиятда журналистнинг ўрни, аҳамияти ва нуфузини мустаҳкамловчи ҳужжат сифатида ҳам алоҳида эътиборга лойиқлигини таъкидлаш жоиздир. Қолаверса, журналистлик касбига ва журналист шахсига бўлган бундай эътиборнинг изчил чуқурлашиб бориши жамиятнинг аста-секин демократия сари илгарилаб бораётганидан далолат ҳам беради.

Шу ўринда, мантиқли саволлар туғилади: дунёни «мафкуравий полигонлар» бошқариб турган, ахборот глобаллашаётган, демак, журналистнинг шахси, касб малакаси муаммолари тобора жиддий тус олаётган бир пайтда бу соҳа эгаларининг касб одоби қай тариқа тартибга келтирилади? Журналистнинг касб одоби, яъни профессионал этикаси меъёрларини ким яратадию, уни ким ёки қандай ташкилот ўз зиммасига олади?

Ўзбек журналистикаси олдида ана шундай амалий механизм яратишдек жиддий вазифа турибди. Бунинг учун қонуний асос яратилиши муҳим.

Қабул қилинган қонунлар журналистнинг эркин ижод қилиши учун кенг ҳуқуқий имкониятлар яратади, унинг шахсини ва меҳнатини муҳофаза этади, шу билан бирга унга ҳуқуқий мажбуриятлар ҳам юклайди. Бизда қонуннинг ана шундай хусусиятлари ҳақида кўп гапирилади, ёзишади, лекин қонун замиридаги яна бир муҳим йўналиш — қонун бандларида журналистнинг касб одобига ё бевосита, ё билвосита тааллуқли меъёрлар мавжудлиги алоҳида мавзу-муаммо сифатида қарийб тилга олинмайди, улар кенг тарғиб қилинмайди.

Ўзбекистон Республикаси «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги Қонунининг 6-моддасида муаллифлик ҳуқуқи объектларининг турлари сифатида адабий-бадий, илмий, ўқув асарлари қатори публицистик асарлар санаб ўтилган.¹ Мазкур моддада асар муаллифининг меҳнати ижодий меҳнат эканлиги эътироф этилган. Яъни, қонун биринчи навбатда журналист меҳнатининг қадр-қимматини улуғламоқда, ижодий меҳнат маҳсулини нуфузли меҳнат тури сифатида қадрини ошироқда.

Ҳаммуаллифлик (12-модда)да публицистик асар яратиш амалиётда кўп учрайди. «Ҳаммуаллиф» дегани ҳамфикр, ҳамкор деган маъноларни ҳам англатади. Лекин ана шундай шахсий ва ижодий яқинлик ҳам ҳуқуқий асосларга суяниши лозимлиги ўзбек журналистикаси тажрибасида биринчи бор қонун ҳужжатида акс этиши.² Ҳамкорликда яратилган асарга эгаллик, уни эълон қилиш, меҳнат ҳақи олиниши, асар тақдири ўзаро битим ва ушбу модда асосида ҳал қилиниши муаллифлардан масъулият ва муайян касб одоби шартларига риоя этишни ҳам талаб қилади.

Қонуннинг кейинги моддаларида бошқа ижодкорлар қатори журналистнинг муаллифлик ҳуқуқидан, бу ҳуқуқдан фойдаланишдаги одобидан, масъулият ҳиссидан, турли адашиш ва чалкашликлардан огоҳ этувчи бандлар келади.

Маълумки, журналист ўз фаолияти давомида ахборот манбаи билан жуда кўп муносабатда бўлади. Касб одобининг энг нозик ва ҳатто қалтис бўғини ҳам ахборот манбаи билан бўладиган муносабатда кўринади. Чунинч, журналист ёки мухбир турли соҳа эгаларидан, таниқли шахслардан, сиёсий арбоблардан, маданият намоёндаларидан интервью олади. Юзаки қараганда, жуда оддий ҳолдек кўринадиган ушбу жараёнда ҳам журналист риоя этиши мажбур бўлган касб одоби меъёрлари талайгина. Мисол тариқасида Буюк Британиянинг собиқ Бош вази-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. – 2006, 7-сон. – Б. 15.

² Ўша манба. – Б. 17.

ри Т. Блэрнинг рафиқаси Шерри Блэр сўнгги ўн йил мобайнида матбуот ходимларининг унинг оиласи ички ишлари ва ҳаётига бурун суқишларидан бир неча марталаб шикоят қилиб чарчаганини келтириш мумкин.¹ Ёки бўлмаса, Франция Президенти Саркози АҚШнинг Нью-Гемпшир штатидаги Виннипесоки кўлида оила аъзолари билан дам олиб юрганида унинг қайиғи ёнига яқин келиб суратга тушираётган фотомухбирлар қайиғига сакраб ўтгани ва уларни қаттиқ койиб бергани ҳақида тарқаган хабарлардан ҳам кўринадики,² журналист ва мухбирнинг ахборот манбаи билан мулоқотга киришишининг ўзида касб одоби талабларига жиддий риоя этиш шарт бўлган меъёрлар мавжудки, уларга амал қилиш журналистнинг бирламчи бурчи ҳисобланади.

Амалиётда кўпинча, «Интервьюнинг муаллифи ким? Интервью берувчиси ёки олувчиси?» деган мазмунда савол туғилади. Сўз юритилаётган Қонуннинг 14-моддасида зикр этилганидек, интервьюга муаллифлик ҳуқуқи интервью берувчи билан олувчига тегишлидир (албатта, икки субъект ўртасида бошқа келишувлар бўлган ҳолатлар бундан мустасно). Интервью олинди ҳам дейлик, уни эълон қилиш тартиби қандай кечади?

Амалиётда интервью одатда икки хил — оғзаки ёки диктофонга ёзиб олиш йўсинида олинади. Журналист шу асосда интервьюни қоғозга туширади ва матбуотда эълон қилади. Бунда ҳеч қандай мантиқ бузилмагандек, лекин чуқурроқ ўйлаб қаралса муаммонинг жиддийлиги кўринади.

Биринчидан, интервью берувчи, яъни ахборот манбаи таҳририят ходими саволларига оғзаки жавоб берди, дейлик. У ўзининг оғзаки нутқидан қаноатланмаслиги, шу сабабли оғзаки айтган гаплари қоғозда қандай акс этганини кўзи билан кўриб, ўқигачгина жавобларидан кўнгли тўлиши мумкин.

¹ Қаранг: Строптивая ливерпулька. // Московские новости. – 2007. 20 июль.

² Паклин Н. Саркози прыгнул, но не достал. // Российская газета. – 7 августа 2007; Прокофьев В. Папарацци достали Саркози. // Труд. – 7 августа 2007.

Иккинчидан, мухбир оғзаки ифода этилган маълумотни ахборот берувчи шахснинг тилидан олинган маънодан буткул бошқа мазмунда ёзиб юбориши эҳтимоли ҳамиша бўлади.

Учинчидан, интервью олиш чоғида ахборот манбаининг кайфияти, саломатлиги бўлмаслиги мумкинлигини ҳам эътибордан соқит қилмаслик керак.

Тўртинчидан, интервью берилган ва у эълон қилинадиган вақт оралиғида сўз юритилаётган ҳолат-вазиятда жиддий ўзгаришлар юз бериши эҳтимолдан ҳоли эмас.

Санаб ўтилган тўрт ҳолатнинг ўзиёқ (амалиётда бундан бошқа кўплаб сабаблар вужудга келиши ҳам мумкин, албатта) журналистдан бир нарсани — оғзаки олинган интервью матни билан ахборот манбаини таништиргачгина, эълон этишни талаб қилади. Бунинг учун, журналист 16-модданинг иккинчи хатбошида ёзилган, «Интервьюдан фойдаланишга фақат интервью берган шахснинг розилиги билан йўл қўйилади»¹ деган талабга риоя қилмоқликни ўз фаолиятида доимий одатга айлантирмоғи лозим бўлади.

Ҳаётда эса, аксарият ҳолларда қонуннинг мазкур таъқиқловчи бандига риоя қилинмайди, натижада эълон қилинган интервьюдан қониқмаслик, норозиликлар келиб чиқади. Умумий иш зарар кўради.

Жумладан, журналист ахборот тўплаш, тўплаган ахборотини таҳлил этиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга. Шу мақсадда исталган мақомдаги раҳбарий ташкилотларга мурожаат этиши, мумкин бўлган ҳужжатлардан фойдаланиши, журналист текшируви ўтказиши мумкин. Маълумотларни олишда техник воситалардан фойдаланишига йўл қўйилади. Олган маълумотларининг ҳаққонийлигини тасдиқлаш учун мутахассисларга мурожаат этиши мумкин.

Демак, журналист ва ахборот манбаи ўртасидаги алоқа шу тариқа ташкиллаштирилса журналистнинг иши пухта бўлади, ахбороти тўлақонли тайёрланади.

Бизда интервью олувчи журналист ё мухбирнинг интервью берувчи шахснинг ҳолати, кайфияти, вазияти билан

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. – 2006. 7-сон. – Б.18.

ҳисоблашмаслик ҳоллари кўп учрайди, натижада икки субъект ўртасига совуқчилик тушади, интервью олинмайди ёки чала олинади. Пировардида, журналист ахборот олиш ҳуқуқи бузилганидан шикоят қилади, интервью берувчи журналист-мухбирда муомала одоби етишмаганини рўкач қилади. Журналист И. Норматов билан «Би-Би-Си» радиосининг Тошкентдаги бўлими мухбири Бахтиёр ўрталарида келиб чиққан низо ҳам интервью олиш маданияти, уни эфирга узатиш шартларининг қўпол равишда бузилишидан келиб чиққан. Гап шундаки, 2002 йилнинг 9 октябрь куни Бахтиёр И.Норматовга қўнғироқ қилиб, ундан интервью беришни сўрайди. И.Норматов магнит тасмасига ёзиб олинган интервьюни бузмасдан, ўзи интервью билан танишгачгина уни эфирга бериш шарти асосида розилик беради. Мухбир шартга кўнади. Бироқ, «Шу куни, яъни 9 октябрь куни, – деб ёзади И. Норматов норозиланиб, – кечқурун соат 22 да «Би-Би-Си»ни эшитиб ансам қотиб қолди. Бахтиёрнинг менга берган битта ҳам саволи эфирга берилмади. Менинг бир-иккита фикрим эса узук-юлуқ ҳолда, тушунарсиз ва мақсадсиз ҳолатда, бошқа бировларнинг фикри билан қориштириб берилди. Тингловчи тугул, нима деганимни ўзим ҳам тушунмадим».¹

Келтирилган мисолда радиомухбир ўзи тайёрлаб эфирга узатаётган интервьюга интервью берувчи ҳам ҳаммуаллиф эканлигини ё билмаган, ёки билса-да, бу талабга риоя қилмаган. Оқибатда интервью берувчининг норозилигидан, қонун қўпол равишда бузилганидан қатъи назар, умумий иш зарар кўрган, яъни кенг тингловчилар оммасига етарли ё сифатли ахборот етиб бормаган.

Тараққий этган демократик давлатлар журналист учун ахборот олиш ва тарқатиш тизими яратилгани билан ҳам ажралиб туради. Одатда журналист вазият тақозосига кўра ахборот олишнинг хилма-хил шаклларида фойдаланади. Ижобий мазмундаги ахборот ёзиш чоғида маълумот тўплаши нисбатан осонроқ кўчса, муаммоли ҳолатларда у

¹ Норматов И. Ақллилик балоси. // Fidokor. – 2002. 14 ноябрь.

бамисоли илмий ходим каби тадқиқот юритишига тўғри келади, зиддиятли вазиятларда эса янада ўзгачароқ иш тутишга мажбур бўлади.

Айтайлик, журналист воқеа-ҳодиса ҳақида тайёр пресс-релизлардан, матбуот анжуманларида, брифингларда маълумот тўплайди. Кези келганда, гоҳ прокурор, гоҳ адвокат, гоҳ изқувар ҳолатига тушади. Лекин, ҳар қандай ҳолатда у бир талабни, яъни касб бурчи, масъулияти ва мажбуриятларини унутишга ҳаққи йўқ. «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг номланишига эътибор қилинса, унда журналистнинг ҳимояси устувор маъно касб этгандек туюлади. Лекин қандай ҳимоя ҳақида сўз борган унда? Журналист ким томонидан ҳимоя қилиниши кўзда тутилган?

Қонуннинг моҳиятида аниқ жавоб кўриниб турибди. Яъни, журналистнинг биринчи ҳимоячиси – унинг ўзи.

Журналист ўзи ва фаолияти ҳимоясини таъминлашининг муҳим шарти — ҳар қадамда касб одоби талабларига риоя қилмоғи керак. Бундай талаблар мазкур қонуннинг 5-6-моддаларида батафсил қамраб олинган.¹

Интервью берувчи ёки ахборот манбаига муносабатнинг ҳуқуқий асослари ҳақида сўз борганда, «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги 7-моддага алоҳида тўхташ зарур. «Журналистика соҳасининг сири» деб номланган бу мухтасар модда бандларига риоя этиш журналистни ўта ноқулай ва нохуш ҳолатларга тушишдан асрайди.²

Ўзаро суҳбат чоғида айtilган ёки оғиздан чиқиб кетган ҳар бир ахборотни, маълумотни суриштирмай-нетмай радио, телевидение орқали тарқатиб юбориш, газетага босиш журналистнинг касб одобига мутлақо зид. Тўғри, ҳар қандай журналист мудом янгилик излайди, айниқса фавқулодда сенсация бўладиган ахборотни ҳар қандай журналист зудлик билан эълон қилишга ошиқади. Таҳририятлар ҳам бун-

¹ Қаранг: Тўртинчи ҳокимият. Четвертая власть. (Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами). – Т.: Меҳнат. – 2003. Б. 45–50.

² Ўша манба. – Б. 47.

дан катта манфаат кўради. Бироқ, сўз юритилаётган 7-модданинг биринчи бандида «Фуқаролар ёки бошқа ахборот манбалари томонидан ихтиёрий равишда маълум қилинган махфий хабар, шунингдек, факт ёки воқеалар журналистика соҳасининг сири ҳисобланади» деб ёзилган.¹

Журналист бундай сирга қандай муносабатда бўлмоғи кераклиги модданинг иккинчи бандида аниқ баён этилган. Яъни, «Журналистнинг журналистика соҳасининг сири ҳисобланадиган маълумотларни бу маълумотлар манбаининг розилигисиз ошкор этиши, шунингдек, улардан ўзининг ғаразли манфаатлари ёки учинчи шахсларнинг манфаатларини кўзлаб фойдаланиш тақиқланади».²

Олинган интервью қозоғга тушгандан сўнг интервью берувчига албатта кўрсатилиши муҳимлиги ҳақидаги мулоҳазамиз шу жиҳатдан ҳам тўғри эканлиги кўринади. 2003 йилнинг кузида жаҳон матбуотида катта шов-шувга сабаб бўлган «Доктор Келли» можароси худди шу — журналистика соҳасининг сири сақланишига доир қонун талабига риоя қилмаслик оқибати бўлиб чиқди. «Би-Би-Си»дек нуфузли ахборот корпорация муҳбири Э.Гиллиган Буюк Британия Мудофаа вазирлигининг масъул ходими доктор Келли билан ўзаро суҳбат чоғида олган маълумотни радио орқали тарқатиб юборган. Бу маълумот Буюк Британиянинг ташқи ва ички сиёсатига, АҚШнинг Ироқда бошлаган ҳарбий ҳаракатларига, Буюк Британия Бош вазирининг шахсига дахлдор бўлган. Э.Гиллиган сенсацион ахборот бериб, эҳтимол, ўз вазифасини «юқори» савияда ўтаган ҳисобланар, лекин журналистнинг шу масъулиятсизлиги жуда катта сиёсий жанжалга айланди, доктор Келли мамлакат парламентида сўроқ қилинди, махсус тайинланган судья мамлакат Бош вазирини сўроққа тутди, умуман ушбу жанжал билан боғлиқ иш юзасидан 10 минг саҳифалик матн тўпланди, тергов ишларининг ўзига давлат хазинасидан 2 миллион доллардан зиёдроқ маблағ соғурилди, энг даҳшатлиси, доктор Келли пар-

¹ Ўша манба, ўша бет.

² Ўша манба, ўша бет.

ламент олдида берган тушунтиришларидан сўнг ўз жонига қасд қилди.¹

Битта ўринсиз хабар тузалмас, ҳатто фожиали оқибатларга олиб келиши мумкинлигига яққол мисол бу. Э.Гиллиган эфир учун тайёрлаган ахборотини журналистнинг касб одоби талабига биноан доктор Келлига бир қур эшиттириб олганида мана шу фожаия ҳам, шов-шув ҳам юз бермас эди.

Ўзбекистон Республикасининг «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунининг 5-моддаси журналист фаолиятининг барча босқичини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлайди, фикримизча, ушбу моддада баён этилган ҳуқуқларни касб одоби асосига айлантира билган журналист ҳар томонлама эркин ва малакали фаолият юрита олади.²

«Журналистнинг мажбуриятлари» деб номланган 6-модда 5-моддани мантиқан давом эттиради, зеро унда журналистнинг одоби, масъулияти ва бурчи касб мажбурияти сифатида олти бандда ифода этилган.³ Журналист йўл қўйиши эҳтимоли бўлган суиистеъмолликлардан огоҳлантирилган.

Шулардан ҳам кўринадики, журналист ахборот манбаи билан бўладиган муносабатлар босқичида бир қатор ҳуқуқий, ахлоқий меъёрларни ўзлаштириши зарур. Чунончи «Журналистнинг ҳуқуқлари» моддасида журналист ва таҳририят ўртасидаги муносабатни тартибга солувчи бандлар бор.

¹ Налбандян З. Никто не хотел уступать. // Труд. 2003. 9 июля; Самарин В. Большой тандем. // Труд. 2003. 19 июля; Шу муаллиф. Доктор Келли замолчал навсегда. // Труд. 2003. 22 июля; Шу муаллиф. Кто довел до самоубийства доктора Келли. // Труд. 2003. 26 июля; Шу муаллиф. Би-би-си под колпаком. // Труд. 2003. 19 август.; Шу муаллиф. Премьер-министр на допросе. // Труд. 2003. 29 август.; Шу муаллиф. Самые трудные 2 часа Тони Блэра. // Труд. 2003. 30 август.; Шу муаллиф. Вы не все сказали, сэр. // Труд. 2003. 17 сентября.; Шу муаллиф. Победителей не будет. // Труд. 2003. 1 октября.; Озеров М. «Его ложь стоит многих жизней». // Литературная газета. 2003. 17-23 сентября.

² Қаранг: Тўртинчи ҳокимият. Четвертая власть. (Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами). - Т.: Меҳнат. - 2003. Б. 46.

³ Ўша манба. - Б. 46, 47.

Мамлакатимиз матбуоти соҳасида ходим ва таҳририят ўртасидаги муносабатларни қонуний асосга қуриш энди-энди таомилга кирмоқда. Ҳозирга қадар ижодий ходим ўзидан юқори лавозим эгаларига шахсий садоқатидан келиб чиқиб сўзсиз бўйсуниб, берилган топшириқларни айнан адо этиш кайфиятида меҳнат қилган, унинг инсон, ходим ва шахс сифатидаги одоби шундай «садоқати» билан ўлчанган. Ҳуқуқий жамиятда мана шундай муносабатлар ҳам қонуний тартибга солиниши зарурлиги энди-энди аёнлашиб бормоқда. Жумладан, ижодий ходим таҳририят раҳбарияти билан шартнома асосида ишлайди. Атрофлича тузилган шартнома келгусида кутилган келишмовчиликларнинг, тушунмовчиликларнинг олдини олади. Энг аҳамиятли жиҳати, ишни шартнома асосида ташкил этиш журналист шахсини улуғлайди, унга эркинлик бағишлайди. 5-модданинг 6-хатбошисида журналистга ўзи тайёрлаган хабарлар ва материалларда «ўз фикр-мулоҳазасини ифодалаш» ҳуқуқи берилади.¹

Шу ўринда, матбуотда кўп мунозараларга сабаб бўлаётган бир масала хусусида тўхталишга тўғри келади. Бу — журналистнинг ўзи ёзаётган ахборотга муносабат билдиришига доир. Ушбу мавзудаги мунозаралар чоғида ғарб матбуотида журналист ўзи бераётган ахборот юзасидан шахсий муносабатини билдиришига йўл қўйилмаслиги айтилади. Шарқ халқлари, жумладан, ўзбек матбуотида эса журналист иштироки гўё ахборотнинг аниқлигига, холислигига путур етказди.

Аввало, шуни айтиш керакки, ғарб матбуотида журналистнинг шахсий мулоҳазалари узил-кесил ман этилмайди. Мисол учун, АҚШ профессионал журналистлари жамияти ахлоқ кодексининг 6-банди «Ҳақиқатга зид равишда таҳририят шарҳига зўр бериш Америка журналистикаси руҳини бузади» деб ёзилган. Яъни, таҳририят аралашуви рад этилган, бироқ, шу кодекснинг 5-моддасида «Ҳақиқий журналистикада янгилик билан шарҳ ўртасида аниқ чегара бўлмоғи лозим» деб уқдирилади. Шунингдек, «янгиликлар ахборо-

¹ Ўша манба. – Б. 46.

тида журналистнинг қарашлари ёки тахминлари аралашмаслиги керак»лиги таъкидланади.¹

Демак, гап шундаки, АҚШ матбуотида ҳам журналистнинг аралашуви мутлақо рад этилаётгани йўқ, балки ахборот билан шарҳ, яъни ахборот билан унга берилаётган талқин ўртасидаги чегара аниқ бўлмоғи зарурлиги таъкидланмоқда. Инглиз мутахассиси Д.Рэндалл масалага бирмунча ойдинлик киритган. «Ахборот хабарларида шарҳлашнинг уч хил тури мавжуд, — деб ёзади у, — булар — очиқдан-очиқ, пинҳона ва беихтиёр шарҳлардир. ... янгилик ва шарҳ аралашиб кетса янгилик хира тортади, қадрсизланади. Бирдан-бир шарт шуки, шарҳ очиқ-ошкора бўлмоғи керак, токи у сездирмай, яширинган ҳолда шарҳлашга уринмаслиги керак».²

Матбуотимизни эркинлаштириш муаммоларига доир қатор чиқишлар қилган Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов журналист аралашувини жуда табиий ва мантикий ҳол деб ҳисоблайди. «Журналист бу фақат ахборот берувчи, дегани эмас, яъни янги мактаб очилди, боғча ишга тушди, дегандек. ... Қўрқмасдан таҳлил қилиш лозим».³

Айтмоқчимизки, «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 5-моддасида ўз фикр-мулоҳазасини ифодалаш ҳуқуқининг берилиши журналистнинг шахс сифатида, жамиятнинг етук ва нуфузли вакили сифатида ўз ўрни, нуқтаи назарига эга бўлишга йўл очади, шунга имкон яратади.

Жамиятда ўз мавқеига эга бўлган журналистнинг ҳолис-лигига имкон берувчи навбатдаги омил унинг таҳририят раҳбарияти билан бўладиган муносабатида мустаҳкамланган. Яъни, қонунга зид бўлган ҳолатларда журналист таҳририят раҳбарияти томонидан берилган топшириқни бажаришни

¹ Профессиональная этика журналиста. (Документы и справочные материалы) 2-е издание, исправленное и дополненное. — М.: Галерея.— 2002.— С. 36.

² Рэндалл Д. Универсальный журналист. — Алматы (Центральноазиатская Школа Молодых Журналистов)— 1996.— С. 216, 217.

³ Шарафиддинов О. Эркинлик масъулияти. // Хуррият.— 2002 йил. 25 сентябрь.

рад этиш ҳуқуқига эга. Чунки топшириқни кўр-кўрона, айниқса қонунга хилоф равишда бажариш, биринчидан журналистнинг касб одобига зид бўлса, иккинчидан бу тарзда адо этилган иш келгусида катта норозиликларни келтириб чиқариши, ҳатто судлашувларгача етиб бориши мумкин.

Журналист оммавий ахборот воситалари томонидан берилган топшириқни бажарди ҳам дейлик, у қонун доирасида зиммасидаги вазифани бажарди — мақолани топширди ҳам. Мақола газета ёки эфир юзини кўргунга қадар у неча таҳрирдан ўтади. Таҳрир жараёнида матн сайқал топиши мумкин, бироқ мазмун ўзгармаслиги, ҳаёт ҳақиқатига зид томонга бурилиб кетмаслиги керак. Журналист бу ўринда ҳам ўз мустақиллигини, шахси ва позициясини ҳимоя қилиш учун қонунга суяниши мумкин. 5-модданинг 11-хатбошисида зикр этилганидек, журналист «ўзи тайёрлаган хабар ёки материалнинг мазмуни таҳрир жараёнида бузилган деган фикрга келса, унга имзо қўймаслик ёхуд уни нашрдан олиб қолишни (эфирга бермасликни) талаб этиш»га¹ ҳақли. Мазкур банд оммавий ахборот воситалари ходимлари, раҳбарлари зиммасига муайян масъулият юклайди, бу масъулият пировардида ҳар тарафлама ўйланган, пухта ва холис ахборот тарқалишига омил бўлади. Айни вақтда журналист шахсини ҳурматлайди. Журналистга ўзини-ўзи муҳофаза қилиш ҳуқуқи берилади.

Афсуски, тажрибада муаллифдан берухсат таҳрир қилиш, уни хабардор қилмаган ҳолда мақолани эълон қилиш ҳоллари учрайди. Қонун эса бунга йўл қўймайди. Чунончи 5-модданинг 13-хатбошиси ҳозиргина таҳлил этилган икки бандни мантиқан давом эттиради. Аввалги икки банд журналистни нотўғри ахборот чиқиб кетишидан асраса, 13-банд журналист беҳабар қолиб, унинг имзоси билан нотўғри ахборот чиқиб кетган ҳолатда уни ўз муҳофазасига олади. Дейлик, журналист ўз номи остида нотўғри ахборот эълон қилишининг олдини олишга уринди, бироқ шунга қарамай ах-

¹ Тўртинчи ҳоқимият. Четвертая власть. (Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами).- Т.: Меҳнат. -- 2003. Б. 46.

борот эълон қилиб юборилди. Бунда журналист олдида ўз шаънини сақлашнинг ягона чораси қолади, яъни журналист «тақдим этган хабарнинг мазмунини оммавий ахборот воситаси бузиб эълон қилиши оқибатида ўзига етказилган маънавий зарар ва моддий зиён қопланишини суд орқали талаб қилиш» ҳуқуқидан фойдаланади.¹

Матбуот соҳасида юз берадиган аксарият келишмовчиликлар мавжуд қонунларни бирёқлама талқин этишдан келиб чиқади. Ҳамкасбларимиз журналистнинг дахлсизлигини, қонуний ҳуқуқларини рўкач қилишни ўрнига қўядилару, айрим ҳолларда зиммаларидаги мажбуриятларидан кўз юмадилар. Ваҳоланки, сўз юритилаётган қонуннинг 6-моддасида журналистнинг мажбуриятлари бандма-банд санаб ўтилган. Биринчи навбатда, журналистдан холислик талаб қилинади. Бунинг учун у ўзи тайёрлаётган материалнинг тўғри ё нотўғрилигини текшириб кўришга мажбур. Иккинчидан, бордию, у танқидий мулоҳаза юритаётган бўлса, ўз қаҳрамони шахсининг айбсизлик презумпцияси ҳуқуқи борлигини зинҳор ёдидан чиқармаслиги, яъни суд айбдор деб топмагунича, тўйдан бурун ноғора қоқмаслиги керак. Бу ҳам мажбурият. Учинчидан, шахснинг фаолиятидаги камчилик ва нуқсонларни матбуотга олиб чиқаётган журналист унинг инсоний шаъни ва қадр-қимматига путур етказишига асло йўл қўйилмайди. Йўл қўйилган тақдирда буни журналистнинг касбий ахлоқсизлиги деб баҳолаш ҳам мумкин. Бунга мисоллар келтириш мумкин, бироқ вақтли матбуотда аксарият ҳуқуқий мавзуда ўз ижодлари билан фаоллик кўрсатаётган журналистлар чиқишларида баҳсли фикр-мулоҳазалар, таҳлил ва танқидлар кўзга ташланиб туради. С.Остонов, Ҳ. Олимжонов, А.Ҳайдаров, Ш.Акбаров, Т.Акбаров, О.Ўсаров, Қ. Эшматов, А.Жонузоқов сингари таниқли ҳуқуқшунос журналистлар мақолаларида вазминлик, фактлар асосида мулоҳаза юритиш сезилади. Бу рўйхатни давом эттириш мумкин, фақат яна бир тоифа журналистлар борки, уларнинг ижодида танқидий руҳнинг кучли эканлигидан

¹ Ўша манба, ўша бет.

ташқари, «нариги» томонга мансуб шахсларнинг иззат-нафсига тегишдан ўзларини тия олмаслик, ўринсиз пичинг ва асоссиз умумлашма хулосаларга берилиш мавжуд маҳорат самараларини йўққа чиқаради.

«Ҳуқуқий мавзуда ёзилаётган мақолаларда ортиқча ҳисҳаяжонга берилиш, баъзан танқид қилинаётган шахснинг шаъни, қадрига нисбатан ҳақоротомуз сўзларни ишлатиш» жиддий камчиликлардан бири деб ҳисоблайди журналист С.Остонов.¹ Адвокат К.Зокировнинг «Мустақил газета»-да эълон қилинган «Адолат биноси – катта бино» мақола-сида учрайдиган қуйидаги мулоҳаза конкрет бир шахсга эмас, ҳатто умумлашма тарзда икки вилоят ҳуқуқ тартибот идораларига қаратилаётганини мутлақо маъқуллаб бўлмайди. «Мен адвокат сифатида, – деб ёзади муаллиф, – суд идораларида бўлаётган ноҳақликларни кўриб, уларга нисбатан қонун доирасида курашиб, Андижон вилояти ва Тошкент шаҳар жиноят ишлари суд идораларида ҳақиқатни қарор топмаслигига кўп маротаба ишонч ҳосил қилган эдим».²

Тўғри, эҳтимол К.Зокиров ўз адвокатлик иш тажрибасида айрим ноҳақликларга дуч келган бўлиши мумкин, лекин бу ўринда у журналист сифатида матбуот саҳифасидан фикр билдирмоқда, шунинг учун ҳам у эҳтиросларини жиловлаб олишга ва танқидий мулоҳазасини фақат аниқ фактлар асосида баён этишга мажбур.

Баъзан журналистларимиз ҳуқуқий мавзуда ёза туриб ҳуқуқ бузилишларига йўл қўядилар. «Шу ўринда «Ҳуррият»-нинг 18 апрель сонисида босилган «Қонун кўз ёшларга боқмайди» сарлавҳали мақолага алоҳида тўхталиб ўтиш жонз, – деб ёзади Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Матбуот хизмати раҳбари С.Ортиқова. – Ушбу мақолани ўқиган газетхон муаллифнинг нима демоқчи бўлганини дар-

¹ Остонов С. Журналист ҳукм чиқаришга ҳақлими? // Ҳуррият. – 1998. 20 май.

² Зокиров К. Адолат биноси – жуда катта бино. // Мустақил газета. – 2003. 7-сон.

ҳол тушуниши қийин... Мақола шу даражада эътиборсизлик билан ёзилганки, муаллиф ҳатто қонунчиликнинг оддий алифбоси саналган «ҳукм» ва «ҳал қилув қарори» ўртасидаги фарқни билмайди».¹

Бунга ўхшаш фақат эътиросга асосланиб битилган мулоҳазалар ҳақли равишда норозилик келтириб чиқариши табиий. Жумладан, «Бироқ афсуски, муайян ҳуқуқий меъёрлар, қонун-қоидаларни яхши билмаслик ёки уларга мурожаат қилишни истамаслик оқибатида матбуотда баъзан эътиросларга тўла материаллар ҳам чоп этилмоқда, – деб ёзди-лар ҳуқуқшунослар Ш.Рўзиназаров ва Р.Саидов. – Бундан ташқари, гоҳида муайян ишни кўрган судья шаънига шундай кинояли сўзлар янграйдикки, мақолани ўқиб ёқа ушлашдан ўзга нажот тополмай қоласан.»²

Ҳуқуқий мавзудаги чиқишларда журналистнинг касб одоби меъёрларини сақлаш мавзуси миллий журналистикамизда жиддий тадқиқ этилишини кутиб турган муаммолардан ҳисобланади.

«Advokat» журнали Евразия жамғармаси билан ҳамкорликда амалга оширган дастурларидан бири (2002 йил декабрь – 2003 йил март ойлари) «Журналистик фаолиятнинг ҳуқуқий кафолатлари ва суд ҳоқимияти: ўзаро алоқа муаммолари ва ҳамкорлик истиқболлари» деб аталди. Ушбу дастур доирасида ташкил этилган илмий-амалий семинарларда диссертация мавзунга бевосита дахлдор муаммо – ҳуқуқий мавзуларни ёритишда журналистнинг касб одоби масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Адвокатлик ва ҳуқуқий мавзудаги кўплаб мақолалари билан танилган Ф.Намозов суд ишлари оммавий ахборот воситаларида қандай ёритилиши керак, деган саволни кўяр экан, «Шу мавзуда ёзадиган журналист қайси ҳуқуқий мезонга, ахлоқий нормага суянади? Журналистга бу борада йўл кўрсатадиган «компас» нима?» деган масалани кўтара-

¹ Ортиқова С. Холис ганқид адолатга хизмат қилади. // Hurriyat. – 2007. – 31 октябрь.

² Рўзиназаров Ш., Саидов Р. // O'zbekiston ovozi. – 2003. 22 апрель.

ди.¹ Мисол тариқасида Ўзбекистон телевидениеси орқали бериладиган лавҳаларда айбсизлик презумпцияси қўпол равишда бузилаётганига эътиборни қаратади. «Лавҳалар орқали мамлакат аҳолисига, – деб ёзади муаллиф, – «фирибгар ушланди», «порахўр қўлга олинди», «жинояти фош этилди» дейилиб, конкрет шахснинг ўзи телеэкранда кўрсатилиб, ҳали тергов бошланмаган жиноят иши ҳақида тележурналист ўзи чиқарган «ҳукм»ни ўқийди. Ваҳоланки, шахснинг айбдорлиги масаласида суд ҳукми чиқмай туриб бундай фикр билдириш мутлақо нотўғри, қонунга хилофдир».²

Шунга ўхшаш мисоллар замирида битта катта иллат – журналистнинг касб одоби нормаларига риоя этмаслик, уни писанд этмаслик туйғуси ётибдики, таниқли ҳуқуқшунос-журналист Ҳ.Олимжоновнинг қуйидаги мулоҳазаси шунинг сингари камчиликларга умумлашма хулосадек ўқилади. «Кузатган бўлсангиз, – деб ёзади у, – кейинги бир-икки йил ичида вақтгли матбуотда судлар фаолияти, хусусан, улар чиқарган қарор ва ҳукмларга нисбатан муносабат билдириб, гоҳ биллиб, гоҳ билмай ёзилган ранг-баранг чиқишлар кўпайиб кетган эди. Бу чиқишларнинг билиб ёзилгани шахсга ҳам, жамиятга ҳам фойда келтирар, билмай ёзилганлари эса шахсга ҳам, жамиятга ҳам фойдадан кўра кўпроқ зарар келтириши таъин. Бу ҳолат, таъбир жоиз бўлса, қирғоқларни ўпириб кетган баҳорги тошқин каби, демократия бўлди деб бир қадар муҳитнинг лойқаланишига ҳам олиб келиши эҳтимол эди».³

Ҳаётда шундай ҳолатлар ҳам учрайдики, журналист хизмат юзасидан маълумотларни ўзи ёки яқинлари манфаати йўлида фойдаланади. Буни хизмат вазифасини суниистемол қилиш деб баҳолаш мумкин. Ахборот манбаининг

¹ Намозов Ф. Ҳуқуқий мавзуларга бағишланган мақолаларда баҳо бериш, мулоҳаза билдиришдаги бирёқламалик, ноҳолислик, юзакилик. – Журналистлар ҳуқуқий саводхонлиги муаммолари. Оммавий ахборот воситалари ва ҳуқуқ. (Семинар маърузалари тўплами). – Т.: 2003. – Б. 33.

² Ўша манба, ўша жой.

³ Олимжонов Ў. Танқид кимга ёқади, ҳукм ўқиган судья-чи? // Ҳуррият. –1999. 7 апрель.

шахсига дахлдор маълумотларни унинг розилигисиз эълон қилиб юбориш ҳам журналистнинг касб одоби доирасига сифмайди.

Журналистнинг касб одобига зид хатти-ҳаракати кўп ҳолларда хизмат вазифасини суиистеъмол қилишдан бошланади. Кўринишдан арзимасдек туюлган суиистеъмоллик кутилмаганда жиддийлашиб кетади, буни журналист сезмай қолиши мумкин. Сезганда эса, кечикканини англаб қолади. Шу боисдан ҳам «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддаси махсус «Оммавий ахборот воситалари эркинлигини суиистеъмол қилишга йўл қўйилмаслиги» деб аталган.¹ Мазкур модда «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг «Журналистнинг мажбуриятлари» деб номланган 6-моддасига уйқаш. Ҳар иккала моддада журналистнинг касб одоби шартлари ҳуқуқий жиҳатдан белгилаб берилган. Бу ҳуқуқ, масъулият ва касб одоби меъёрлари моҳиятан жуда яқин тушунчалар эканидан ҳам далолат беради. Башарти, қонунда белгиланган касбий мажбуриятларга риоя қилинмаса, суиистеъмолликларга йўл қўйилса касб одоби талабларига путур етишидан ташқари «Оммавий ахборот воситалари қонун ҳужжатларига биноан ахборотни излаш, олиш, тарқатиш ҳуқуқига эга ҳамда тарқатилаётган ахборотнинг ҳолислиги ва ишончлилиги учун белгиланган тартибда жавобгар бўлади».² Чунончи, Ўзбекистон Республикаси «Жиноят кодекси»нинг 174-моддаси «Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш» деб аталиб, унда «Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, яъни... ахборотлаштириш тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган ҳолда ундаги маълумотларни қасддан ўзгартириш, йўқотиш, олиб ташлаш ёки йўқ қилиб юбориш...» ва бу жиддий оқибатларга олиб келса тегишли тартибда оғир жазо чоралари кўрилиши баён этилган.³

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонуни. // Халқ сўзи. 2007. 16 январь.

² Оммавий ахборот воситалари тўғрисида. // Халқ сўзи. 2007. 16 январь.

³ Ўзбекистон Республикасининг жиноят кодекси. – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.: 2004. Б. 89,90.

Ўзбекистон Республикаси «Судлар тўғрисида»ги Қонунининг «Суд ишларини ҳал қилишга аралашшига йўл қўйилмаслиги» деб номланган 69-моддасида, «Оммавий ахборот воситалари ўз хабарларида муайян иш юзасидан суд муҳокамаси натижаларини олдиндан ўзича ҳал қилиб қўйишга ёки судга бошқача тарзда таъсир этишга ҳақли эмас»лиги белгилаб қўйилганки,¹ бу ҳам, бир томондан журналистни огоҳлантирувчи кучга эга бўлса, иккинчи томондан, бундай огоҳлантиришга эътиборсизлик тегишли тарзда жазоланишни кўрсатган.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судьяси Холмаҳамат Ҳасановнинг қуйидаги фикри диққатга лойиқ: «Чоп этилаётган айрим мақолаларда қонун тилини билмаслик, – деб ёзади у, – юридик атамаларни нотўғри қўллаш, масаланинг моҳиятига етмасдан «ҳуқуқий хулоса» чиқариш, ҳали юқори инстанция томонидан зарурий суд босқичи текшируви ўтказилмасдан воқеа хусусида тахминлар эълон қилиниши ҳоллари устуворлик қилмоқда. ... Ҳуқуқий давлатда суд мустақил бўлади. Ҳеч қачон судьянинг, суднинг обрўсини тўкиш, камситиш билан унинг мустақиллигини таъминлаб бўлмайди. Эҳтиросларга берилган ҳолда суд шаънига киноя, қочирим, камситувчи сўзларнинг ишлатилишини мақола муаллифининг «ботирлиги» ёки «зукколиги» деб баҳолашдан кўра, унинг ҳуқуқий маданиятида қусур мавжудлиги билан изоҳлаш тўғрироқ бўлади».²

Журналистика амалиётида бу каби қусурларга йўл қўйилаётгани сабабларига журналист Норали Очилов бир қадар ойдинлик киритади. «Бошқача айтганда, – деб ёзади у, – айрим йирик газеталаргина ҳуқуқ бўлимлари ва шу соҳага ихтисослашган ходимларга эга. Баъзи газеталарда эса фуқаролардан келаётган шикоят ва аризаларни ўрганиш учун мавзуга ихти-

¹ Ўзбекистон Республикасининг қонуни «Судлар тўғрисида». – Т.: 2001. Б. 39.

² Ҳасанов Х. Суд ва оммавий ахборот воситалари ўртасидаги муносабатлар мавзuida айрим мулоҳазалар. // Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг ахборотномаси. 2004. 9-сон. Б. 39.

сослашмаган хатлар бўлими ходимига ёки таҳририятдаги исталган бошқа журналистга берилади. Баъзида бундай вазифа газетанинг вилоят мухбири зиммасига ҳам юклатилади. Натижада аксарият ҳолларда «Ҳукм» билан «Қарор»ни, «Ажрим» билан «Тақдимнома»ни фарқига бормайдиган журналистнинг мақоласи газетада эълон қилинади. Кейин таҳририят ё тузатиш беришга мажбур бўлади ёки йўл қўйган хато учун судда тушунтириш беришига тўғри келади».¹

Журналист ва ҳуқуқшунос Олим Ўсаровнинг фикрича, сўз юритилаётган муаммонинг кўпайишини суд-ҳуқуқ маҳкамаларидаги «матбуот хизмати ишининг тўғри йўлга қўйилмаганлиги билан изоҳлаш мумкин».² Шунингдек О. Ўсаров Грузия Республикаси Олий суди судьяси ва матбуот котибаси Н. Гвенетадзе билан қилган суҳбатида ҳам суд-ҳуқуқ мавзунинг матбуотда ёритилишида касбий камчилик ва нуқсонларга мумкин қадар йўл қўймасликда суд маҳкамаларида матбуот хизматининг малакали савияда ташкил этилишига боғлиқ, деган хулосага келинади.³

Таниқли ҳуқуқшунос Абдул Тўхташев, «Фикримизча, журналистларнинг жамоатчилик уюшмалари Ўзбекистон судьялари, адвокатлари Ассоциациялари билан ҳамкорликда суд ишларини ҳал қилиниш жараёнининг қайси босқичида улар ҳақидаги маълумотларни қай даражада тарқатиш мумкинлиги тўғрисида тавсиялар ишлаб чиқсалар, бу борада ҳозирда вужудга келаётган кўпгина тушунмовчиликларнинг олди олинган бўлар эди» дея муаммонинг ечимини топишга доир яна бир амалий таклифни ўртага ташлайди,⁴ шунга ўхшаш

¹ Очиллов Н. Журналистларнинг суд-ҳуқуқ соҳасига ихтисослашиши муаммолари. // Ўша манба. – Б. 47.

² Ўсаров О. Касб одобига риоя этайлик. // Ўша манба. – Б. 100.

³ Қаранг: Суд ҳокимияти ва оммавий ахборот воситалари ўртасидаги ўзаро муносабат. // Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ахборотномаси. – 2004. 3-сон. – Б. 58 – 60.

⁴ Тўхташев А. Журналистик суриштирув ва судлар: суд ҳужжатларининг очиқлиги муаммолари. ОАВ билан боғлиқ суд ишларини кўриб чиқиш тамойиллари. Ўзбекистон тажрибаси. // Журналистлар ҳуқуқий саводхонлиги муаммолари. Оммавий ахборот воситалари ва ҳуқуқ. (Илмий-амалий семинар маърузалари тўплами) – Т.: 2003. – Б. 102.

таклиф-мулоҳазалар умумлаштирилмоғи ва ҳаётда жорий этилмоғи ижобий самаралар бериши муқаррар.

Матбуот фаолиятига доир қонунларни гўё журналист сўзини бўғиш воситаси деб талқин этувчилар ҳам учрайди. Ваҳоланки, қонун биринчи навбатда, журналистга эркинлик майдонини кўрсатиб беради, фаолиятини қонун асосига қурган журналист ишонч ва қатъият билан ахборот излайди, олади ва улардан ўз ижодида самарали фойдаланади. Қонун журналистни мақолани тайёрлашидан аввал ҳам, мақола эълон этилгач ҳам ҳимоя қилади. Бунинг учун эса журналист биринчи навбатда қонун асосида иш юритган бўлмоғи зарур. Зеро, қонун ўзига бўйсунган журналистнинг ҳимоячисидир. Ишонч ва қатъияти бўлмаган журналист эса ижодий маҳоратини ошириш борасида эркин бўла олмайди, ўзи ва сўзига қанот бахш эта олмайди.

Инсон — қонун учун эмас, қонун — инсон учун деган тамойилни ҳам унутмаслик лозим. Қолаверса, ҳар қандай қонун биринчи навбатда ўз даврининг маҳсули сифатида вақт ўтиши билан эскириши, амалий аҳамиятини йўқотиши мумкин. Яъни, вақт ўтгани сайин ҳаётнинг ўзи қонунларга тузатиш кирита боради, давр ва ҳаёт янгидан-янги қонунлар қабул этишга ундайди. Булар замирида яна ўша улуғ адолатли ният — қонунни инсон манфаатлари йўлида хизмат қилдириш ва бу орқали қонунга суянган эркин жамият барпо этиш орзу-истаги ётади.

2002 йилнинг декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонун XXI аср – ахборот глобаллашаётган, ахборот хавфсизлиги ғоятда долзарб муаммога айланган асрдаги ўзбек журналистикаси ва ўзбек журналистининг вазифалари, бурчи, масъулияти ва, табиий, касб одоби меъёрларини белгилаб бердики, у ҳақда ҳам кўп таҳлилий ишлар олиб борилиши шубҳасиз.

Инсоний, касбий одоб меъёрларини қонун моддалари ва бандларига сингдиришнинг мушкуллиги қонунчиликнинг энг катта ва жиддий муаммоларидан ҳисобланади. Бироқ, юқорида таҳлил этишга ҳаракат қилганимиз мисоллардан

кўринадики, оммавий ахборот воситалари соҳасига дахлдор қонунларимизда журналистнинг касб одоби шартлари ҳам бевосита акс этган. Яна бир хулосамиз шуки, журналистнинг касб одоби унинг профессионаллик даражаси, салоҳияти ва истеъдодининг муҳим, ажралмас шarti бўлиб, ўзини ва касбини ҳурматлаган қалам соҳиби буни сира ёдидан чиқармайди. Қолаверса, қонунга риоя этиш одоби ҳам мавжудлигини ёдда сақламоқ даркор. Милоддан илгари яшаган аллома олим Пифагор айтган, «Одамлар! Энг аввало эзгу ахлоққа эга бўлишга ҳаракат қилинг, зеро, ахлоқ қонуннинг асосидир»¹ деган сўзлари ҳамон ўз кучини йўқотмаган.

¹ Ҳақиқат манзаралари. 96 мумтоз файласуф. – Т.: Янги аср авлоди. – 2002. Б. 25.

**ЖУРНАЛИСТНИНГ КАСБ ОДОБИ – ОММАВИЙ
АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ СОҶАСИДА ЎЗИНИ-ЎЗИ
БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ ЯРАТИШНИНГ БОШ ОМИЛИ**

**5.1. Касб одоби меъёрларининг журналист психологияси
шаклланишидаги аҳамияти**

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 7 августда қабул қилган (163 рақамли) «Оммавий ахборот воситалари соҳасида кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш давлат дастури тўғрисида»ги қарорида бир қатор ниҳоятда долзарб масалалар қамраб олинди. Жумладан нуфузли ҳукумат ҳужжатида миллий журналистикамиз тарихида биринчи марта оммавий ахборот воситалари соҳасига социологик ва психологик ёндашувлар зарурлиги белгилаб берилди. Дарҳақиқат, мамлакатда матбуот соҳасини энг замонавий даражаларга кўтаришга, шу орқали фуқаролик жамияти матбуот тизимини яратишга доир кенг кўламдаги ислоҳот жараёнлари давом этаётган бир паллада соҳа муаммоларининг психологик омилларини ўрганмай, таҳлил этмай ва тегишли хулосалар чиқармай туриб, кўзланаётган натижаларга эришиш амримаҳол. Афсуски миллий матбуотшунослигимиз фанида соҳамизнинг бу йўналиши очилмаган қўриқлигича қолиб келмоқда.

Журналист шахси, унинг жамиятда тутган ўрни, эгаллаган мавқеи, журналистлик меҳнатининг ижодий жараёнлари, оммавий ахборот воситаларида чиқиш, эълон қилинган материал юзасидан билдириладиган муносабатларга, айниқса танқидий ёндашув ва даъволарга қарши муносабат билдириш, зарурият туғилса, суд муҳокамаларида иштирок этиш, маънавий ёки бошқа турдаги жазоларга жавоб қайтариш каби ҳолатларнинг бари журналист психологиясига у ёки бу тарзда таъсир кўрсатиши муқаррар бўлганидек, мана

шу сингари психологик омиллар охир-оқибат оммавий ахборот воситаларининг умумий муаммоларига таъсир кўрса тиши ҳам табиий.

Хорижий журналистика тажрибалари назардан ўтказилса, соҳанинг психологик омиллари ҳамisha мутахассислар диққат-эътиборида бўлганлигини кўриш мумкин.¹ «Яхши репортёр бўлиш учун, – деб ёзади Д. Рэндалл, – анчамунча қобилият ва иқтидор... бунинг устига, кўпгина руҳий-маънавий маданият керак бўлади».² Гарчи таниқли мутахассис бир ўринда «психологик жиҳатдан комилликка эришиш ҳақида гапираётганим йўқ» деган жумлани қўллаган бўлса-да,³ журналистга берган йўл-йўриқларнинг бари турли тоифадаги кишилар билан муносабатга киришиш маҳоратига бевосита боғлиқ. Яъни, журналистлик фаолияти бошидан-охиригача одамлар билан муносабатдан иборат. «Журналист фаолиятида ахлоқий-одобий муаммолар шунинг учун ҳам келиб чиқадики, – деб ёзадилар «Этикага кириш» рисоласи муаллифлари. – Унинг иши ҳамisha одамларнинг хилма-хил фаолиятларига «ёриб кириш»дан иборат».⁴ Шундай фаолият турини касб сифатида танлаган журналист вақт ўтиши билан унинг ўзи психологга айланиб кетиши табиийдир. Фикримизча, ўз фаолиятини профессионал даражада ташкил этиш истагидаги журналист, биринчи навбатда, кишилар билан муносабатга, мулоқот-

¹ Қаранг: Жирков Г.В. Становление крестьянской печати и проблемы социальной психологии. – В сб. Журналист. Пресса. Аудитория. Вып.1. Ленинград.– Изд-во Ленинградского университета. 1975. – С. 45–56); Бойко В.В. Психологическое исследование профессии телеинтервьюера. – Там же. С. 65–76; Смирнов С.В. О предмете «Психология журналистского творчества». – В сб. Журналист. Пресса. Аудитория. Вып.3. Ленинград.– Изд-во Ленинградского университета. 1986. – С.35–55; Прохоров Е.П. Психологические проблемы эффективности журналистской деятельности. – Там же. С.56–73; Вершель В.П. Средства психологического анализа в очерке. – Там же. С.104–111.

² Рэндалл Д. Универсальный журналист. – Алматы, 1996.- С. 47.

³ Шу манба. – Б.62.

⁴ Абдуллаев М., Хакимов Э. Введение в этику. Краткий курс. Изд-е 2-ое. – Фарғона. 2001.– С.47.

га киришиш маданиятини, сирларини мукамал ўрганмоғи шарт. Чунки журналистика – муомала-муносабат маданиятидир. Журналист ижодий фаолиятининг ҳар бир соҳиясида кимдир билан муомалага киришаётган бўлади. Агар шу лаҳзаларда у муомала маданиятини, тил топишиш санъатини, маҳоратини ишга сола олса – мақсади амалга ошади, акс ҳолда у қоқилаверади, турфа тўсиқларга дуч келаверади.

Газета чиқишларида журналистлар ахборот олиш қийинчиликлари хусусида ёзишади. Журналист А.Йўлдошев «ахборот олишнинг муаммо эканлиги ҳар қандай ижодкорнинг ҳафсаласини пир қилиши хусусида тўхталсак» деб¹ аксарият жойларда турли ташкилот ва муассаса раҳбарлари журналистга ахборот беришдан ўзларини олиб қочишларини танқид остига олади ҳамда мақола сўнгида «Хуллас, ахборот оламан, деган журналистга муаммо бисёр» деган хулоса чиқаради.² Журналист З.Тўрақулов «Журналистдан нега ҳадиксирайсиз?»³, А. Қодиров «Мухбир эшикдан кирсинми ёки...»⁴, «Джизакская правда» газетасининг таҳририят номидан берилган «Правда глаза колет»⁵ сингари мақолаларда ҳам журналистнинг жойларда ахборот олишдаги қийинчиликлар мавжудлигидан нолийди.

Бундай танқидий чиқишлар замиридаги муайян ҳақиқатни эътироф этиш керак албатта, шу билан бирга ахборот ола билмаган, ахборот манбаининг дилига йўл топа олмаган журналист бунинг сабабларини аввало ўзидан, ўзининг ишга ёндашиш маҳорати ва санъатидаги кемтикликдан излагани маъқул. Журналист С.Остоновнинг «Ўз ҳуқуқини ҳимоя қила олмаган журналист қандай қилиб бошқаларнинг ҳуқуқини ҳимоя қила олади?» деган таънаси худди ахборот

¹ Йўлдошев А. Филоф бандалари. // Моҳият. 2002. 18 октябрь.

² Ўша манба, ўша жой.

³ Тўрақулов З. Журналистдан нега ҳадиксирайсиз? // Адолат. – 2003. 6 июнь.

⁴ Қодиров А. Мухбир эшикдан кирсинми ёки... // Моҳият. – 2002. 2 август.

⁵ Правда глаза колет. // Джизакская правда. – 6 июня 2006.

олишдаги нўноқлик қилаётган ҳамкасбларга қарата айтилгандек таассурот қолдиради.¹

Ҳақиқатан ҳам долзарб мавзу танлаш, ахборот манбаи билан тил топишиш, тўплаган факт ва маълумотлари асосида ўқувчилар (телетомошабинлар, радиотингловчилар) эътиборига етадиган тарзда мақола ёзиш (кўрсатув ёки эшиттириш тайёрлаш) жараёнининг барини бир сўз билан **муносабатлар жараёни** деб аташ мумкин. Булардан ташқари журналист мақоласи эълон қилинган пайтдаги (ҳатто айна ўша кундаги) ижтимоий-сиёсий вазиятни ғоятда нозик ҳис этмоғи муҳим аҳамиятга эга. Ижодий муваффақиятни таъминловчи бу сингари омиллар ижодий маҳорат сирларига дахлдор деган мулоҳаза туғилиши мумкин, лекин ижодий маҳоратни юзага чиқарувчи омил яна ва яна меҳнатни тўғри ва малакали ташкил этишининг психологик омилларига бориб тақалади.

Ватанимиз мустақиллиги йилларида оммавий ахборот воситалари сон, сифат ва тур жиҳатидан ниҳоятда хилма-хиллашиб кетди. Оқибатда малакали кадрлар тақчиллиги, кўпчиликка ўрناق бўларли устоз журналистларнинг етишмаслиги яққол кўринди. Таҳририят ходимларининггина эмас, ҳатто бош муҳаррирларнинг ўртача ёши бирмунча ёшарди. Журналистикамизда авлодлар алмашинувидаги бундай тезкорликни ижобий ҳолат сифатида эътироф этмоқ лозим албатта, бироқ ўтиш даврининг талаблари ва нозикликларини ҳам назардан четда қолдириш қийин. Бинобарин, ҳар қандай ёшлик ғайрати малакали тажриба билан ҳамкорликда фаолият юритган тақдирдагина миллий журналистиканинг мавқен, салоҳияти сақланади деб ўйлаймиз. «Жамият ва шахс, хусусан журналист сиёсий имкониятларининг ривожланиш даражаси ижтимоий тараққиётнинг муҳим мезонларидан ҳисобланади» деб ёзади тадқиқотчи И.Паримский (Украина).² Олим, шунингдек, сиёсий ва ах-

¹ Остонов С. Журналист ҳукм чиқаришга ҳақлими? // Ҳуррият. – 1998. 20 май.

² Паримский И.С. Политическая культура журналиста в демократизирующемся обществе (методологические, социально-психологические и творческие проблемы). – Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Киев, 1991. – С.2.

лоқий маданият шакллангани сайин у журналистнинг ички эркига айлана боради деб ҳисоблайди. Ички эрк нафақат алоҳида олинган бирор журналистнинг, балки бутун миллий журналистиканинг мавқеини, салоҳиятини белгилаб берувчи муҳим омиллардан ҳисобланади.

Ўз кучи, иқтидори, касб маҳорати, билим ва тажрибасига ишончсизлик журналист шахсида ички эркнинг етишмаслиги ёки йўқлиги оқибатидир. Бундай психологик дискомфорт ҳолатидаги журналист бутун жамият миқёсида қандай сўз айта олади, сўзларини кўпчиликка қандай қилиб уқдира олади, қолаверса, фуқаролик жамияти журналистига айлана олади? Ваҳоланки, жамиятнинг етук ва эркин кишиси сифатида у кўпчиликнинг онгига ахборот етказиш билан бир вақтда кўпчиликнинг тафаккурини шакллантиради, йўналтиради, керак бўлса, тарбиялайди. Мана шундай улуғ миссия масъулиятини зиммасига олган журналист ботинида шахслашув психологияси тарбияланмоғи ва фаолиятининг ҳар қайси жараёнида унинг ўша шахси, камоли бўй кўрсатиб турмоғи шарт. Муҳим ери шундаки, журналистнинг шахслик мақоми унинг ўзида, фаолиятида қолиб кетмайди, балки у меҳнат қилаётган оммавий ахборот воситасининг, қолаверса миллий журналистиканинг мавқеини белгилаб беришда жиддий аҳамият касб этади. Тадқиқотчи И. Кумилганованинг ҳозирги давр журналистикаси учун характерли хусусият унинг «субъективлашиб бораётганидан иборатдир» деб айтган фикри¹ нуқтаи назаридан ёндошилса миллий журналистикамизда ҳам шундай субъективлашув, яъни журналистларимизнинг шахслашув тенденцияси жадаллашаётгани табиий жараён ҳисобланади.

Бу ўринда гап журналист шахсини тарбиялаш тўғрисида бормоқда, бироқ журналистикага психология нуқтаи назаридан ёндошиш ниҳоятда сертармоқ ва серқатлам муаммолар силсиласидан иборатдир. Зеро, психология соҳасида барча муаммолар бамисоли занжир халқалари сингари бир-бирига

¹ Кумилганова И.А. Нравственные критерии в профессиональной журналистской деятельности. – Автореф. дисс. кан. филол.наук. – М.: 1992. – С. 14.

туташиб кетган. Дейлик, ўз ички эркини тарбиялай олган, шунинг аҳамиятини тўғри тушунган журналист ўзи мурожат қилаётган, яъни ўз ўқувчилари доираси психологиясини изчил ўргангани, кимларга, қандай ва нима сўз айтаётганини, ва шу меҳнатлари самарасини олдиндан кўра билади.

Биз даврнинг, даврга қўшилиб одамларнинг ўзгариб бораётганини кўп ёзамиз, бироқ ана шу ўзгариш айти нималардан иборат эканлигига кўпда аҳамият қаратмаймиз. Янги одамларга эски гапларни, эски услубларда етказиш мутлақо яроқсиз эканлигини тушуниб етмаймиз. «Белорус ОАВнинг кейинги ўн йиллик фаолияти таҳлили шуни кўрсатдики, – деб ёзади тадқиқотчи Е. Еловик, – журналистлар жамият тараққиётининг муҳим муаммоларини ёритишади ва давлат қурилишининг муайян йўналишларини тавсия қилишадигу, кишиларнинг мана шуларни қабул қилишга психологик жиҳатдан тайёр ёки тайёр эмаслигини ҳисобга олишмайди».¹

Гап икки муҳим масала – жамиятда кечаётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар жараёнига мос равишда аввало журналистларнинг ўзлари, иккинчидан оммавий ахборот воситаларининг истеъмолчилари ҳисобланмиш кенг омманинг психологик жиҳатдан тайёр бўла бориши ҳақида бормоқда.

Журналистларимизга дахлдор жиддий муаммолардан бири уларнинг ҳаваскорликдан то профессионаллашув даражасига кўтарилиш орасидаги «масофа» аксарият ҳолларда узоқлигича қолаётганида. Ушбу масофани қисқартиришнинг илмий-назарий-амалий чоралари топилмаётганида.

Бу ва бошқа муаммоларнинг ечимини кадрлар профессионаллашуви босқичлари асосларини илмий равишда ишлаб чиқишдан излаш мумкин. Юзаки қарагандагина муаммолар бошқа-бошқа бўлиб кўринади, аслида эса санаб ўтилган (санаб ўтилмаганларининг ҳам) муаммоларнинг илдизи битта – миллий журналистикамиз, алоҳида таҳририятларимиз, алоҳида журналистларимиз фаолиятини ташкил этишининг пси-

¹ Еловик. Е.Н. Журналистский текст. Психология восприятия и структура его организации. – Автореф. дис. кан. филол.наук. – Минск. 2002. – С. 7.

хологик омиллари пухта ишлаб чиқилмаганида. Унинг назарий ва амалий чоралари амалиётга татбиқ этилмаганида.

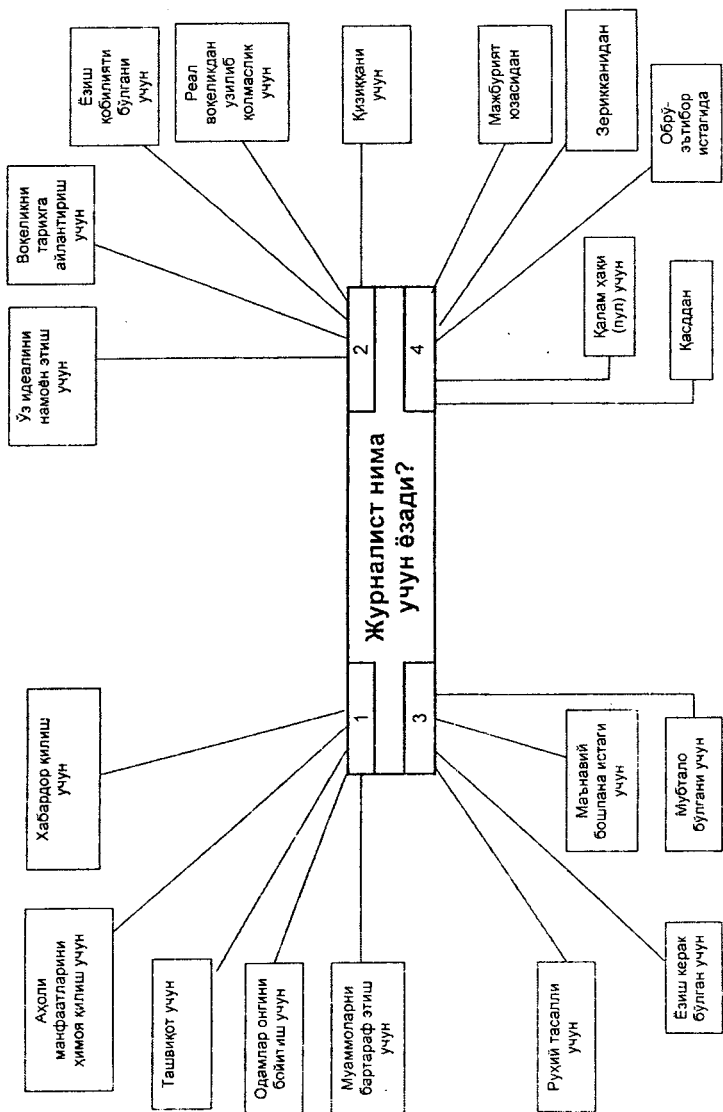
Кўринадики, журналистнинг ва шу қатори журналистиканинг профессионаллашуви бир жиҳатдан журналист шахсининг хоҳиш-иродасига боғлиқ ички-хусусий жараён бўлса, иккинчи жиҳатдан тараққий этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган жамиятнинг объектив ривожланиш ва юксалиш йўлларидадир. Ижтимоий заруриятдир.

Тўғри, журналистлик барча ижод турлари сингари оддий қизиқишдан бошланиши табиий, бироқ касбга стихияли ёндашишдан онгли равишда ёндашишга ўтиш, ҳаваскорлик қачон малакали ҳаётий маслакка айланади, яъни, ҳаваскор журналистнинг профессионаллашув мақомига кўтарилиши учун қанча вақт керак бўлишини аниқлаштириб олишнинг аҳамияти катта.

Фикримизни умумлаштирадиган бўлсак, журналист биринчи навбатда, ИЖОДКОР ШАХС эканлигини, ҳар қандай баҳо беришда биринчи мезон шу эканлигини унутмаслик керак. Журналист — оддий одам эмас, у — хос киши. Публицист Т.Раззоқ ёзганидек, «журналист дегани қўшма корхона сон-саноксиз ишлаб чиқариши мумкин бўлган матоҳ эмас»,¹ балки юзтадан, мингтадан биттага насиб этадиган ноёб фазилатларга, хусусиятларга эга ШАХС.

Китобнинг 157-бетида келтирилган чизмада, «Журналист нима учун ёзади?» деган конкрет бир саволга ҳар бири бештадан жавобни қамраб олган тўрт гуруҳдан иборат жавоблар келтирилди. (Жавобларни тўплаш ва уларни таснифлашда Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Халқаро журналистика факультетининг учинчи босқич талабалари ҳамда биринчи босқич магистрантлар билан ўтказилган назарий ва амалиёт машғулотларда унумли фойдаланилди.) Шунини айтиш керакки, чизмада келтирилган жавоблар мукамал бўлмаслиги мумкин, у янада кутилмаган жавоблар ҳисобига бойитилиши мумкин, лекин келтирилган жавоблардан ҳам кўринадики, журналист сифатида қўлга қалам

¹ Раззоқ Т. Излаган... // Hurriyat. – 2002. 23 октябрь.

тутишнинг, умрни журналистлик касбига бахшида этишнинг омиллари ниҳоятда хилма-хил, энг муҳими, унинг ҳар бири психологик нуқтаи назардан журналист шахсини, унинг жамиятда тутган ўрнини, мақсад-муддаоларини ва пировардида фуқаролик жамияти журналисти деган даражага кўтарилиш омилларини очиб беради. Ва барча жавобларнинг таҳлили журналист шахсининг, муайян оммавий ахборот воситасининг, керак бўлса, таҳлил миқёсини кенгайтириш ҳисобига муайян миллий журналистиканинг ички-ташқи портретини яратиш имконини беради.

Жамиятда шу қадар катта таъсир кучига эга бўлган масъулиятли касб соҳиби эмин-эркин фаолият юритиши учун унинг касб одоби нормаларини аниқлаштириб олиш ҳар жиҳатдан ҳаётий заруратдир. Зеро соғлом жамиятда ҳеч қачон одобдан одобсизлик, профессионалликдан енгил-елпи ҳаваскорлик афзал кўрилмайди.

Демак, журналистнинг профессионаллик маҳорати унинг касб одобини нечоғли эгаллагани билан белгиланади. Юқорида айтганимиздек, миллий журналистикамизда энг жиддий таҳлил ва тадқиқотталаб муаммолардан бири ҳам шу – журналистларимизнинг ҳаваскорликдан профессионаллик даражасига ўсиб чиқиши оралиғидаги вақт чўзилиб кетаётганида кўринмоқда. Мазкур муаммонинг психологик омилларини махсус ўрганиш ўз тадқиқотчиларини кутиб турибди.

Журналист ва жамият тушунчасига эътибор берайлик. Қўлига қалам тутган ва ёзганларини матбуотда эълон қила бошлаган киши борки, энди у ўз фаолияти, ўз сўзи жамият ҳаёти, тақдири, туриш-турмуши билан яқинлашиб, бирлашиб кетишини ҳис этмоғи зарур. У энди ҳар бир сўзи, хабари, мулоҳаза ва ўйлари билан жамият ҳақида, эл-юрт ҳақида ҳукм чиқараётган, хулосасини айтаётган бўлади. Парадокс шундаки, худди шу ўринда бошловчи ижодкорга хос бўлган романтик хаёллар барҳам топа бошлайди, чунки ширин орзулар ҳаёт реалликлари, яъни паст-баландликлари билан тўқнашади. Бошқача айтганда, ички-ботиний майллар, мойилликлар (касбга бўлган қизиқиш, интилиш ва б.) ташқи-

зоҳирий қонуниятлар, одатлар, анъаналар, меъёрлар (ижтимоий масъулият туйғуси) билан туташади.

Шу тариқа журналистнинг профессионаллашуви билан бир вақтда унинг профессионал этикаси — одоби тобла-нади. Айтмоқчимизки, профессионал журналистнинг касб одоби нормалари бошловчи қаламкашга ҳали у ҳаваскор-лик даражасида фаолият юрита бошлаган кезларидаёқ унинг характериға, фаолият тарзига сингдирилмоғи катта аҳамиятга эга. Мана шунда бўлажак журналистнинг профессионал маҳорати билан бир йўла унинг касб одоби му-таносиб тарзда шакллана боради, ҳам ижодий маҳорат, ҳам касб одоби бараварига мужассам топган журналист ўзи учун келгусида ҳар қандай ҳолатларда ҳам адашмаслик ва юксак савияда ижод қилишликка замин яратади. Бошқача айтганда, профессионаллашув ва касб одоби тенгма-тенг камол топади.

Ҳар қандай шахснинг, жумладан журналист шахсининг комиллиги унинг қанчалик жамият ва халқ манфаатларига вобаста бўлиб кетганлигида кўринади. Чунки журналист-нинг шахсий манфаатлари юртига, юртдошлари манфаат-ларига бирлашиб кетган тақдирдагина татийди. Шахс ва жамият манфаатларининг муштараклиги шундай чамбар-час тушунчаки, шахс ўзича, жамият ўзича бахт-саодатга эришолмайди.

Мустақиллик йилларида ватанимизда шахс ва жамият манфаатлари биринчи навбатда мустақилликни асраб-авай-лашга қаратилди. Кишиларнинг дунёқараши, саъй-ҳаракат-лари, шу жумладан уларнинг маънавий дунёси, ахлоқий қиёфалари ҳам мазкур талаблардан келиб чиқиб янгилана борди. Яъни. янги, замонавий ахлоқ-одоб меъёрлари вужудга кела бошлади. Айтиш мумкинки, жамият аъзоларининг ах-лоқ-одобига дахлдор мана шу тушунчалар жамиятни бир-лаштирувчи, жипслаштирувчи кучга айланди. Давр ахлоқи, давр одоби шаклланди.

1999 йилнинг апрель ойида бўлиб ўтган Олий Мажлис-нинг XIV сессиясида маъруза қилган Президент «эркин фу-қаро маънавияти», «озод шахс» деган жумлаларни тилга

олди.¹ Зеро, мустақиллик энг аввало шу улуғ мақсадларга хизмат қилади. Ҳаётда ҳеч бир истак, мақсад ўз-ўзидан рўёбга чиқавермайди, бунинг учун кишилардан талаб ва маърифатли ёндошиш талаб этилади. Шу маънода ҳам «эркин фуқаро маънавияти» иборасида «маънавият» сўзининг салмоғи катта. Яъни, фуқаронинг эркинлиги унинг маънавиятида акс этиши назарда тутилмоқда, кишиларнинг озодлиги эса уларнинг шахс мақомига кўтарилиши билан боғланмоқда.

Умумий ахлоқ-одоб меъёрлари янгиланаётган бир пайтда журналист мазкур жамиятнинг фаол аъзоси сифатида руҳий янгиланиш жараёнларидан ортда қолиши мумкин эмас. Қолаверса, бундай ҳолатларда оммавий ахборот воситаларининг жамиятда тутган ўрнида кескин ўзгаришлар юз беради, уларнинг зиммасидаги вазифа ўзгаради. Зеро, ана шундай бирликни, жипсликни таъминловчи энг улкан восита — оммавий ахборот воситалари. Оммавий хабар тарқатувчи журналист ўз зиммасидаги мана шу масъулиятни чуқур ҳис этмоғи зарур.

Журналистнинг профессионал маҳорати унинг давр ва жамият талабларини нечоғли тўғри илғай олгани, касб позициясининг соғломлиги эса унинг жамият позицияси билан уйғунлигидан келиб чиқиб белгиланади. «Эркинлик маданияти» шу тариқа шаклланади. «Журналистнинг мақсадлари тарих «мақсадлари» билан ҳамоҳанг келса, унинг фаолияти жамиятнинг илғор ғояларидан илҳомланса ва унга бўйсунса, — деб ёзади Е. Прохоров, — шундагина унинг эркин ижоди учун ҳақиқий фаолият майдони вужудга келади».² Шунингдек, олим шу заруриятни тўғри англаган журналистикани прогрессив, яъни илғор деб ҳисобласа, бундай ҳолатнинг зиди бўлган — тарихий жараёнга тўсқинлик қилувчи журналистикани қолюқ ҳисоблайди.

Юқорида таъкидланганидек, бозор иқтисодига ўтиш чоғида матбуот турфа қарашлар минбарига айлана бора-

¹ Қаранг: Каримов И. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қура- миз. Ўзбекистон. – 1999.– Б. 381.

² Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. – М.: РИП- холдинг. – 2000.– С. 128.

ди. Жамиятда эркинлашишга йўл очиш ва эркинлашишни сууистеъмол қилишлардан асраниш, ҳимояланиш эҳтиёжи зўраяди.

Мана шундай шароит журналистнинг касби, унинг фаолият юритиши олдига ўзига хос талаблар, вазифалар қўяди. Журналистнинг фуқаровий, касбий бурчи янги реаллик муҳитида шаклланади. Вазият журналист ички ориентацияси зийраклашувини талаб этади.

Бир сўз билан айтганда, жамиятдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар журналистнинг дунёқарашига, мафкурасига, шахсига, фуқаровий ақидаларига ва албатта унинг профессионал маҳорати ва одобига жиддий таъсир ўтказди. Журналистнинг шахси, камоли, нуфузи ана шу таъсирни нечоғли тўғри мақсадларга сафарбар эта билишидан келиб чиқиб белгиланади.

Журналист масъулияти давримизнинг энг катта ва жиддий муаммоларидан бири десак янглишмаймиз. Журналист масъулияти деганда биринчи навбатда профессионал маҳоратни юксалтириш, касбга ихтисослашиш, холислик, ҳушёрлик, тезкорлик, миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги ва мутаносиблигини топа билишликни тушуниш тўғри бўлади. Шундагина, матбуот тўртинчи ҳокимият мақомига етишади, тўртинчи ҳокимият мақомидаги матбуот журналистигина ўз фикрининг ҳақиқий эгасига, ёзаётган мавзусининг чинакам соҳибига айланади. Бинобарин, тўртинчи ҳокимият даражасига кўтарилиш бу, профессионаллашиш демакдир.

Президент И.Каримов Биринчи Чақириқ Олий Мажлисининг XIV сессиясидаги маърузасида ушбу масала хусусида махсус тўхталиб, жумладан шундай деди: «Оммавий ахборот воситалари ҳамиша жамоатчилик фикрига кучли таъсир ўтказишга қодир бўлган фаол қурол бўлиб келганини унутмаслигимиз керак. Шу сабабли журналист кадрларнинг, қалами ўткир, демак, одамларнинг қалбига кириб бора оладиган кишиларнинг масъулияти каттадир. Биз журналистлар аҳли сиёсий етук, масъулиятли, ҳалол ва виждонли, ўз

ишини яхши биладиган, мамлакатимизнинг ватанпарвар кишиларидан иборат бўлишига эришмоғимиз даркор».¹

Давлатимиз раҳбари алоҳида таъкидлаб айтган қаламнинг ўткирлиги, кишилар қалбини забт эта олиш, сиёсий етуклик, масъулиятни ҳис этиш, ҳалол ва виждонли бўлиш, ўз ишини яхши билиш, ватанпарварлик тушунчалари журналистларнинг ҳам инсон, ҳам фуқаро сифатида малакали, юксак ахлоқли инсон ва кадр бўлиб етишишлари зарурлигини, булар ХХI аср журналистининг психологик қиёфасини яратадиган бош омиллар эканини англатади. Мана шундай фазилат мақомига кўтарилган журналистгина ватан ва халқ равнақи йўлида чинакам жонбозлик кўрсата олади, шу тақдирдагина кенг омма фикрининг меъморига айланади.

Журналист шахси кўпроқ унинг интеллектуал салоҳияти ва ижодий қамровининг кенглигида кўринади. Маданиятида, қарашларининг, нуқтаи назарининг қатъийлигида сезилади. Воқеликнинг энг мураккаб қирраларини ҳар кимдан кўра нозик илғай билишида ифода топади.

Журналист муносабатлар, ҳолат-вазиятлар кескин ўзгарувчан фавқулодда шароитларда ишлайди. Боши берк кўчаларга кириб қолиши, таҳликали ҳолатларда ўзини йўқотиб қўйиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Касбий шахси-камоли журналистни мана шундай вазиятлардан халос этади. Яъни, у ўз позициясида мустаҳкам туради.

Журналистнинг тафаккури ахборот оқимлари кесишган, тўқнашган нуқталарда «яшаши», шаклланишидан келиб чиқилса бундай ахборот «издиҳоми»да ўзлигини сақлаб қолиш учун ҳам журналистнинг шахси мустаҳкам бўлмоғи зарур. Акс ҳолда у ҳар мақомга йўрғалаётганини ўзи сезмай қолади. Сўзидан путур кетади, чиқишлари ўз таъсирини йўқотади.

Журналист муттасил омма билан гаплашади, сирлашади, халқнинг қарашлари, нуқтаи назари, интеллектуал салоҳиятини умумлаштириб юзага чиқаради. (Афсуски, мусаффо муҳит ҳавосини атайин бузувчи, яъни оммани чалғитув-

¹ Каримов И. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. – Т.: Ўзбекистон. 1999. – Б. 391.

чи журналистлар ҳам йўқ эмас.) Журналист ўз ижоди билан маданий-маърифий муҳит ҳавосини мудом янгилаб туради.

Журналистнинг шахси, унинг ички «мен»и, жамиятдаги ўрни, салоҳияти ҳақида сўз борганда, бизга замондош журналист психологиясининг шаклланишида ниҳоятда жиддий аҳамиятга эга бўлган, миллий журналистикамиз учун нисбатан бирмунча янгилик ҳисобланган, шунга қарамай кейинги йилларда матбуотимизда кенг тус олаётган жанр – журналист текшируви хусусида бир қадар тўхталиш мавзумиз нуқтаи назаридан аҳамиятли бўлур эди.

Гап шундаки, журналист текшируви чоғида журналистнинг шахси, унинг нуқтаи назари, кўрилаётган масала ёки муаммога нисбатан инсоний, касбий ва фуқаровий позицияси аниқ намоён бўлиб туради. Иккинчидан, журналист текшируви жараёнида журналист кўплаб ва турфа тоифадаги шахслар билан мулоқотга киришади, ахборот олишдан тортиб, уни тартибга солиш, ундан фойдаланишгача журналист муносабатлар оламида яшайди. Учинчидан, бу жанр журналистдан тадқиқотчилик, назарий билимларни пухта эгаллаган олимлик, воқеликни яхши билган амалиётчиликни тақозо этади. Тўртинчидан, журналист текшируви журналист маҳоратининг кўзгуси бўлиши билан бир вақтда унинг ҳам инсоний, ҳам касбий одобини бутун мураккаблиги, керак бўлса, барча сир-асрорлари билан яққол намоён этадиган акцияга айланади. Умумлаштириб айтганда, «танқидий-таҳлилий маданиятни шакллантириш дегани – бу турмушга янгича муносабат, кун сайин ўзгариб-ривожланиб бораётган ҳаётдаги янгиликлар мағзини тушуниш, улардан орқада қолмаслик, эришилган натижалар таҳлилида инсон манфаатларини кўра олиш, масала моҳиятини турлича ёндашувлар орқали чуқур ва таъсирчан шаклларда холис ёритиш демакдир».¹

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1997 йил апрелида қабул қилган «Оммавий ахборот воситалари тўғриси-

¹ Ҳакимов С. Энг содиқ дўст, энг содиқ ҳамроҳ. // Энг содиқ дўст, энг содиқ ҳамроҳ.– Т.: Ўзбекистон. – 1998. Б. 10.

да»ги Қонуннинг 9-моддаси («Журналистик текширув»),¹ «Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 9-моддаси («Журналист текшируви»)² журналистларимизнинг эмин-эркин ахборот тўплаши ва текширув ўтказишини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлади. Бундай ҳуқуқ журналист учун чексиз имкониятлар очади.

Журналист текширувидан кўзда тутилган бош муддао жамиятнинг бирор соҳасидаги, жабҳасидаги мавжуд муаммога кенг жамоатчилик эътиборини қаратиш. Матбуот сўзининг эркинлиги ҳам, цензуранинг йўқлиги ҳам, жамият ахборотлашган ва фуқаролик жамиятига айланаётганининг муҳим белгилари, талаблари ҳам шундан иборат.

Жаҳон журналистикасида кенг оммалашган бу жанр бизда шаклланиш босқичини бошдан кечирмоқда. Бу Республика, вилоят ва ҳатто туман газеталари саҳифаларида журналист текшируви руҳида мунтазам босилаётган мақолаларда, айни шу йўналиш бўйича ихтисослашаётган Ҳ. Олимжонов, Т. Акбаров, А. Ҳайдаров, Қ. Собиров, Қ. Эшматов, А. Жонузоқов сингари таниқли журналистлар ижодида кўзга ташланмоқда.

Журналист текширувининг бош хусусиятларидан асосийси кенг омма манфаатига зид бўлган, лекин кенг жамоатчиликдан гайриқонуний равишда сир сақланаётган муаммони атрофлича ва асосли ўрганиб, уни фош этишдан иборат. Мисол тариқасида «Халқ сўзи» газетасида эълон қилинган Юнус Бўронов ва Шоира Боймуродованинг «Нархдаги фарқлар ер билан осмонча» мақоласини таҳлил қилиш мумкин.³

Мақола «Венофер» дорисини излаш баёни билан бошланган. Бу журналист суриштирувига хос хусусият. Тез орада, бир хориж фирмасида тайёрланган битта дорининг нар-

¹ Қаранг: Тўртинчи ҳокимият. Четвертая власть. (Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами). – Т.: Мەҳнат, – 2003. – Б. 9.

² Ўша манба. – Б. 47.

³ Бўронов Ю., Боймуродова Ш. Нархдаги фарқлар ер билан осмонча. // Халқ сўзи. 2004. 10 апрель.

хи турли дорихонада ер билан осмонча эканлиги «аниқланади». Муаллифлар шундан ҳамда дорининг ёрлиғида на ёзув, на сертификат белгилари борлигидан ажабланидилар, хусусий дорихонадагилар оғзига сиққанини сўрайверади-да, деган мулоҳазада нархдаги кескин тафовут сабабини дорихона сотувчисидан суриштирадилар. Сотувчи тушунтириб беролмайди. «Дори-дармон» акциядорлик уюшмаси бошқаруви раиси муовинига мурожаат қиладилар. У кишидан, «Хусусий дорихоналарни назорат қилиш бизнинг ваколатимизга кирмайди» деган жавоб олинади.

Шу тариқа ихчамгина мақолада туғилаётган 8-10 савол очиқ қолади ва булар муаллифлар муаммони ўрганиш асносида учраган тўсиқлар сифатида талқин этилади. Башарти мақола муаллифи фавқулдда мушкул ҳолатларга тушса, боши берк кўчага кириб қолса – уни тушуниш мумкин, лекин сотувчи ёки бирор раҳбар шахс саволга жавоб беролмаган ёки беришни истамаган бўлса, бу, ҳали матбуотда аюҳаннос соладиган даражадаги даҳшатли тўсиқ эмас. «Фалончи жавоб бермади, саволимизга зарда қилди» қабилидаги гина-кудурат эмас, шу саволларга ойдинлик киритадиган жавоблар ва журналист хулосалари муҳим, газетхон учун. Текширувчи журналистнинг маҳорати ҳам, топқирлигию уддабуронлиги ҳам ўзи қўйган саволга жавоб ола билишида ёхуд жавоби топилмаётган саволларга кенг жамотчилик эътиборини қарата билишида кўринади. Йўқни йўндириб, маълумот олишни дўндириб салмоқли мақолалар ёзаётган таниқли журналистларимиз тажрибаси шундай хулоса ясашга асос беради.

«Адолат» газетасида босилган «Илтимос, мухбир ака, ходимларнинг исмини ёзманг!» мақоласида мухбир Комил Сохатов Касби туманидаги Пахта тозалаш очиқ ҳиссадорлик жамияти, Нон ишлаб чиқариш очиқ ҳиссадорлик жамияти раҳбарларидан бир неча кун уриниб, ахборот ололмаганини ёзган.¹

¹ Сохатов К. Илтимос, мухбир ака, ходимларнинг исмини ёзманг! // Адолат. 2002. 12 июль.

Минг бир хил найранг ишлатиб ахборот бермасликка ури-ниш ҳолатларига жамиятимизда буткул барҳам берилди деб айтолмаймиз. Аслида ўта зарур ахборотни вақтида ва тўқис ола билиш маҳоратини тиш суғурувчи стоматолог шифокор маҳоратига қиёслаш мумкин. Қолаверса, раҳбар шахслар билан учрашиш, суҳбатлашиш, савол-жавоб қилиш маданияти ва маҳоратини ўзлаштирмай туриб (бу ўринда журналистдаги инсоний ва касбий одоб, маданият маҳорати туташиб кетади) журналист текширувини эплейман деган журналист янглишади. Баъзан, мухбирларимиз, «Фалон ташкилот раҳбари ҳузурига боргандим, қабул қилмади» деган мазмунда шикоят қилишади. Ўша раҳбарни ахборот беришдан ўзини олиб қочдига чиқаришади. Савол туғилади: хўш, ўша раҳбар мухбирнинг ташрифидан хабардор эдими? Учрашув вақти, мавзуси аввалдан келишилгандими-йўқми?.. Тўппа-тўсатдан кириб келган мухбир гина қилмаса ҳам бўлади ахир, чунки каттадир-кичикдир раҳбарнинг ўзига яраша иш-ташвиши бошидан ошиб ётган бўлади, банд бўлади. Чунончи, «Адолат» мухбири К. Сохатов раҳбар ходим билан учрашувни ташкил этишдаги ушбу оддий талабга риоя қилмаган, натижада бир неча кунни беҳудага совурган.¹

Журналистиканинг бош фигураси журналист бўлиб қолаверади. Битта газета мақоласининг вужудга келиши, яратилиши, эълон этилиши ва эълон этилгач кечадиган жараёнлари – шуларнинг барчасининг марказида журналист шахси туради. Жумладан журналист текшируви жанрига мансуб матбуот чиқишларининг бош қаҳрамони ҳам журналистдир, унинг шахсидир. Тўғри, журналистиканинг энг ихчам жанри бўлмиш оддий ахборотнинг вужудга келишида ҳам мухбирнинг психологияси «иштирок» этмай қолмайди, лекин журналистиканинг йирик жанрлари, жумладан журналист текширувига мансуб мақолаларда муаллифнинг шахси, психологияси бор мураккаблиги билан кўзга ташланади.

Журналист текширувида холисликни сақлаш, бирор томонга оғмаслик, манфаатдор бўлиб қолишга йўл қўймаслик,

¹ Ўша манба.

мавжуд қонунларга суяниш журналистдан касб одобига ниҳоятда қатъий риоя этишни тақозо қилади. Етти ўлчаб бир кесиш, ўйнаб гапирса-да, ўйлаб гапириш мазмунидаги ҳикматлар текширув олиб борувчи журналистларимизни ҳамиша ҳушёрликка даъват этади.

Шу йўлни танлаган журналистнинг шахси, шахсияти мақоладан-мақолага шаклланиб, товланиб бораверади. Текширув натижалари эълон этилгач юз берадиган «тўқнашув»ларда мағлубиятга учраган тақдирда ҳам у чекинмайди — қайта янги «жанг»га киришади.

Журналист текшируви чоғида журналистнинг психологиясида кечадиган руҳий ҳолатлар ва унинг бевосита фаолиятга таъсири муаммоси махсус тадқиқ этилса ниҳоятда жиддий, зарур ва қизиқарли хулосалар, ечимлар топилган бўлур эди.

Ушбу фаслда баён этилган мулоҳазалардан келиб чиқадиган хулоса шулардан иборатки, фуқаролик жамияти бунёд этиш йўлини танлаган Республикамиз оммавий ахборот воситалари фаолиятини талаблар даражасига кўтаришнинг муҳим шартларидан бири – оммавий ахборот воситалари соҳасига доир муаммоларнинг психологик асосларини изчил тадқиқ этишдан иборатдир. Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг ҳар бир жабҳаси, ҳар бир босқичида жамоатчилик вакиллари билан муносабатга киришилади, яъни матбуот жамият ҳаётига бевосита таъсир кўрсатади. Мазкур таъсирнинг «анатомияси» эса хилма-хил ва фавқулодда муносабатлардан ташкил топади. Муносабат моҳиятида эса психологик сир-синоатлар ётади. Яъни, оммавий ахборот воситалари фаолияти муносабатлар психологиясидан бошланади ва муносабатлар психологияси билан ниҳоясига етади. Афсуски, бизда соҳамизнинг айна шу йўналишида катта бўшлиқ мавжуд.

Муаммонинг иккинчи муҳим йўналиши бевосита журналистлар шахсига дахлдор. Ҳамонки, журналист фаолияти ҳамиша одамлар орасида кечар экан ундан биринчи навбатда кишилар психологиясини ниҳоятда теран ўрганиш талаб этилади. Одамлар билан ишлаш, улар билан муносабат ўрна-

та билиш, пировардида эса жуда кенг аудиторияга таъсир ўткази билиш санъати, масъулиятни ҳис этиш мажбурияти касбимиз психологиясига алоҳида ва жиддий эътибор қаратиш зарурлигини кўрсатади.

Албатта журналист малакали касб эгаси сифатида нуфузга эга бўлиши ҳаваскорликдан бошланади. Ҳаваскорликдан профессионаллашув даражасига етишиш орасида муайян босқичларни босиб ўтишга тўғри келади.

Журналистлик ижодининг психологик муаммолари жуда кўпшаб аспектларда ўрганилиши мумкин, лекин айти мустақиллик йиллари журналисткамизда янгилик сифатида оммалашаётган журналист текширувининг амалиётда кенг тус олаётгани диққатга сазовордир. Бинобарин шу борада йиғилган тажрибалар мисолида соҳамизнинг бугунги энг нозик муаммоларини тадқиқ ва таҳлилга тортиш имкони туғилмоқда. Журналист текшируви жараёнида журналистнинг нафақат касб одоби, балки унинг бутун танқидий-таҳлилий маданияти, шахси бор мураккаблиги билан кўзга ташланади.

5.2. Ўзбекистон журналистларининг касб одоби кодекси (Диссертант таклифи ва шарҳи)

Муқаддима

Ўзбекистон Республикасининг оммавий ахборот воситалари ходимлари, журналистлар аҳолини Ватанимиз ҳудудида ва бутун дунёда юз бераётган воқеа-ҳодисалар ҳақида тезкор ва холис ахборот билан таъмин этишни ўзларининг профессионал бурчлари деб биладилар. Оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш жамиятни эркинлаштиришнинг, пировардида фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим шартини эканлигини эътироф этган ҳолда ўз фаолиятлари билан мана шу шартнинг амалда ҳар тарафлама ва юксак савияда ижро этилишига ҳисса қўшадилар. Журналистлар ўз фаолиятлари билан мамлакат фуқароларини мустақилликни мустаҳкамлаш йўлида жипслаштиришга, халқимиз ўртасида бирлик, ҳамжиҳатлик, сафдошлик туйғуларини мустаҳкамлашга, шу орқали халқимизни порлоқ истиқбол сари дадил олға боришига кўмак беришни ўзлари-

ни бурчли ҳисоблайдилар. Журналистлар аҳоли онг-тафаккуридаги оммавий ахборот воситаларига бўлган ишонч ва ҳурмат туйғуси ҳамиша орта бориши йўлида қайғурадилар.

Ўзбекистон журналисти касб кодексининг бирламчи ва бош мақсад-маслаги қуйидаги эзгу ниятларда ифода топади:

– ички ва ташқи ахборот майдонида муносиб ва фаол мавқега эришиш;

– глобаллашув жараёнларининг барча ижобий хусусиятларини ўзлаштирган ҳолда унинг миллий манфаатларимизга салбий таъсир кўрсатадиган жиҳатларига ҳушёр бўлиш;

– миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигига эришиш;

– ахборот одоби (инфоэтика) талабларига риоя қилиш;

– жамиятни порлоқ истиқбол сари бошловчи ислоҳот жараёнларига, шунингдек ҳаётбахш ташаббусларга тўғаноқ бўлаётган иллатларни мурасасиз фош этиш;

– ўз фаолияти, ижодий маҳорати, касб одоби билан, зиёли инсон сифатидаги энг гўзал ва намунали хулқ-атвори билан мамлакатимизда фуқаролик жамиятини қуришга, хусусан, миллий журналистикамизда ижтимоий масъулият муҳитини яратган ҳолда соҳада ўзини-ўзи бошқариш тизимини вужудга келтириш ва мустақамлашга муносиб ҳисса кўшиш;

– ижодий фаолиятида халқаро ва миллий қонунларга, касбга доир тан олинган нормаларга, шунингдек ушбу Кодекста баён этилган меъёрларга сидқидилдан ва онгли равишда риоя этиш.

Материалларни тайёрлаш шартлари

Журналист матбуотда эълон қилиш учун материал тайёрлаш жараёнида:

– аҳолини ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириш вази-фаси ва бурчидан келиб чиқиб долзарб, кўпчилик учун муҳим ва қизиқарли мавзуларни танлашни;

– ўз ўқувчилари (томошабинлари ва тингловчилари) кон-тингентини, психологиясини, қабул қилиш имкониятларини эътиборда тутишни;

– ёритаётган мавзусини, унинг бошқа оммавий ахборот воситалари томонидан ёритилиши аҳволини атрофлича ўрганишни;

– ахборот тайёрлаш ва узатишда тезкорлик, ҳаққонийлик ва холислик тамойилларига риоя қилишни;

– ахборот излаш, олиш, тўплашда юксак касб маҳорати ва касб одоби талабларига риоя этишни;

– ахборот манбаи манфаатларини ҳурмат қилиш ва унинг сирларини сақлашни;

– ахборот олишда ёлғон, алдов, тухмат, қўрқитиш, пўписа қилиш сингари услублардан фойдаланмасликни;

– ахборот тўплашда имзосиз хат-хабарлар, манбалардан фойдаланмаслик, миш-мишларга, асоссиз овозаларга чалғимасликни;

– тайёрланган материални (мақола, интервью, суҳбат ва ҳоказони) эълон қилишдан аввал уни яна бир карра диққат ва масъулият билан назардан ўтказишни;

– ахборот манбаидан, мақола қаҳрамонидан совға-салом, эсдалик ва шу сингари ҳадялар олишдан сақланиш орқали журналистлик шаънини асрашни ўзининг касбий бурчи деб ҳисоблайди.

Материалларни эълон қилиш шартлари

Журналист тайёрланган материални эълон қилиш жараёнида:

– босма оммавий ахборот воситаларида эълон қилинаётган мақоланинг саҳифага жойланиш (телевидение ва радиода тегишли тартибда) ўрни, беагаги, суратлари, сарлавҳаси, тагсарлавҳаси, рукнига, шунингдек тилга олинган кишиларнинг исм-шарифи, жой номлари, сана рақамларига сўнги марта алоҳида эътибор қаратишни;

– шахс, жамият ва давлатнинг ахборот борасидаги хавфсизлигини таъминлашни;

– миллий, ирқий, эътиқодий ўзига хосликларни камситмасликни;

– аёллар, беморлар ва болалар шаънига доғ туширишдан эҳтиёт бўлишни;

– мақолада тилга олинаётган, айниқса танқид остига олинаётган шахсларнинг жисмоний нуқсонларига тил теккизмаслик, касби, яшаш жойи, ижтимоий келиб чиқиши билан боғлиқ ҳолатларни камситмасликни;

– ахборот манбаининг рухсатсиз унинг номини ошкор этмасликни;

– материалнинг қайси оммавий ахборот воситасида, қачон ва қай тарзда, ҳажмда эълон қилиниш муддати ҳақида аввалдан ваъда бермасликни;

– реклама ва ахборот ўртасидаги фарқни аниқлаб олишни;

– иқтибослар манбаини, муаллифини аниқ кўрсатишни;

– ёзаётган ва эълон қилинган мақола мавзусида чиқишлар қилган ҳамкасблар тажрибаси билан бевосита ёки билвосита танишиш, улар ҳурматини жойига қўйишни ўзининг доимий касб маданияти шартлари деб ҳисоблайди.

Материаллар эълон қилинганидан сўнг

Журналист материал эълон қилинганидан сўнг:

– материалнинг ўз ўқувчилари (томошабинлари ва тингловчилари) томонидан нечоғли қабул қилингани мониторингини ўтказишни;

– мақолага доир турли тоифадаги ижобий ва салбий фикр-мулоҳазаларни, муносабатларни ўрганиш, таҳлил қилишни;

– танқидий мулоҳазаларга ҳолис ва бағрикенглик билан ёндашишни;

– раддияларга ўз вақтида жавоб қайтаришни;

– хато ва ноаниқликлар ўтказиб юборилган тақдирда зудлик билан матбуот орқали тузатиш бериш ва узр сўрашни;

– зарурат туғилган тақдирда мавзунини давом эттириш масъулияти ўз зиммасида қолишини ёдда тутати.

Ҳоказо ҳолатлар

Журналист танқидий, таҳлилий, шунингдек, журналист текшируви жанрида чиқиш қилар экан:

– жанр ва йўналиш масъулиятини ҳис қилиши;

– фуқаролик жамияти талабларига биноан фаолият юритаётганини эътиборда тутиши;

– мутахассислар маслаҳатларидан фойдаланиши;

– баҳсли, зиддиятли ҳолатлар ҳақида ёзганда ҳар икки (уч ва ундан зиёд) томон фикр-мулоҳазаларини бирдек эътибор ва ҳурмат билан тинглаши, ўрганиши;

– хизмат сафарида ва бошқа жойларда ахборот олиш, тўплаш жараёнида фавқулодда ҳолатлар юз берса, зудлик билан бу ҳақда бош муҳаррирни, вазият тақозосига кўра, ўша жойдаги ҳуқуқни сақлаш идоралари масъул вакилларини бохабар этиши;

– хизмат сафарида юз берган ҳолатларни таҳлилдан ўтказиши, зиддиятли, низоли ва баҳсли вазиятлар ҳақида ўзидан юқори (бўлим муҳаррири, бош муҳаррир ўринбосари, бош муҳаррир ва ҳ.) лавозим вакилларини хабардор қилиши;

– учрашувлар, мулоқотлар, суҳбатлар баённомасини ёзиб бориши ва уларни сақлаб қўйиши келгусида унинг шаъни, ҳақ-ҳуқуқини асрашда асқотишини унутмаслиги тавсия этилади.

Журналистнинг касб одоби журналистдан:

– ўзининг ижодий маҳоратини доимий равишда ошира бориши;

– ўз касбига садоқатли бўлишни;

– ҳар қандай вазиятда босиқ, вазмин, шу билан бирга изланувчан, топқир, иродали бўлишни;

– адолатли, қатъиятли ва курашчан бўлишни;

– интизомли бўлишни;

– ўзига, ижодига танқидий муносабат туйғусини шакллантирмоқликни тақозо этади.

Журналистнинг касб одоби журналистни:

– ноҳолис нуқтаи назарларни қўллаб-қувватлашдан;

– таъмагирликдан;

– манфаатдорликдан;

– бўхтон ва ёлғон ахборот тарқатишдан;

– гуруҳбозликдан;

– интизомсизлик ва дангасалиқдан;

– кишилар шаънини булғашдан;

– ўз ижодий жамоаси ва ҳамкасбларига нисбатан ҳурматсизлик ва эътиборсизликдан қайтаради.

Тавсия этилаётган Кодексни тайёрлашда халқаро тажрибалардан, хусусан, касб кодекслари ва шу сингари ҳужжатлардан, шунингдек Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди томонидан ишлаб чиқилган «Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси»дан ҳамда кўп йиллик шахсий тажрибадан фойдаланилди.

Одатда мамлакат журналистларининг бевосита фаол иштирокида муҳокамаалардан ўтказилганидан сўнггина кодекс қабул қилинса ва ўша кодекс журналистлар фаолиятида асосий дастуриламалга айланса фуқаролик жамиятини қарор топтиришнинг муҳим шартларидан бири рўёбга чиққан ҳисобланади. Чунки, бунда, биринчи навбатда умуммиллий миқёсдаги ҳужжат бевосита ушбу касб эгалари томонидан ишлаб чиқилади («Касбий корпорация томонидан қабул қилинган қоидаларгина кодексга айланади» деб ёзади олим Д. Авраамов.¹) ва улар томонидан кўнгилли равишда қабул қилинади. Бу фуқаролик жамиятининг бирламчи тамойили ҳисобланади. Иккинчидан, касб эгаларининг ўзлари томонидан қабул қилинган ҳужжатнинг дастуриламал сифатида эътироф этилиши жамиятда, бевосита соҳа доирасида ўзини-ўзи бошқариш, фаолиятни мувофиқлаштириш тизимининг яратилишига, унинг шаклланишига замин яратади. Учинчидан, касб одоби кодекси амалиётда журналистларнинг, оммавий ахборот воситалари ходимларининг меҳнатини рағбатлантиришда, шунингдек улар томонидан йўл қўйилган номақбул хатти-ҳаракатларнинг муносиб баҳосини беришда қўлланма вазифасини ўтайди. Энг муҳими, ахлоқ-одоб нормалари қасамёдлар йиғиндиси деб эмас, «балки журналистлар учун ўз хизмат вазифаларини чўчимай-нетмай адо этиш тамойиллари» сифатида талқин этилмоғи керак».²

¹ Авраамов Д. Профессиональная этика журналиста. – Изд-во Московского университета. М.: 2003. – С. 44.

² www.youngmedia.freenet.kz/modules.php

Тўғри, касб одоби кодекси мавжудлигининг ўзи журналистика амалиётида учрайдиган барча муаммоларни барта- раф эта олмайди албатта, чунки кодексда баён этилган меъ- ёрларнинг ҳаётий ижросини таъминлаш учун қўшимча таш- килий ишларни йўлга қўйиш керак бўлади. Шу ўринда Гер- мания тажрибасига мурожаат қилиш ўринли.

Маълумки, Федератив Республикада 1956 йили Германия матбуоти ишлари бўйича кенгаш ташкил этилган бўлиб, у ҳозирга қадар нодавлат ташкилот сифатида фаолият юри- тади. Асосий вазифаси оммавий ахборот воситалари ва жур- налистларнинг касб одоби доирасида фаолият юритишини назорат қилишдан иборат. Кенгаш аъзоларининг 10 нафари Германия журналистлар уюшмаси ва оммавий ахборот во- ситалари касба уюшмалари томонидан белгиланади, яна 10 нафари эса Германия газеталар ноширлари федерал бир- лашмаси ҳамда Германия журналлар ноширлари бирлаш- маси томонидан тавсия этилади.

Қуйидагилар кенгаш вазифалари ҳисобланади:

журналистика соҳасида йўл қўйилаётган камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф этишда иштирок этиш;

нашрлар фаолияти юзасидан тушган шикоятларни ўрга- ниш ва зарурат туғилган тақдирда уларга танбеҳ бериш;

эркин ахборот оқимига ҳамда аҳоли қарашларининг шаклланишига хавф туғдирадиган матбуот соҳасидаги ту- зилмавий ўзгаришлардан огоҳлантириш;

матбуот масалалари юзасидан қонун чиқарувчи орган- лар, ҳукумат ва жамоатчилик эътиборига қарата таклиф- мулоҳазаларни баён этиш.¹

Ўтган асрнинг 70-йилларида Америка оммавий ахборот воситалари соҳасида Миллий янгилликлар кенгаши анча дов- руғ қозонган. Мазкур кенгаш асосан матбуот фаолиятини назорат қилган ва ўз хулосаларини мунтазам равишда жа- моатчилик эътиборига ҳавола этган. Кенгаш аъзолигига 18 нафар нуфузли мутахассислар, журналистлар жалб этилган.

¹ Қаранг: М.Херман. Средства массовой информации в Германии. Специальное издание 2000 г.– UVK Medien. – С. 33.

Кенгаш муҳокамаларида ҳуқуқшунослар, жумладан адвокатлар иштирокига йўл қўйилган. Эътиборли жойи шундаки, оммавий ахборот воситалари мурожаатларга жавоб қайтаришдан бош тортган ҳамда даъвогар судга расман шикоят ёзмасликка қарор қилган ҳолатларгина кенгаш муҳокамасига киритилган.¹

Мазкур кенгаш фаолияти мамлакат матбуоти жамоатчилиги томонидан бирдек қабул қилинмаган албатта. Чунончи бундай кенгаш мавжудлигининг афзаллигини эътироф этувчилар ҳам, уни охир-оқибат ҳукумат назоратига айланиб кетади дея хавотирга тушадиганлар ҳам бўлган. Бундан қатъи назар, тилга олинган кенгаш иш тажрибаси бир мамлакат миқёсида касб одоби меъёрларига риоя қилиш механизмини яратишда анчагина самарага эришган.

Журналистлар касб одоби кодексининг Республикамиз шароитида амалдаги ижросини самарали йўлга қўйишга имкон берадиган муайян тизимлар ватанимизда сўнгги йилларда яратилди. Мазкур тизимнинг мантиқий давоми сифатида, чунончи, Ўзбекистон Журналистлари ижодий уюшмаси, Ўзбекистон электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди ҳамкорлигида махсус Ўзбекистон журналистлари касб одобини ўрганиш кенгаши ташкил этиш, унинг таркибига Республикадаги нуфузли журналистларни, ҳуқуқшунос, адабиётшунос, тилшуносларни, психолог ва социологларни киритиш мумкин. (Ўзбекистон Журналистлари ижодий уюшмаси, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги, Электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси, Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги, «Туркистон-пресс» ахборот агентлиги, «Жаҳон» ахборот агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Алоқа ва аҳо-

¹ Қаранг: Эдмонд Б. Ламбет. Приверженность журналистскому долгу (Об этическом подходе в журналистской профессии). – М.: Виоланта. – 1998. – С. 160.

роғлаштириш агентлиги, Фуқаролик жамиятини ўрганиш институти ҳамкорлигида Оммавий ахборот воситалари бўйича жамоатчилик кенгаши ташкил этилган бўлса-да, кенгаш фаолияти ҳозирча амалда кўзга ташланмаяпти.) Ушбу Кодекс ва алоҳида Устав асосида фаолият юритадиган Кенгаш вақти-вақти билан оммавий ахборот воситалари, жумладан журналистлар ҳаёти, фаолияти билан боғлиқ масалалар юзасидан ўз қарашларини, муносабатларини матбуотда эълон қилади. Баҳсли ҳолатларга ойдинлик киритишда фаоллик кўрсатади. У ёки бу масала юзасидан ўз нуқтаи назари ва хулосаларини сўраган давлат ва жамоат органларига тақдим этади, матбуот ва журналистлар билан боғлиқ суд ишларида нуфузли институт сифатида қатнашади. Шунинг ҳам таъкидлаш ўринлики, давлатимиз томонидан Республикада журналист кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга қаратилган кўплаб чора-тадбирлар самарасини янада кучайтириш борасида ҳам журналистларнинг касб кодексидан атрофлича фойдаланиш (журналист ходимларнинг малака даражасини белгилаш, уларни аттестациядан ўтказиш ва ҳоказо) мумкин бўлади.

Тавсия этилаётган касб одоби кодексини тайёрлашда ундан амалиётда фойдаланишни осонлаштириш йўллари кўзда тутилди. Шу мақсадда журналистлик фаолияти билан боғлиқ барча жараёнлар асосан қуйидаги уч босқичда қамраб олишга ҳаракат қилинди:

- материални ёзиш олдидан кўриладиган тайёргарлик босқичи;
- материални эълон қилиш босқичи;
- мақола эълон қилинганидан кейинги босқичда кечадиган муносабатлар.

«Ҳоказо ҳолатлар»да эса турфа вазиятлар, жараёнлар, шунингдек журналист шахсининг фазилатларига айланиши мумкин бўлган хусусиятлар билан, касбий-инсоний қиёфасига путур етказиши мумкин бўлган айрим иллатлар санаб ўтилди.

Касб одоби кодексининг амалий ижросини таъминлаш ва ундан самарали фойдаланиш учун Кодекснинг, унинг иж-

росини таъминлашни зиммасига олган Кенгашнинг нуфузини муттасил ошира бориш, шу билан бирга тарғибот-ташвиқот ишларини кенг йўлга қўйиш даркор.

Фикримизча, Республикамизда фуқаролик жамияти таъминининг оммавий ахборот воситалари соҳасидаги асосини яратишда мана шундай йўлдан бориш ўзининг унумли самарасини беради деб ишонамиз.

5.3. Миллий журналистикада ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратиш муаммолари ва истиқболлари (Журналистнинг касб одоби тизими фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим омили сифатида)

Фалсафа фанининг мақсад-вазифалари ҳақида сўз юритган инглиз файласуфи Т.Гоббс (1588–1679) фалсафани икки қисмга – табиат фалсафаси ва давлатчилик фалсафасига ажратади. Унинг фикрича, табиат фалсафаси табиий жараёнлар қонуниятлари ва маҳсулини ўрганади, давлатчилик эса одамларнинг хоҳиш-истаги, муносабатлари маҳсулидир. Бинобарин, давлатчилик фалсафаси хулосаларини ўрганишни одамларнинг майллари, эҳтиросу жунбишлари ва қарашларини ўрганишдан бошламоқ зарур. Ўз навбатида давлатчилик фалсафаси ҳам иккига бўлинади. Яъни, даставвал кишиларнинг майллари, хоҳиш-истакларини ўрганиш этика – ахлоқ-одоб дейилса, кишиларнинг фуқаролик бурчларини ўрганиш эса – сиёсат деб юритилади. Демак, фалсафанинг туб замирига разм солинса, биринчи навбатда табиий ҳолатлар, иккинчи навбатда кишиларнинг хоҳиш-истаклари, учинчи галдагина фуқароларнинг бурч-вазифалари тадқиқ этилади.¹

Бу фикр ахлоқ-одоб (жумладан касб одоби) муаммоларининг нақадар мураккаб ва серқатлам эканлигини, унинг кишилардаги оддий майл-истакларидан бошлаб то сиёсий қонуниятлар, табиат қонуниятлари билан чамбарчас боғланиб кетганини кўрсатади. Бинобарин, журналистнинг касб одоби муаммолари ҳақида сўз юритганда, масалани жуда кенг қам-

¹ Қаранг: Мир философии. Т.1. М.: Изд-во Политической литературы.– 1991. – С. 24.

ровда, глобал масштабларда олиш тўғри бўлади. Инсоният цивилизацияси ҳозирги даврга келиб қандай тараққиёт босқичларига кўтарилди, ушбу босқичнинг қимматли ютуқлари ва муаммолари нималардан иборат, дунё миқёсларида кечаётган жараёнларда ёш мустақил Ўзбекистон Республикаси тутган ўрни нималарда кўринмоқда, ўзбек миллий тафаккури, тажрибаси жаҳон цивилизациясига қандай янгиликлар кирита олади ва ниҳоят ҳозир дунёда кенг тарқалган ҳуқуқий-демократик жамият қуриш жараёнларининг давоми, келажак бизнинг назаримизда қандай тасаввур қилинади, бунинг оқибатлари қандай кечади?.. Саволлар кўп ва мураккаб, лекин ўзбек интеллектуал салоҳияти ҳар қандай мураккаб саволга жавоб беришга қодир деб ҳисоблаймиз.

«XX аср, – деб ёзади машҳур қирғиз адиби Ч. Айтматов, – инсониятни нафақат иккита жаҳон уруши ва маҳаллий хунрезликлар, ядро портлашлари ва вайронакор зилзилалар, космоснинг забт этилиши билан боғлиқ илмий-техника тараққиётига гувоҳ қилибгина қолмай, аждодларимиз томонидан минг йиллар мобайнида сайқал топган маънавий-ахлоқий қадриятларимизга путур етказди. ...Менинг фикримча, инсоният жамияти учун бундан келадиган хавф ядро уруши келтирадиган хавфдан оз эмас».¹ «Биз бугун қандай замонда яшаётганимизни дурустроқ билмаймиз, – деб ёзади АҚШ Жаҳон хавфсизлиги институти Россия ва Осиё дастури директори Н. Злобин. – Совуқ урушнинг барҳам топиши биз кутмаган ва биз қарши олишга тайёр бўлмаган дунё тартиботини вужудга келтирди. Биз бугунги дунёнинг на фундаментал геосиёсий тенденцияларини, на унинг асосий қарама-қаршиликларини, на аниқ хавф-хатарини, имкониятларини деярли англаб етмаганмиз».²

¹ Ковчег Чингиза Айтматова. (Проза и публицистика. Библиографические материалы. Документы, фотографии. Исследования.) – М.: Воскресенье. – 2004. – С. 5.

² Злобин Н. Глобальное информационное пространство и национальные государства. // Формирование современного информационного поля. (Материалы международного круглого стола) Т.: 2006. – Центр политических исследований. – С. 43.

Таниқли адибнинг ва айниқса сиёсатшуноснинг бундай нуқтаи назари, хусусан, ҳозирги замон зиёли дунёни «интеллектуал боши берк кўчага кириб қолган», «интеллектуал банкротга учраган»¹ дея таърифлаши бир жиҳатдан ўта тушқунликдек туюлса, иккинчидан барча соғлом фикр эгаларини бу сингари саволларга жавоб топишга даъват этаётгандек бўлади.

Шиддатли суръатларда мураккаблашиб бораётган XXI аср шароитида сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, маънавий-маърифий муносабатлар эклектикаси кишиларнинг энг тўғри ва оптимал йўл-йўналиш топишини қийинлаштириши табиий, бу аҳволда эркинлик, демократия ва холислик мезонларини, шарқона ва ғарбона қадриятлар мувозанатини сақлаш одамлардан янада зийраклик, билимдонлик, маданият ва бағрикенгликни тақозо этади.

Худди шу мураккаб ҳолат ва шу талаб жаҳон, жумладан миллий журналистикалар олдига янги-янги муаммолар қўяди. Яъни:

– шундай вазиятда жаҳон журналистикаси, хусусан ўзбек миллий журналистикаси қайси тараққиёт тенденцияларига кўра ривожланиши;

– давр ва замон миллий журналистикаларда қайси назария, қайси гоё ва қайси муҳит устувор бўлишини тақозо этиши;

– муносабатларнинг шу тахлит йўналишларида эркинлик, демократия мезонларининг намоён бўлиши;

– шарқона ва ғарбона қадриятлар мувозанатининг ўрнатилиши.

«Ҳозирги даврнинг энг долзарб вазифаси реал сиёсат билан ахлоқ ўртасида муайян мувозанатни аниқлаштириб олишдан иборатдир» деган хулоса замирида кўп жиҳатдан мазкур муаммоларга тўғри ва асосли жавоб бордек кўринадди.² Дарҳақиқат, ҳуқуқий-демократик жамият барпо этиш

¹ Ўша манба, ўша бет.

² Бертли Р. Основания для оптимизма. // Экономическое обозрение. 1998. №4. – С. 69.

олий мақсадга айланган ҳозирги замонда ўта мураккаб ва-зифа инсоннинг инсонийлик қиёфасини асраб қолишдан иборат бўлмоқда. Сингапур Фуқаролик хизмати коллежи декани, хорижий муносабатлар бўйича котиб ўринбосари Кишор Маҳбубани шахс эркинлиги қадрияти инсоният та-раққиёти учун чексиз яхшиликлар келтирганини эътироф этар экан, шу билан бир вақтда «Эркинлик қандайдир му-аммоларни ҳал қилибгина қолмайди; у қандайдир муаммо-ларни келтириб чиқаради ҳам» дейди.¹ Ўзининг «Цивили-зациялар тўқнашуви» асари билан машҳур америкалик си-ёсатшунос С. Хантингтон кўплаб қизиқарли, шу билан бир-га бирмунча баҳсли қарашларини олға сураб экан, жумла-дан цивилизацияга бир мамлакат доирасида ёки бир неча мамлакат ҳудудида эришиш-эришмаслик масаласини кўзғайди. У «Универсал цивилизация» иборасини ишлата-ди ҳамда «Коммуникация ва транспорт маданиятнинг умумлашувига олиб боради» деган фаразларни баён эта-ди.² Ва шу жойнинг ўзида «Бироқ Европа мустамлакачи-лиги тугади; америка гегемонияси чекинмоқда. Тарихан шакланган удумлар, тиллар, одат ва ижтимоий институт-лар яна қайтадан юзага чиқа бошлагани заҳоти фарб мада-ниятининг эрозияси юз беради» деган хулосасини ҳам да-дил айтади.³ Шу ўринда сиёсатшунос Н.Жўраевнинг де-мократия ва демократия шароитида яшаш кўникмасини яратиш муаммоси ҳақидага мулоҳазалари ўринли. «Демок-ратик жараёнлар ва бевосита шахснинг унга тайёрланиш ҳодисаси бирмунча мураккаб, – деб ёзади олим. – У қатъий ирода ва ўз-ўзини бошқаришни, маълум қонун-қоидалар доирасида эркин фикрлаш тамойилларини ўзлаштиришни, «демократия занжири» остида яшашга кўникма ҳосил қилишни талаб этади».⁴ Бундай кўникма ҳосил қилиш, би-

¹ Ўша манба. – Б. 67.

² Ўша манба. – Б. 76.

³ Ўша манба, ўша бет.

⁴ Жўраев Н. Демократия: тарих, бугун, эртага. – Менталитет ва демократия. Т.: Алоқачи. – 2006. – Б. 15.

ринчи навбатда, «янгича маънавий-ахлоқий муҳит шаклланаётган (таъкид бизники–Х.Д.) бир пайтда» айниқса муҳим аҳамият касб этади.¹

Булардан кўзланаётган бош мақсадни Республикамиз Президенти И. Каримов қуйидагича аниқ баён этган: «Мақсадимиз – демократик, адолатли, фуқаролик жамиятини барпо этиш. Бу бизнинг эзгу орзуимиз, стратегия-миздир».²

Дунё ахборот эгалари ихтиёрига ўтиб кетиш хавфи яшин тезлигида ортиб бормоқда. Ахборот глобаллашуви жозибаси замирига яширинган «ёвуз иблис»нинг қўл-оёғини ечиб юборишнинг техник воситаларини ихтиро этган инсон ақл-идроки уни жиловлаш чорасини топа олармикан, деган савол ҳозирги замондаги ҳар қандай ақли расо одамни ўйлантираётган бўлиши муқаррар.

Давримизнинг, ижтимоий тараққиётнинг бош хусусияти шундаки, энг мақбул «жиловлаш» чораси ҳар бир инсоннинг ботинида, яъни ўзида. Ахлоқ-одоб меъёрлари цивилизация тараққиётидан ортда қолиб кетди, эндиликда ундан наф кутиш бефойда ва бесамар, деган маънодаги қарашлар, назариялар хато ва асоссиздир, зеро, соғлом ақл-идрок ҳар қандай танг ҳолатда ҳам энг инсоний майллар тантанасини таъминлай олади, ҳар қандай супертараққиёт жараёнларида ҳам инсоний ахлоқ-одоб ўзининг қудратли нажоткорлик миссиясини бой бермайди. Ҳозирги паллада соғлом фикр эгалари бунёд этишни орзу қилаётган фуқаролик жамияти ҳам биринчи навбатда айна шу қадриятга, яъни инсоннинг ботиний-ахлоқий куч-қудратига суянади. Тўғри, фуқаролик жамиятининг унсурлари минглаб йиллар муқаддам кашф этилганлиги тарихий ҳақиқат,³ бироқ янги замон, янги давр тарихий илдизларни унутмаган ҳолда янги жамият қуриш вазифасини кўндаланг қўймоқда.

¹ Ўша манба. – Б. 20.

² Каримов И. Кучли давлатдан кучли жамият сари. Т.: Шарқ . – 1998. – Б. 50.

³ Қаранг: Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба. – Т.: Янги аср авлоди. – 2006. Б.11.

Прогрессив инсоният бунёд этишга интилаётган янги жамият моҳиятида дунёни тартибга солиш моделини яратиш, бунда давлатларнинг тенг ҳуқуқлилигини таъминлаш, бир ёки бир неча давлатдан иборат бўлган гуруҳ диктатурасига йўл қўймаслик, маданиятлар хилма-хиллигини ҳурматлашга эътибор қаратиш қадриятлари ётади.¹ Ушбу мулоҳаза муаллифининг «илмий-техник тараққиётнинг ҳамда ахборот ва ахборотлаштиришнинг ахлоқий аспекти»ни долзарб масала сифатида кун тартибига қўйгани диққатга сазовор.² Шу ўринда ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси раҳбари Барри Майкл Лейннинг, «Ўз қўшниларининг турмуш тарзидаги фарқларни ҳурмат қилиш ва ушбу хилма-хилликдан завқ олиш билан бир вақтда ўзаро уйғун яшашга ўрганиш жараёни йигирма биринчи асрнинг энг муҳим вазифаларидан бирига айланмоқда» деган таърифи ҳам биринчи навбатда инсоннинг маънавий дунёсига бўлган эътибор зарурлигига далил бўлади.³ Муаммонинг жиддийлиги яна шу билан характерланадики, «Аввалги давлат тузумининг парчаланиб кетиши ва тобора кучайиб бораётган глобаллашув ўзидан кейин маънавий, ахлоқий бўшлиқ қолдирди».⁴

Ушбу маънавий, ахлоқий бўшлиқ хусусида қайғуриш ҳар бир соҳа, жумладан замонавий тараққиёт йўлини тутган жамиятнинг оммавий ахборот воситалари соҳаси вакиллари бўлмиш журналистлари зиммасига тушади. Маърифатшунос олим М.Имомназаров масалани кескин қўяди. Унинг фикрича, «Фуқаролик жамиятига ўтишнинг икки жиҳати бор. Биринчидан, агар фуқаро ўзлигини англаб етмаган бўлса, агар у ҳануз ўзини еб-ичиб, «кайфи сафо қилиб» юришдан ортиққа арзитмаса – унинг номи фуқаро (граждан) эмас, оддий бир «худонинг маҳлуқи»дир, бундай инсонлар тўпланса, «халқ» эмас, «оломон» бўлади... Гражданлар жамияти

¹ Қаранг: Каримов К. Роль ЮНЕСКО в глобализации мировых отношений. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2000. №4. Б.53.

² Лейн М.Б. Фикрлар хилма-хиллигига одатланиш. – Ўша манба. Б. 22.

³ Ўша манба. – Б. 23.

⁴ Ўша манба, ўша бет.

огоҳ одамлардан иборат бўлмоғи керак. Огоҳ одам ўз инсонлик бурчини теран идрок этади ва унга асло хиёнат қилмайди».¹

Бу сингари кескин масалалар чорасини ҳуқуқий-демократик жамият барпо этиш, унинг пировард натижасида фуқаролик жамиятини кўзлаб борган ҳолда БОШ МАСАЛА инсон маънавияти, ахлоқ-одоби эканлигидан келиб чиқадиган вазифаларни амалга оширмоғимиз зарур. Бу борада турли тоифадаги мутахассислар билдираётган, илгари сураётган шундай ғоялар борки, улар билан танишатуриб ҳар қандай глобал муаммонинг глобал ечимлари ҳам топилишига иқрор бўламай иложи йўқ. Чунончи, «...ахлоқшуносликнинг ҳозирги кунда умумжаҳоний глобал муаммоларни ҳал қилишдек муҳим вазифаси ҳам борки, – деб ёзади ахлоқшунос олим Абдулла Шер, – у ҳақда алоҳида тўхталмасликнинг иложи йўқ. Бу муаммолардан бири, энг муҳими, сайёрамизда «этосфера» – ахлоқий муҳит даврини яратиш билан боғлиқ. ...келажакда инсон ўзини ва ўз сайёрасини муқаррар ҳалокатдан қутқараман деса – XXI асрдан бошлаб этосфера даврига ўтиши керак; ахлоқийлик ҳар биримиз учун ҳар қадамда бугунги техникавий муҳит каби заруратга айлангандагина бунга эришиш мумкин».²

Худди шундай фикрни Жером Бинде ҳам илгари суради. Йирик сиёсатшуноснинг фикрича, жамият тушунчасига янгича маъно-мазмун берадиган даврлар келди, эндиликда инсоният келажакдаги жамият одоби ҳақида қайғурмоғи лозим, хусусан, «келажак одобини яратиш бизнинг тафаккуримизда тубдан ўзгариш яшашни тақозо этади».³ Давлатимиз раҳбари алоҳида таъкидлаб айтган, «фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг энг муҳим таркибий қисми маънавият ва маърифат соҳасида, шахсни мунтазам камол топтириш борасида узлуксиз иш олиб боришдан иборат...

¹ Имомназаров М. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. – Т.: Шарқ. – 1996. Б. 125.

² Шер А. Ахлоқшунослик. – Т.: Янги аср авлоди. 2003. – Б. 16,18.

³ Бинде Ж. Этика общества будущего. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2000. №4. – Б.1.

Бу тизим марказида маънавият, ахлоқ-одоб, маърифат каби ўлмас қадриятлар турмоғи керак».¹

Келтирилган мулоҳазалардан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, ҳамон Республикамиз ҳуқуқий-демократик жамият орқали фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлини танлаган экан, бундай юксак инсоний жамиятни бунёд этиш йўли инсоннинг ахлоқ-одобини сақлаш билан, «Фуқаролик жамиятида энг аввало одабийлик хислатлари устувор бўлар экан»,² барча соҳалар жумласида оммавий ахлоқот воситалари соҳасида ҳам касб одоби нормаларини ишлаб чиқиш, уларни кенг омма орасида, шунингдек касб соҳиблари орасида тарғибот-ташвиқот қилиш ниҳоят муҳим аҳамият касб этади деган фикрдамиз.

Инсоният ҳаётидаги ҳар қандай эзгу орзу-ният инсоний одобдан, инсоний одобнинг ажралмас бўғини ҳисобланган касб одобидан бошланади, унга чамбарчас боғлиқ бўлади. Фикримизни далиллаш учун масалани ҳуқуқ ва одоб нормалари қиёсида таҳлил қилиш қимматли хулосалар чиқаришга ёрдам беради.

Ҳуқуқшунослик фанида ҳуқуқий давлатнинг асосий белгилари қаторида давлат ва фуқаронинг ўрни, улар ўртасидаги муносабат мувозанати, хусусан давлатнинг фуқаро олдидаги ва фуқаронинг давлат олдидаги бурч ва масъулияти муҳим аҳамият касб этади. Буларнинг бари ҳуқуқий талаблар асосига қурилиши таъкидланади. Бундай талабларнинг адо этилишида давлатнинг бурчи, масъулияти нечоғли аҳамият касб этса, фуқаро (яъни, ҳар бир индивид, ҳар бир шахс) томонидан қонунийликка риоя этиш, умуман ҳуқуқий маданиятнинг юксак даражаларда бўлиши талаб этилиши ҳам аҳамият жиҳатидан сира кам эмас. Ана шу икки томонлама ҳаракат пировардида фуқаролик жамиятининг шаклланишига асос яратилади. Аслида ҳуқуқий давлат билан фуқаро-

¹ Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон. 2002. – Б. 27.

² Каримова В. Фуқаролик жамияти психологияси. // Халқ сўзи. 2002. 18 декабрь.

лик жамиятининг ўртасида жуда катта тафовут йўқ дейиш ҳам мумкин. Лекин жиддий ва ғоятда нозик тафовут шундаки, «Агар ҳуқуқий давлат ўзининг қонун ҳужжатларида шахнининг ҳуқуқларини мустаҳкамласа, фуқаролик жамияти унга юқори ижтимоий ҳолатни кафолатлайди». ¹ Фуқаролик жамияти ҳам вақт ўтгани сайин тараққий топади, шаклланади ва ўзининг юқори босқичларига кўтарилади. Шунда давлат ва фуқаро ўртасидаги муносабатлар ҳам юксак маданий мақомларга эришади. Яъни, «Фуқаролик жамияти ижтимоий етукликнинг маълум босқичига етганидан сўнг давлатнинг ҳукмронлигига йўл қўймастик, у билан муайян тенглик, ўзаро уйғун муносабатлар ва алоқаларни ўрнатиш имконига эга бўлади. Фуқаролик жамиятининг ривожланиб бориш жараёнида давлатлар, жамиятлар ва шахслар орасидаги муносабатлар янги сифат даражасига кўтарилади, бирининг бошқасининг устидан устунлигига барҳам берилади. Жамиятда юзага келадиган зиддият, қарама-қаршиликлар ва тўқнашувлар зўравонлик, бостириш ва қўзғолонларсиз, қонуний йўл билан ҳал қилинади». ²

Демак, фуқаролик жамиятида давлат томонидан ҳам, фуқаролар томонидан ҳам воқеликка юксак онглилик талаблари нуқтаи назаридан ёндошиш изга тушади. Фуқароларда ўзини-ўзи бошқариш, тартибга солиш, йўналтириш кайфияти англандан одат даражасига кўтарилади.

Яна бир мулоҳаза шундан иборатки, ҳуқуқшунослик фанида ҳуқуқ ибораси икки хил маънода қўлланади: объектив ҳуқуқ ва субъектив ҳуқуқ. Объектив ҳуқуқ умуммажбурий хулқ-атвор қоидаларининг йиғиндиси, яъни мазкур норма шахсининг хоҳиш-иродасидан ташқарида бўлса, субъектив ҳуқуқ «юридик жиҳатдан шахс эркинлигини таъминлайди, унга мустақиллик беради ва ташаббус кўрсатишга имкон яратади». ³ Бу ўринда ҳуқуқ ва ахлоқ ўртасида катта фарқ йўқдек туюлади, лекин жиддий тафовут шундаки, «Ахлоқ ва

¹ Саидов А., Таджиханов У., Одилқориев Х. Давлат ва ҳуқуқ асослари. Основы государства и права. Шарҳ. – 2002. – Б. 26.

² Ўша манба. – Б. 26.

³ Ўша манба. – Б. 33.

ҳуқуқ ўртасидаги асосий фарқ... ҳуқуқ нормаларида давлат иродаси, ахлоқ нормаларида эса **жамоатчилик фикри** (таъкид бизники – Х.Д.) ифодаланеди;

ҳуқуқ нормалари, зарур ҳолларда, давлатнинг мажбурлов кучи орқали, ахлоқ нормалари эса **жамоатчилик фикри** (таъкид бизники – Х.Д.) орқали амалга оширилади».¹

Юритилаётган мулоҳазаларда субъект, яъни шахснинг роли, ўрни, аҳамияти ҳақида, барча субъектларни бирлаштирувчи жамоатчилик руҳи, жамиятдаги жамоатчилик фикри ва унинг ўрни хусусида сўз бормоқда. Буларнинг бари эса ўз навбатида журналистнинг касб кодексларига бевосита дахлдор деб талқин этиш мумкин.

Ҳап шундаки, фуқаролик жамияти қурилар экан, ҳар бир соҳада касб этикаси, деонтологияси биринчи даражадаги аҳамиятли омилга айланади. Бошқача айтганда, ҳар бир касб соҳибининг жамиятдаги ўрни ва бурчини муайян касб кодекси орқали, яъни ҳар бир касб эгалари орасида ўзини-ўзи бошқариш механизми яратилади. Оммавий ахборот воситалари соҳасида ҳам худди шундай жараён кечиши муқаррар экан, жамиятшунослик тараққиётининг ўша юксак мақомига етишмоқлик учун маънавий, касбий ва ахлоқий жиҳатлардан ҳозирлик кўрилиши зарур деб ҳисоблаймиз. Оммавий ахборот воситалари соҳасига бевосита дахлдор қонунлар яратилаверади, улар ҳаётга татбиқ этилади ва қонун мажбурлов механизми орқали ўз вазифасини адо этади, лекин фуқаролик жамияти қурилгани, журналистлар орасида ҳуқуқий тарбия қарор топа боргани сайин ушбу соҳада ҳам ўзини-ўзи бошқариш механизми ишлай бошлайди ва у ўз самарасини беради.

Ҳуқуқ нормалари турларидан бири императив, яъни буйруқ берувчи нормалар бўлса, бошқаси диспозитив, яъни тўлдирувчи норма ҳисобланади. Императив қатъий ва сўзсиз талаб вазифасини адо этади, диспозитив эса «муносабат қатнашчиларига масалани **мустақил тарзда** (таъкид бизники – Х.Д.) тартибга солиш ва тегишли хулқ-атвор вариантини

¹ Ўша манба, ўша бет.

танлаш имконини (таъкид бизники–Х.Д.) беради».¹ Журналистикада журналистнинг мана шу мустақиллиги, эркин танлаш имкони касбдошлар жамоатчилиги томонидан кўнгилли ва шахсий фаоллик орқали қабул қилинган ҳужжатлар, яъни кодекслар ёрдамида мустаҳкамланади.

Кодекснинг салмоғи, кучи ва таъсир қудрати шунда сезиладики, уни кимдир ёки қандайдир ташкилот, ҳукумат юқоридан мажбурият сифатида туширмайди, тақдим этмайди, балки, кодекс журналистларнинг ўзлари томонидан тайёрланади, кенг ва ошкора муҳокама этилгачгина, жамоатчилик хоҳиш-иродасининг маҳсули сифатида қабул қилинади. Зеро, ҳар қандай инсон шахсан ўзи иштирокида ва эмин-эркин тарзда маромига етказилган ва қабул қилинган ҳужжатда зикр этилган талабларга риоя қилиши ҳам мантиқан, ҳам психологик жиҳатдан осон кўчади.

Бу фаоллашув фуқаролик жамиятининг муҳим белгиси сифатида чинакам демократия мактабига айланади, бу ҳаракатлар ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этишидан ташқари келгусида кодекснинг жамиятда, оммавий ахборот воситалари соҳасида таъсирчан нуфузга эга бўлишини таъминлайди ва шу тариқа пировард ният – том маънодаги юқори савиядаги миллий матбуот тизимини яратишга асос солинади. Янада муҳими, Буюк Британиядаги Матбуотга шикоятлар бўйича комиссия томонидан тасдиқланган «Амалиёт кодекси»да ёзилганидек, «Кодекс ўзини-ўзи бошқариш системасининг таъмал тоши ҳисобланади».²

Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2002 йил август ойида бўлиб ўтган тўққизинчи сессиясида маъруза қилган Президент фуқаролик жамияти оммавий ахборот воситасининг ғоятда муҳим қирраларини шакллантиришга доир қимматли йўл-йўриқлар берди. «Ахборот соҳасини жадал ривожлантириш, оммавий ахборот воситалари – матбуот, радио-телевидение фаолиятини эркинлаштириш фуқаролик жамияти асосларини барпо этиш

¹ Ўша манба. – Б. 35.

² Профессиональная этика журналиста. Док-ты и справочные материалы. 2-е изд. исправ. и допол. М.: Галерея.– 2002. С. 104.

жараёнининг узвий таркибий қисмига айланиши зарур»лигини алоҳида уқдиради юртбошимиз.¹ Шунингдек, ушбу маърузада давлат раҳбари жамоатчилик назоратини ўрнатиш фуқаролик жамиятини қуришнинг асосий шартларидан эканлигини, жамоатчилик назоратини ўрнатиш учун эса ўзини-ўзи бошқариш механизмини яратиш зарурлигини алоҳида таъкидлайди. Биз ўртага ташлаётган ғоянинг ўзаги ҳам шунда, яъни Республикамиз оммавий ахборот воситалари соҳасида ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратиш.

Гап шундаки, демократия соҳани ўз ҳолига ташлаб қўйиш дегани эмас. Энг тараққий топган демократик давлатларда ҳам оммавий ахборот воситалари тизими бошқарилади, яъни тизим ўзини-ўзи бошқаради. Бундай матбуот юқоридан кўрсатма кутмайди, фазилатларини оширади, нуқсонларини йўқотиш ҳақида қайғуради, муттасил янгиланиш, замонавий даражаларга кўтарилиш йўллариини излайди. Бир сўз билан айтганда, ўзини-ўзи тартибга келтиради.

Умуман жаҳон журналистикасида ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратиш борасида катта тажриба тўпланган. Чунончи, АҚШда журналистлик фаолиятини касбий-ахлоқий меъёрга солиш механизми азалдан амалда, бунга қўшимча ўлароқ у ерда матбуот омбудсимани хизматидан ҳам кенг фойдаланилади. Мамлакатда ҳатто махсус Газета омбудсманлари ташкилоти ҳам тузилган. Швецияда ҳам матбуот омбудсмани мавжуд. Финляндияда ОАВ соҳасида ўзини-ўзи бошқариш тизими Оммавий ахборот воситалари бўйича кенгаш ҳамда Сифатли журналистика амалиёти кодекси ёрдамида йўлга қўйилган. Буюк Британияда оммавий ахборот воситалари тизимининг ўзини-ўзи бошқариш механизми азалий анъаналар ва урф-одатларга асосланади. Мазкур масалада яна бир муҳим жиҳат шундаки, айрим давлатларда (Дания, Люксембург) матбуот бўйича кенгашлар давлат ташаббуси билан ташкил этилган бўлса, айрим давлатларда (Финляндия) кенгаш давлат томонидан молиялаштирилади. МДҲ

¹ Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. –Т.: Ўзбекистон. 2002. – Б. 19.

давлатларида, жумладан Россияда ўзини-ўзи бошқариш моделини яратиш борасида эндигина дастлабки қадамлар қўйилмоқда.¹

Тўғри, жаҳон журналистикасидаги бундай тажрибаларнинг барчаси маъқул дейиш, айниқса уларни қандай бўлса шундайча бошқа давлатларга «кўчириб» ўтказиш кўнгилдаги оқибатларни келтириб чиқармайди албатта, шунинг учун ҳам матбуотнинг ўзини-ўзи бошқариш тизими тажрибаларини танқидий, таҳлилий-тадқиқий ўрганишлардан сўнгина татбиқ этиш мумкин.

Мамлакатимизда жадал суръатларда яратилаётган ўзини-ўзи бошқариш тизими, амалиётга жорий этилаётган ишлаш механизми миллий матбуотимиз соҳасида мана шундай янгича тартиблар жорий этади деб ишонамиз. Бунда халқаро ва миллий қонун ҳужжатлари, миллий менталитет, миллий қадриятлар ва анъаналардан келиб чиқиб тузилган миллий кодекслар, улар асосида фаолият юритувчи ташкилотлар, кенгаш ва уюшмалар алоҳида аҳамиятга эга бўлиши муқаррар.

Ушбу фаслда юритилган мулоҳазалардан келиб чиқадиган хулоса шундаки, демократик тамойиллар устувор бўлган ва узлуксиз ислоҳот босқичларини бошдан кечираётган жамиятда фуқаролик жамиятини бунёд этишнинг синалган йўли ҳар бир соҳада ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратишдан иборатдир. Зеро, онгли инсонлар жамияти бўлган фуқаролик жамиятида ҳар бир соҳа соҳиби ўз зиммасидаги касбий бурч ва вазифани виждонан ҳис этиши ва уни ихтиёрий равишда адо этмоғи керак бўлади. Бундай мақсадларга эришишнинг энг тўғри йўли – миллий журналистикада зарур ташкилий ислоҳотларни йўлга қўйиш, пировардида эса ўзини-ўзи бошқариш муҳитини вужудга келтиришдан иборатдир. Албатта бундай юксак мақсадга ўз-ўзидан эришиш мумкин эмас. Биргина истиқлол даври руҳидаги маънавий-ахлоқий муҳит яратишнинг ўзи, уни миллий журналистика-

¹ Қаранг: Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста. – Изд-е второе, перераб.и доп. – М.: Аспект пресс. 2006. – С.с. 94, 95, 96,98, 115.

миз субъектлари бўлмиш журналистларимиз онг-шуурига сингдириш, ҳуқуқий маданиятни шакллантирган ҳолда, қонунга мажбурий бўйсунмиш даражасидан касб одоби нормаларига онгли-ихтиёрий риоя этиш даражасига кўтарилиш муайян вақтни талаб қилиши, ушбу жараёни тезлаштирувчи, йўлга қўювчи ташкилий механизмларни шакллантириш зарурдир. Касб одоби кодексларини амалга киритиш, журналистлар фаолиятини холис баҳоловчи кенгашлар тузиш, шу йўналишдаги барча ишларни мунтазам оммалаштириш шулар жумласидандир.

Оммавий ахборот воситалари соҳасининг ҳар жиҳатдан ривожланиши, соҳадаги ислоҳотларнинг чуқурлаша бориши пировардида фуқаролик жамиятига хос бўлган юксак тараққиёт босқичи бўлмиш ўзини-ўзи бошқариш тизимининг яратилишига олиб келади. Бу мақомга етишиш механизмларидан энг муҳими касб одоби кодексининг яратилишидир.

Ана шундай шароитнинг ўзи журналистларни ҳам, оммавий ахборот воситаларини ҳам касб муаммоларига юксак онглилик даражаларидан келиб чиққан ҳолда ёндашиш даражасига кўтариладилар. Мажбурийлик ўрнини онгли ихтиёрийлилик, холислик ва бағрикенглик эгаллаган мамлакат эса фуқаролик жамияти сари дадил олға бораверади. Яъни, бундай саъй-ҳаракатлар пировардида мамлакатда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг зарур шarti – оммавий ахборот воситалари соҳасида ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратишга олиб боради.

ХУЛОСА

Башарият ҳозирга қадар қандай тараққиёт чўққиларига эришган бўлса, уларнинг бари инсон тийнатидаги яхшироқ, узоқ ва фаровонроқ яшашга интилиш майли туфайлидир. Шу билан бирга, одамзоднинг мавжудлиги, барҳаётлиги жуда кўплаб истак ва орзу-ҳаваслар мувозанатига боғлиқ. Афсуски, инсоният ҳаётида тараққиёт шиддати мувозанат ҳикматидан устун келмоқда.

«Шошқалоқлик мантиғи, – дейди ЮНЕСКО халқаро ташкилотининг нуфузли мутахассисларидан бири Жером Бинде, – жамиятимизнинг, сиёсатимизнинг характерли хусусиятига айлана бораётгани ўткинчи ҳолатга ўхшамай қолмоқда. ... Масъулият, эҳтиёткорлик, авлодлар – ушбу тушунчалар билан боғлиқ ҳолда келажак этикасини яратиш онгимизнинг мутлақо ўзгача эволюциясига замин яратмоғи зарур».¹

«Дунё ўз мавжудлигининг ахлоқий асосларига мухтожлик сезмоқда» деб ёзади олима Замира Муҳамедова.² «Тан оладиган вақти келди, – деб ёзади ахлоқшунос В. А. Канке, – моддий жиҳатдан беҳад куч-қудратни қўлга киритган инсоният ахлоқ маъносида заифлашиб бормоқда».³ Ҳозирги паллада умумжаҳон глобал муаммоларни ҳал қилишдек муҳим вазифа мавжудлигини таъкидлаган ахлоқшунос олим Абдулла Шернинг, «Бу муаммолардан бири, энг муҳими, сайёра-

¹ Бинде Ж. Этика общества будущего. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2000. – С. 124, 125.

² Муҳамедова З. Философско-методологические основания гуманизации образования в Республике Узбекистан: – Дисс. ... док. филос. наук. – Т.: 2006. – С. 184.

³ Канке В.А. Этика ответственности. Теория морали будущего. – М.: Логос, 2003. – С. 4.

мизда «этосфера» – ахлоқий муҳит даврини яратиш билан боғлиқ» деган фикри ХХI аср бошларида инсоният олдида турган энг мураккаб вазифаларнинг ўзига хос ифодаси десак янглишмаймиз.¹

Умумэтиканинг аҳамияти, ахлоқ-одоб қадриятларига бўлган эҳтиёж ҳар қачонгидан кўра жиддий тусда баралла айтилаётгани масаланинг бир жиҳати бўлса, унинг иккинчи жиҳати ўзининг зарурлиги, муҳимлиги билан тобора кенг тус олаётган, қамрови, кўлами ортиб бораётган соҳа – касб одоби муаммоларидир.

Дарҳақиқат, касб одоби тушунчаси жуда узоқ йиллардан буён санокли соҳаларга нисбатангина қўлланилган бўлса (шифокорлар, ўқитувчилар, ҳуқуқшунослар ва ҳоказо), ХХ асрнинг охири, ХХI асрнинг бошларига келиб касб одоби тушунчасининг доираси тўхтовсиз кенгайиб бормоқда. Ми-сол учун 2003 йили ташкил топган Бутунжаҳон Медицина Ассоциацияси (WMA)нинг асосий вазифаси тиббий таълим-да одоб меъёрларини ривожлантириш ва тарғиб этишдан иборат.² ЮНЕСКО халқаро ташкилотига қарашли Илмий Билим ва Технология Одоби Бутунжаҳон Комиссияси (COMEST) ташкил топгани, шунингдек биоэтика, киберэ-тика, инфоэтика сингари турфа мустақил фан йўналишларининг вужудга келаётгани ҳам умумэтика фанининг «касб одоби» тармоғи нечоғли кенгайиб бораётганидан далолат беради.

Мана шундай касб одоби тармоқларидан бири – журналистнинг касб одоби йўналишидир.

Ахборот глобллашуви умуммаданиятнинг, умумахлоқнинг ахборот билан боғлиқ соҳаларини, жумладан ахборот майдонининг бош субъекти бўлмиш журналистнинг профессионал одоби муаммоларини бор мураккаблиги билан кун тартибига қўйди. Шу нуқтаи назардан олима З. Муҳамедованинг ҳозирги замонда шахс умумий маданиятининг ажралмас қисмини

¹ Шер А. Ахлоқшунослик. – Т.: Янги аср авлоди, 2003. – Б. 16.

² Қаранг: Мухамедова З. Философско-методологические основания гуманизации образования в Республике Узбекистан. Дисс. соиск... докт. филос. наук. – Т.: 2006. – С. 164.

ахборот маданияти ташкил этаётир деган мулоҳазасини тўла қўллаб-қувватлаш мумкин.¹ Чунки ахборот глобаллашуви ўз-ўзидан ахборот маданиятининг ҳам глобаллашувини тақозо этади. Ахборотга ташналик, ахборот «истеъмоли» нечоғли кучаймасин, инфоэтика деб аталаётган ахборот маданияти, ахборот одоби янги даврнинг муҳим ва мураккаб муаммоларидан бирига айлана боради. Дунёда а х б о р о т э р к и н л и г и учун кураш авж олиб турган бир пайтда а х б о р о т д а н э р к и н л и к тамойилига бўлган эҳтиёж ўзининг бор мураккаблиги билан кун тартибига чиқмоқда.²

Тиббий одобда шифокор билан бемор ўртасидаги муносабатлар психологияси атрофлича ўрганилганидек, журналистикада журналист билан ахборот истеъмолчиси бўлмиш кенг омма ўртасидаги муносабатларни тадқиқ, таҳлил этиш зарурияти бўй кўрсатмоқда. Бироқ умумэтиканинг ажралмас мустақил тармоғи бўлмиш журналистнинг касб одоби йўналиши шу қадар кенг ва мураккаб муаммолар, масалалар мажмуасидан иборатки, ушбу монография учун асос бўлган диссертацияда баён этилган тадқиқотлардан қуйидаги бир қатор хулосалар келиб чиқади:

Биринчидан. Эндиликда ҳеч бир миллий журналистика муаммоларини жаҳон журналистикасида кечаётган жараёнлардан ажратиб олган ҳолда тадқиқ этиш мумкин эмас. Чунки ҳар қандай миллий журналистика ўзига хос ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, ахлоқий муҳитда яшашидан қатъи назар у эътироф этилган умуминсоний тамойиллар доирасида фаолият юритади, умуминсоний қадриятларга бўйсунди. Жаҳон журналистикаси эса яхлит бир жараён сифатида муайян тизим ва механизм асосида фаолият юритади.

Жаҳон журналистикаси моҳият-эътибори билан ҳаққонийлик, эзгулик, холислик, ҳақ-ҳуқуқ сингари энг ин-

¹ Ўша манба. – Б. 211.

² Қаранг: Злобин Н. Глобальное информационное пространство и национальные государства. // В кн. Формирование современного информационного поля: роль информационных технологий, структурного подхода и региональных специфик в организации медийного пространства. Т.: 2006. – С. 46.

соний туйғулар талабларига хизмат қилса-да, ахборот глобаллаша бораётган ҳозирги шароитда тарқатилаётган оддий ахборот замирида ҳам холис-нохолис манфаатлар ётганини сезиш қийин эмас. Ахборот таҳдиди, ахборот хуружи кўринмас жанг майдонининг асосий воситаси бўлиб қолаётган экан – шу сингари ёвузликлардан нима асрайди? Қўриқчилик вазифасини ким ёки қандай куч адо этади?

Жаҳон журналистикасида бу улкан тизимни изга солиб турувчи, мувофиқлаштирувчи, муҳофаза этувчи куч-механизм нуфузли қонунларда, тан олинган ахлоқий тамойилларда мужассамланган. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, БМТнинг «Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган дастурий принциплар», ЕХХТнинг «Инсонийлик мезонлари» бўйича қатор ҳужжатлари, шунингдек бошқа кўплаб халқаро ҳужжатларни ўрганиш шуни кўрсатдики, дунё миқёсидаги энг нуфузли қонун ҳужжатларида ҳам журналистнинг касб одоби меъёрларига бевосита ёки билвосита дахлдор моддалар, бандлар, жумлалар мавжуд. Шу билан бирга инсоният янгича ҳаёт бўсағасига чиқиб бораётган бир пайтда халқаро ҳамкорлик тизимлари мутлақо янгича кўриниш ҳосил қилмоқда. Шулар сингари янгиланишлар жараёни нечоғли мураккаб бўлмасин, Ўзбекистон ҳам ўша жараённинг бир вакили сифатида замон ва давр кўндаланг қўяётган муаммолар ечимини топиш борасида муҳим аҳамиятга молик ислоҳотларни амалга оширмоқда. Жумладан, нуфузли халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда баён этилган нормаларга риоя қилиш механизми мамлакатимизда ишлаб чиқилмоқда.

Иккинчидан. Жаҳон журналистикасида халқаро ва миллий миқёсларда амал қилаётган кўплаб касб кодекслари мавжуд. Журналистнинг касб одоби кодекслари ХХ асрнинг бошларидан вужудга кела бошлаган. Асрнинг ўрталарига келиб, айниқса сўнгги 10–15 йили мобайнида «кодекслар портлаши» юз берди. Бунинг туб сабабларидан бири ахборот майдонида муайян эркинлик муҳитининг вужудга келиши бўлса, иккинчиси – ахборот йўлига ғов бўлиш воситала-

ри яроқсизга чиқди, яъни ахборот оқими тўсиқ билмай қолди. Мана шундай ҳолатда ягона чоралардан бири – журналистларнинг ўзларида масъулият туйғусини кучайтириш эдики, касб кодексининг моҳияти ҳам журналистлик бурчига садоқатни эслатиб турувчи ҳужжат ҳисобланади. Халқаро Журналистлар федерациясининг «Журналист одоби принциплари декларацияси» 1954 йили, Профессионал журналистлар жамиятининг «Ахлоқий нормалар кодекси» 1996 йили қабул қилинган. АҚШ профессионал журналистлари жамияти, Америка газеталар муҳаррирлари жамияти, шунингдек Бельгия, Швеция, Исландия, Испания, Германия сингари Европа мамлакатларида ўтган асрнинг 80–90-йилларида кўплаб касб кодекслари яратилди. Собиқ социалистик тузум ҳудудидаги давлатларда кодекс яратиш ва уни амалиётга жорий этиш асрнинг сўнгги ўн йиллигига тўғри келди.

Фикримизча, Журналистнинг касб кодекси зарурми ёки зарур эмасми, қабилдаги баҳслар мутлақо ноўрин. Зеро, касб кодекслари (жумладан, журналистнинг касб одоби кодекси) пировардида фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим омилига айланади. Шундай экан, республикамизда бу борадаги саъй-ҳаракатларни қўллаб-қувватламоқ, ривожлантирмоқ мақсадга мувофиқдир. Энг намунали халқаро тажрибаларни атрофлича ўрганиш ва улардан бизнинг маҳаллий-миллий шарт-шароитларимизга, анъана ва хусусиятларимизга тўғри келадиган жиҳатларидан фойдаланишнинг аҳамияти бекиёсдир.

Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд бўлими томонидан яратилган «Журналистларнинг ахлоқ кодекси», Ўзбекистон Мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди амалга киритган «Босма ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси» ҳамда «Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари хартияси» республикамизда бу борада амалга оширилган дастлабки уринишлар сифатида эътиборга лойиқ. Шу билан бирга ўртага ташланган мулоҳаза шундан иборатки, касб кодекси лойиҳа:

босқичида кенг жамоатчилик томонидан очиқ муҳокамага қўйилиши, шу йўл билан кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилиниши ва жамоатчиликнинг ЎЗИ томонидан такомиллаштирилган ҳужжат сифатида республикадаги барча оммавий ахборот воситалари ва журналистларига тарқатилиши зарур. Янада муҳими, ижро механизми қониқарли йўлга қўйилмас экан кодекс ҳам, хартия ҳам амалий самара бермайди.

Учинчидан. Қонун ва ахлоқ-одобнинг илм-фанда ва инсон ҳаётидаги ўрни, аҳамияти бошқа-бошқа мустақил йўналишларга эгалигини эътироф этмай иложи йўқ. Шу билан бирга улар ўртасига хитой деворини қўйиш ҳам унчалик тўғри эмас деб ҳисоблаймиз. Чунки, ҳуқуқий-демократик тараққиёт йўлини танлаган ҳар қандай давлат биринчи навбатда ҳуқуқий жамият тамойилларини жорий эта борар экан, тараққиёт фуқаролик жамиятининг дастлабки ва ундан кейинги босқичларига олиб бориши муқаррар. Мазкур босқичларда ҳуқуқ ва ахлоқ тамойиллари шу қадар бирикиб кетадики, жамиятдаги барча табақалар муносабатлари асосини ҳуқуқий мажбуриятлар билан бирга ахлоқий кўникмалар, қадриятлар ташкил этади. Журналистлик касби бошидан охиригача турфа даражадаги муносабатлардан иборат эканлигидан келиб чиқилса, муносабатларда юксак даражадаги самарадорлик ва уйғунликка эришишнинг бирдан-бир чораси ҳам ҳуқуқий, ҳам ахлоқий нормаларга бирдек риоя этишдадир.

Тўғри, ҳаётда қонун ва одоб ўртасидаги энг мақбул ва энг одил ечимни топиш ҳамиша ҳам осон кўчавермайди. ЮНЕСКОга аъзо давлатлар томонидан 1995 йили қабул қилинган «Бағрикенглик тамойиллари декларацияси», хусусан унинг 1-моддасида баён этилган «Бағрикенглик тушунчаси» талаблари мана шундай ҳолатларда жуда асқотади. Айтмоқчимизки, ҳаётда учрайдиган мураккаб ҳолатларда, ҳатто ҳуқуқий меъёрлар «ожизлик» қилган ўринларда оддий инсоний, касбий одоб меъёрлари жуда қўл келади. Бунинг учун эса ҳуқуқ ва одоб меъёрларининг табиатан яқинлигини, айрим ўринларда эса қарийб бир тушунча, бир ях-

лит ҳолатга айланиб кетишини тан олишга тўғри келади. Сиёсий фанлар доктори Тўлқин Алимардонов илгари сурган – сиёсатнинг жамият ахлоқига, ахлоқнинг эса сиёсий жараёнларга ўзаро таъсирини тадқиқ этиб бориш зарурлиги гоёси¹ ҳуқуқ ҳамда журналист касб одоби ўртасидаги ўзаро таъсир ва яқинликни эътироф этишга ва бу яқинликдан унумли фойдаланишга ундайди.

Тўртинчидан. Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари тараққиёти, биринчидан, ахборот глобаллашуви жараёнининг шиддатини оширган бўлса, иккинчидан, у анъанавий оммавий ахборот воситалари тушунчасида тубдан ўзгариш ясади. Интернет даставвал қисқа фурсатларда чекланмаган ахборотни исталган масофага етказиш воситаси сифатида матбуот дунёсига кириб келиб, журналистлар оғирини енгил қилган бўлса, кейин у босма нашрнинг электрон шакли (версияси) сифатида оммалашди. Сўнгра веб-сайт сифатида мустақил оммавий ахборот воситаси мақомига эга бўлди – Интернет журналистикаси вужудга келди.

Интернет журналистикаси журналист бўлмаган журналистлар армиясини кўпайтириб юборди. Ушбу ҳолат билан боғлиқ мулоҳазамиз шуки, Интернетдан ахборот тарқатувчиларнинг барини журналист деб тан олиш тўғри эмас, чунки уларнинг жуда кўпчилиги журналистикадан йироқ кишилар бўлиши мумкин. Бинобарин, Интернет тармоғи саҳифаларида «қалам» тебратаётганларни профессионаллар ва профессионал эмаслар гуруҳига табақалаштириб олинмоғи лозим. Шундан сўнг, профессионал Интернет журналистлари касб одоби муаммолари билан шуғулланиш тизимини яратиш, профессионал Интернет журналистлари бўлмаган гуруҳ вакилларига эса (албатта уларнинг хоҳиш-иродасига кўра) журналистлик алифбоси ва ижодий маҳорат сабоқлари таништирилиши зарур.

Интернет журналистикасида касб одоби меъёрлари (ёки кодекси)ни ишлаб чиқишга киришишни ҳам кечиктирмас-

¹ Қаранг: Алимардонов Т. Сиёсат ва ахлоқ мувозанати. – Сиёсий фан. док. ... дисс. автореф. – Т.: 2006. – Б. 3.

лик керак. Бунда анъанавий оммавий ахборот воситалари тажрибалари қўл келади албатта. Ҳозирги паллада Интернет тармоғидаги чиқишларни ўз ҳолига қўйиш керак, уларга ҳеч қандай тўсқинлик кўрсатилмаслиги керак деган қарашларга қўшила олмаймиз албатта. Шу билан бирга бундай вазифа тизимини яратишда кўплаб давлатлардаги энг илғор тажрибалардан саралаб фойдаланиш самара беради деб ўйлаймиз.

Бешинчидан. Замонавий миллий журналистикада касб одоби муаммолари миллий қадриятлар, миллий менталитет, миллий ахлоқий мерос контекстида ўрганилса ниҳоятда аҳамиятга молик хулосалар чиқади. Чунки ўзбек журналистнинг фаолиятида ўзбек менталитетига хос хусусиятлар кўзга ташланиши табиий албатта. Мисол учун халқимизнинг қон-қонига, онгу-шуурига сингиб кетган халқ мақолматалларида, исломий эътиқод билан боғлиқ қадриятларимизда, халқ оғзаки ижоди намуналарида олтин меросга айланиб кетган одоб-ахлоққа доир ҳикматлар шу қадар кўпки, уларнинг аксарияти бевосита ҳозирги замон журналистнинг касб одоби меъёрлари учун бемалол қўлланма бўлиши мумкин. Чунончи, сўз эркинлиги аҳамияти, сўз айтиш масъулияти, сўз айтишдаги холислик шартлари, умуман сўз айтиш, ахборот тарқатиш маданиятига тааллуқли муҳимдан-муҳим ҳикматлар таснифлаштирилса улар нафақат ўзбек, балки жаҳон журналистикасида касб одоби муаммоларини ишлаб чиқишда дастуриламал бўлиши муқаррар. Шунингдек, аллома ажодларимиз, жумладан, Форобий, Беруний, Амир Темур, Алишер Навоий, Фурқат сингари кўплаб сиймолар бисотида сўзга муносабат, сўз айтиш масъулияти, одоби меъёрлари сифатида қабул қилиш мумкин бўлган дурдона фикрлар кўплаб учрайдики, улар ҳам замонавий журналистнинг касб одоби меъёрларини ишлаб чиқиш, бойитиш ва йўлга қўйишда жуда-жуда асқотади. Айниқса миллий-маънавий меросимизга айланган ҳикматларда шаклланган одоб-ахлоқ мезонлари асосида ҳозирги кундаги матбуот чиқишлари, хусусан, демократия ва холислик, матбуот эркинлиги ва миллий ўзига хосликлар, ошқора сўз меъёри

ва мувозанати муаммолари таҳлили ниҳоятда фойдали хулосалар чиқаришга ёрдам беради.

Олтинчидан. Маълумки, ҳар қандай оммавий ахборот воситасининг фаолияти, йўналиши, мавқеи жамиятда ҳукм сураётган ижтимоий-сиёсий аҳвол билан чамбарчас боғлиқликда кечади, шаклланади. Мазкур омил журналистнинг шахсига, унинг касб маҳорати ва одобига ҳам чамбарчас дахлдордир. Чунки оммавий ахборот воситаси ҳам, журналист ҳам жамият ҳаётининг, жамиятда кечаётган жараёнларнинг ичида яшайди.

Республикамызда ХХ аср 80-йилларининг иккинчи ярмидан ҳозирга қадар кечган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар босқичлари миллий матбуотимиз, жумладан миллий журналистикамиз қиёфасида тубдан ўзгаришлар ясади. Айниқса мустақилликнинг 16 йилида миллий журналистикамызда юз берган сифатий ўзгаришлар журналист шахси, салоҳияти, касб одобини шакллантиришда муҳим омил вазифасини ўтади, яъни касб одоби меъёрлари ҳам даврга муносиб тарзда шаклланди, барқарорлашди. Жамиятда кечаётган ислоҳот йўлининг миллий матбуот ва журналистика тақдирида нечоғли ҳал қилувчи аҳамият касб этиши айрим мисолларнинг ўзидаёқ (Ўзбекистон, Россия ва Қирғизистон мисолида) яққол кўзга ташланади.

Еттинчидан. Мамлакатимизда жамиятни, унинг муҳим бир жабҳаси бўлмиш оммавий ахборот воситалари соҳасини босқичма-босқич эркинлаштириш ҳақида сўз борар экан, миллий қонун ижодкорлиги борасида жуда катта амалий ишлар қилинганини алоҳида таъкидлаш ўринлидир. Зеро, давлатнинг қўллаб-қувватлаш механизми қонунларга асосланган ҳолдагина у мустақкам заминга, асосга эга бўлади. Республикамызда амалда бўлган оммавий ахборот воситалари соҳасига бевосита дахлдор бир неча қонунларда журналистнинг касб одобига тааллуқли моддалар ва бандлар мавжуд. Уларни қуйидагича гуруҳлаштириш мумкин:

– журналистнинг профессионал фаолият юритиши учун ҳуқуқий асос яратган модда ва бандлар;

– журналист шахсини муҳофаза этувчи модда ва бандлар;

– журналист ёзган материалларга кенг йўл очувчи модда ва бандлар;

– журналист бурчи ва масъулиятини таъкидловчи модда ва бандлар.

Санаб ўтилган ҳолатлар Ўзбекистон Республикасининг «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги, «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги, «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги, «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги қонун моддаларида кўринади.

Саккизинчидан. Тадқиқотда илгари сурилаётган бош ғоялардан бири шундаки, миллий журналистикада касб одоби меъёрларининг пухта тизим сифатида шаклланиши пировард оқибатда мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этишга хизмат қилади. Журналистнинг касб одоби концепцияси ҳам назарий, ҳам амалий нуқтаи назарлардан ҳаётга жорий этила борар экан, бу ҳол аввало соҳанинг ўзига, қолаверса жамиятда соғлом демократик тамойиллар қарор топишига ҳисса қўшади. Зеро, ахлоқ-одоб қадриятлари бир оёғи билан қонунга, иккинчи оёғи билан эса миллий ахлоқ-одоб қадриятларига таянган ҳолда мажбурийликдан кўра ихтиёрийлик принципига амал қилади. Онгли ихтиёрийлик эса фуқаролик жамиятининг энг бирламчи шарти, аломати ҳисобланади.

Тўғри, бу улуғ мақсадга ўз-ўзидан ёки қисқа муддатларда эришиш мумкин эмас. Фуқаролик жамияти босқичма-босқич ислоҳотлар, жамиятдаги янгиланишлар орқали барпо этилади. Фуқаролик жамиятининг пойдеворига ҳар бир соҳа вакиллари биринчи навбатда ўз соҳалари доирасида замин яратадилар. Журналистикада ўзини-ўзи бошқариш тизими яратишнинг энг муҳим омили эса журналистнинг касб одоби билан боғлиқ.

Касб одобининг ўқ илдизи касбимиз психологиясидан бошланади. Афсуски, миллий матбуотшунослигимизда ҳозирга қадар журналистика ва журналист меҳнати психологияси муаммо сифатида деярли ўрганилмаган. Журналистнинг касб маҳоратини, профессионаллик даражасини бел-

гилаб берувчи муносабатлар маданияти ва психологиясини оддийдан – мураккаблик, хусусийдан – умумийлик сари принцида таҳлилга тортиш муаммога изчил ечимлар топиш имконини беради. Айниқса мустақиллик йилларида жанр сифатида матбуотимизда кенг қулоч отаётган журналист текшируви билан боғлиқ психологик ҳолатлар журналист шахсини тўла ўрганиш имконини беради.

Фуқаролик жамиятида ҳар қандай муносабатларга юксак онглилик нуқтаи назарларидан ёндошиш шахснинг ҳам, жамиятнинг ҳам бирламчи хусусиятига айланганидек, миллий журналистикамизда ўзини-ўзи бошқариш тизимини яратишга эришиш соҳа эгаларининг, яъни журналистларнинг касб одоби нормалари нечоғли пухта ишлаб чиқилганига боғлиқ бўлади. Бунинг механизмини ҳаётга жорий этиш учун эса зарур ташкилий шарт-шароитлар йўлга қўйилмоғи керак. Чунончи, таъсирчан касб кодексини яратиш, уни амалдаги ижросини назорат этувчи нуфузли жамоатчилик кенгаши фаолиятини йўлга қўйиш, ушбу йўналишдаги ишларни мунтазам ва кенг тарғиб қилиш, глобаллашув жараёнларининг ҳосиласи сифатида вужудга келаётган янги-янги муаммоларга ўз вақтида ечимлар топиш шулардан иборатдир.

Ишимизга умумий хулоса ясайдиган бўлсак, ҳамонки, Президент И.Каримов айтганидек, «Мақсадимиз – демократик, адолатли, фуқаролик жамиятини барпо этиш» экан¹, «фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг энг муҳим таркибий қисми маънавият ва маърифат соҳасида, шахсни мунтазам камол топтириш борасида узлуксиз иш олиб боришдан иборат... Бу тизим марказида маънавият, ахлоқ-одоб, маърифат каби ўлмас қадриятлар турмоғи керак»² экан, мустақиллик йилларида ўзбек матбуоти худди шу йўналишда тубдан янгиланди, журналистика соҳасининг мақсад ва вазифалари ўзгарди, журналистнинг ўзи янгича маънавий

¹ Каримов И. Кучли давлатдан кучли жамият сари. – Т.: Шарқ. – 1998. – Б. 50.

² Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон. 2002. – Б. 27.

қиёфа ҳосил қила бошлади. Истиқлол йиллари ўзбек журналистлари ва журналистикаси учун ўзгаришлар, янгиланишлар, янги сифат ва кўлам миқёсларига кўтарилиш даврига айланди. Оммавий ахборот воситалари жамиятнинг ажралмас ва муҳим соҳаси мавқеига кўтарилди. Журналистнинг сўзи қадр топди. Ўзбекистон дунё ахборот майдонидан ўзига яраша муносиб ўринга даъвогарлик қила бошлади.

Ўзбек матбуотининг демократлашуви дунё ахборот майдонининг глобаллашуви даврига тўғри келди ва ўзбек миллий журналистикаси глобаллашаётган ахборот майдонида ўз ўрни, овози ва мавқеига эга бўла бормоқда. Ички ва ташқи дунёдаги бундай ўзгаришлар журналист шахсини янада янги поғоналарга кўтармоқда.

Цивилизация тараққиёти, глобаллашув жараёнлари, дунё мамлакатларида ҳуқуқий-демократик жамият қуришга бўлган интилиш, умуман тараққиёт шиддати таҳлили шуни кўрсатадики, инсон ўзлигини асраб қолишининг, жисмоний ҳамда маънавий таназзулга юз тутишдан сақланишининг бирдан-бир чораси – азалий-миллий ахлоқ-одобдир. Ҳамонки, инсоният тамаддуни қишлоқ хўжалиги цивилизацияси, саноат цивилизацияси босқичларини босиб ўтган ва ҳозир ахборот цивилизациясини бошдан кечираётган экан (Э. Тоффлернинг «уч тўлқин» назарияси), тўртинчи тўлқин ахлоқ, маънавият тамаддуни бўлади дейишга тўла асос бор. Бу фикр матбуот соҳасига татбиқ этиладиган бўлса, матбуотда авторитар, либертариан, ижтимоий масъулият ва совет коммунистик назария босқичларини босиб ўтган жаҳон журналистикаси бизнинг замонга келиб ахлоқ назарияси муҳити ҳукм сурадиган даврга кириб келмоқда дейиш мумкин. Бу назария, ўз навбатида журналистикада профессионал касб одоби мезонлари ишлаб чиқилишининг аҳамиятини ҳар қачонгидан оширади.

Жамиятда тўртинчи тўлқин этика цивилизацияси, матбуотда эса ахлоқ-одоб назарияси даври энг гўзал, энг инсоний ва энг боқий бўлган ахлоқий, маънавий, маърифий ва маданий қадриятлар асосига бунёд этилади.

«Кўпгина олим ва сиёсатчилар, – деб ёзади сиёсатшунос олим Баҳодир Умаров, – биз яшаб турган даврнинг мазмун-

моҳияти ҳақида сўз юритиб, уни «постиндустриал», «электрон», «технотрон» давр дея атамоқда. Менимча, ҳозирги даврни ахборот, ҳатто тарғибот даври деб атасак ҳақиқатга яқинроқ бўлур эди».¹

Матбуот эркинлигининг зарурлиги, муҳимлиги серқатлам ва мураккаб тушунча эканлиги ҳақидаги фикр-мулоҳазалар шу қадар кўпки, журналистикада тажриба ортгани сайин жамият, ҳуқуқ, матбуот ва демократия борасидаги қарашлар ҳам шаклланиб, теранлашиб боради. Демократия энг аввало холислик, мувозанат, муроса эканлиги билинади. Фикрга муроса қилиш, фикрга тоқат қилишдан демократия бошланади. Демократия — муайян жамиятдаги миллионлаб кишиларнинг ҳаёти, турмуши ва тафаккур тарзини уйғунлаштирувчи яхлит бир тизимдир. Холислик, инсон ва давлат манфаатларига путур етказмаслик, асоссиз ва исботланмаган ахборот тарқатишдан сақланиш, сўз айтиш масъулияти эркинликнинг ўзгармас шартларидандир.

Қонунлар жамиятдаги барча муносабатларни уйғунлаштирувчи, мувозанатга солувчи асосий восита экан, жамиятга қарата сўз айтувчи касб эгаси — журналист учун бир томондан қонун, иккинчи томондан унинг касб одоби меъёрлари таянч вазифасини ўтайди. Ушбу икки таянч орқали инсон фуқаролик жамиятининг юксак мавқеи бўлмиш – барча муносабатларни онгли ихтиёрийлик принциплари асосига қуриш даражасига кўтарилади.

¹ Умаров Б. Мақсадимиз – халқ кўнглидан жой олиш. // XXI аср. – 2004. 5 февраль.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2003.

Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. – 2002. – № 4-5.

Ахборотлаштириш тўғрисида. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. – 2004. № 1-2. Б. 43-51.

Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида. – Тўртинчи ҳокимият. – Т.: Меҳнат. – 2003. Б. 37-43.

Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида. – Тўртинчи ҳокимият. – Т.: Меҳнат. – 2003. Б. 45-50.

Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида. – Тўртинчи ҳокимият. – Т.: Меҳнат. – 2003. Б. 89-115.

Оммавий ахборот воситалари тўғрисида. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. – 2007. № 1. Б. 25-38.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари

Каримов И. Ўзбекистон: миллий мустақиллик, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-ж. –Т.: Ўзбекистон. – 1996.

Каримов И. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – 3-ж. –Т.: Ўзбекистон. – 1996.

Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон. – 1997.

Каримов И. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон. – 1998.

Каримов И. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-ж. –Т.: Ўзбекистон. – 1998.

Каримов И. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-ж. – Т.: Ўзбекистон. – 1999.

Каримов И. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-ж. – Т.: Ўзбекистон. – 2000.

Каримов И. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳам-жиҳатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. 12-ж. – Т.: Ўзбекистон. – 2005.

III. Халқаро ҳужжатлар

- Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. – Т.: 1998.
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низоми.
Инсонийлик мезонлари. Хелсинки. 1975–1999. Т.: 2002.
Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт.
ЮНЕСКОнинг инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалари.
Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг инсонийлик мезонлари бўйича ҳужжатлари.

IV. Соҳага доир адабиётлар

- Абдуазизова Н. Туркистон матбуоти (1870–1917). – Т.: Академия. – 2000.
Абдуазизова Н. Ўзбекистон журналистикаси тарихи. – Т.: Академия. – 2002.
Абдуллаев М., Хакимов Э. Введение в этику. (Краткий курс) Изд-е 2-ое. Изд-во Фарғона. – 2001.
Авраамов Д.С. Основы творческой деятельности журналиста. – М.: Аспект Пресс. – 2000.
Авраамов Д. С. Профессиональная этика журналиста. М.: Мысль. – 1991.
Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. М.: Учеб.-пособ-е., Изд-во МГУ, 2003.
Баҳриев К., Демократия ва инсон ҳуқуқлари. – «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи. Т.: 1997.
Бухарцев Р. Вопросы профессиональной этики журналиста. (В помощь изучающим спецкурс). – Свердловск. – 1971.
Власть, зеркало или служанка? – Энциклопедия жизни современной Российской журналистики. – В 2-х томах. Союз Журналистов России. – 1998.
Ворошилов В.В. Журналистика. (Учеб.) Санкт-Петербург. – Изд-во Михайлова В.А. – 1999.
Ворошилов В.В. Право и этика в журналистике.
Голубева Г.А. Этика. Учебник. М.: – Экзамен. – 2005.
Горохов В.М. Основы журналистского мастерства. – М.: Высшая школа. – 1989.
Дўстмуҳаммад Х. Оммавий ахборот воситаларини ривожлантиришнинг демократик андозалари. – Т.: Ўзбекистон. – 2005.
Журналистлар ҳуқуқий саводхонлиги муаммолари. Оммавий ахборот воситалари ва ҳуқуқ. (Халқаро семинар-машғулот материаллари. 2002–2003 йиллар). – Т.: 2003.
Информационное общество. – (Сборник) Изд-во «АСТ». 2004.
История мировой журналистики. Изд-е третье, допол. И исправ. – М.: – Ростов-на-Дону. – 2004.

Карымсакова Р. Освещай, но не разжигай. (Пособие для журналистов). – Алматы. – 2007.

Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста. М.: Аспект Пресс. – МГУ, 2000.

Ламбет Б. Эдмонд. Приверженность журналистскому долгу (Об этическом подходе в журналистской профессии). – М.: Виоланта. – 1998.

Майн Х. Средства массовой информации в Германии. UVK Medien. – 2000.

Методы исследования журналистики. – Отв.ред д. фил.н. Я.Р.Симкин. Изд-во Ростовского универс. 1984.

Мильтон Дж. Ареопагитика. (В кн. Корабли мысли. – М.: Книга. – 1980.)

Мониторинг нарушений свободы слова в Казахстане. (Законы. Конфликты. Правонарушения. Итоги 2002 года.)– Алматы. Эділ сөз. – 2003.

Муминов Ф. Метод журналистики и методы деятельности журналистов. – Т.: Университет. – 1998.

Муминов Ф. Журналистское расследование. – (Учеб. пособ-е). Т.: Университет. – 2002.

Муминова Ф. История мировой журналистики. – Т.: Университет. – 2004.

Мухаммад ал-Бухари. Международные информационные агентства и международная пресса в рамках обмена информацией. – Т.: ТГИВ. – 2000.

Мухаммад ал-Бухари. Принципы международной журналистики и международный обмен информацией. – Т.: ТГИВ. – 2000.

Мўминов Ф. Журналистика самарадорлиги фани бўйича маърузалар тўплами. – Т.: Университет. – 1994.

Мўминов Ф. Социология ва журналист фаолияти. – Т.: Университет. – 1995.

Насриев И. Шахсий номулкий ҳуқуқларни амалга ошириш ва муҳофаза қилишнинг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари. – Т.: Ф.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. – 2006.

Нестеренко Ф.П., Миралимов Ш.А. Журналистика: координаты профессии. – Т.: – 2001.

Оммавий ахборот воситалари типологияси. Маърузалар матни. Тўпловчи М.Худойқулов. – Т.: 2000.

Оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш – жамиятни демократлаштиришнинг энг муҳим омили. // (Республика конференцияси материаллари)– Т.: Истиқлол. – 2006.

Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. — М.: РИП-холдинг. — 2000.

- Рагинов А.Р., Ефремова Г.Х.** Масс-медиа в России. (Законы. Конфликты. Правонарушения. 1996–1997.) – М.: Права человека. – 1998.
- Рашидова Д.** Интернет в Узбекистане: возможности и проблемы. – Т.: Zar qalam. – 2003.
- Рашидова Д.** Информационные технологии и интерактивная интернет журналистика. – Т.: Университет. – 2003.
- Рэндалл Д.** Универсальный журналист. – Алматы. Центральноазиатская Школа Молодых Журналистов. – 1996.
- Свобода и ответственность.** (Ежегодный сборник статей за 1999-2000 г.) – Вена. 2000.
- Сиберт С. Фред, Шрамм У., Питерсон Т.** Четыре теории прессы. – М.: Вагриус. – 1998.
- Ситуация в области средств массовой информации в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане.** (Пять специальных докладов). – Вена. – 2002.
- СМИ и интернет: проблемы правового регулирования.** – М.: Экспринт. – 2003.
- СМИ в СНГ: сумерки свободы?** (Материалы Алма-Атинской конференции «Состояние и проблему СМИ в странах СНГ» 11-12 февраля 1998г.) – Алма-Ата, 1998.
- Средство массовой информации в условиях демократизации общества //Материалы международного «круглого стола».** – Т.: 1997.
- Суд ҳоқимияти ва оммавий ахборот воситалари ўртасидаги ўзаро муносабат // Халқаро илмий-амалий конференция материаллари.** – Т.: 2004.
- Сыдикова З.** За кулисами демократии по-кыргызски. – Бишкек. Res Publica. – 1997.
- Теплюк В.М.** Свобода и ответственность в деятельности журналиста. Изд-во Дальневосточного университета. – Владивосток, 1985.
- Теплюк В.М.** Социальная ответственность журналиста. – М.: Мысль. – 1984.
- Умаров Б.** Глобаллашув зиддиятлари. – Т.: Маънавият. – 2006.
- Формирование современного информационного поля: роль информационных технологий, структурного подхода и региональных специфик в организации медийного пространства//Материалы международного круглого стола. 20 июня 2006года.** – Т.: 2006.
- Энг содиқ дўст, энг зарур ҳамроҳ//«Оммавий ахборот воситаларида демократик жараёнларни чуқурлаштириш, ҳаётга танқидий-таҳлилий қарашни кучайтириш» мавзуйидаги семинар-кенгаш материаллари.** 1998 йил, март. – Т.: Ўзбекистон. – 1998.
- Шер А.** Ахлоқшунослик. – Ўқув қўлланмаси. Т.: – Янги аср авлоди. – 2003.
- Қирғизбоев М.** Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба. – Т.: Янги аср авлоди. – 2006.

V. Ижтимоий-сиёсий, маърифий адабиётлар

Қуръони карим. – Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1992.

Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. – Т.: Фан. – 1990.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ал-Жомий асаҳиҳ. 4 жилдлик. Ишонарли тўплам. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти. – 1991, 1997, 1994, 1992.

Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. 2-жилд. – Т.: Фан. – 1965.

Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. – 11-том. Т.: Фан. – 1993.

Бердяев Н. Судьба России. — М.: Мысль. — 1990.

Дўстмуҳаммад Х. Журналист бўлмоқчимисиз? — Т.: Янги аср авлоди. — 2001.

Ильяева И.А. Культура общения. (Опыт философско-методологического анализа). – Воронеж. Изд-во Воронежского университета. – 1989.

Имомназаров М. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. – Т.: Шарқ. – 1996.

Кайковус. Қобуснома. — Т.: Истиқлол. — 1994.

Кобляков В. Этические аспекты глобальных проблем современности. — М.: 1986.

Корзун А.А. Талабанинг одоби. – Т.: Моварауннаҳр. – 2006.

Менталитет ва демократия. – Мас.муҳаррир: сиёс.фан.док.Н.Жўраев. – Т.: 2006.

Нерсисянц В.С. Ҳуқуқ фалсафаси. – Т.: Адолат. – 2003.

Орузл Ж. 1894 и эссе разных лет. — М.: Прогресс. — 1989.

Рустамий А. Адиблар одобидан адаблар. – Т.: Маънавият. – 2003.

Темур тузуклари. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. – 1991.

Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси. – 1993.

Қодирий Абдулла. «Кичик асарлар» – Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – Т.: – 1969.

Қуроноф М. Ўзбек характери ва миллий ғоя. – Т.: Маънавият. – 2005.

Ҳақиқат манзаралари. 96 мумтоз файласуф. — Т.: Янги аср авлоди. — 2002.

VI. Луғатлар, ҳужжатлар тўплами

Ахборот-коммуникация технологиялари изоҳли луғати. – Т.: 2004.

Законы и практика Средств массовой информации (В Европе, Америке и Австралии) Изд. 2-е, исправ. и дополн. М.: Галерея. – 2000.

Краткий психологический словарь. – М.: Изд-во Политической литературы. – 1985.

Лугат. (Журналистика. Реклама. Паблик Рилейшнз) Т.: Zag qalam. – 2003.

Профессиональная этика журналиста. (Документы и справочные материалы) М.: Галерея. – 2002.

Философиядан қисқача лугат. – Т.: Ўзбекистон. – 1973.

«Тўртинчи ҳокимият – Четвертая власть». (Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, қарорлари ва бошқа ҳужжатлари тўплами.) – Т.: Меҳнат. – 2003.

Тюриков В., Шоғуломов Р. Мустақил Ўзбекистон Республикаси. – (Унутилмас воқеалар ва саналар 1991-1996.) – Т.: Ўзбекистон. – 1998.

Тюриков В., Шоғуломов Р. Мустақил Ўзбекистон Республикаси. – Унутилмас воқеалар ва саналар. Иккинчи китоб. – Т.: Ўзбекистон. – 2000.

Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари ва журналистлари. (Маълумотнома) – Т.: – 2003.

VIII. Чет тилидаги манбалар

Макров. Боро.

Современите теории на журналистиката/ Боро. Мокров., – Скопје: Студентски збор, 1991. – 216 с.

Перевод заглавия: Современные теории по журналистике.

Izard,, Ralph S.

Public affairs reporting: The citizen's news/ Ralph S. Izard,, Marliyn S. Greenwald., - 2nd ed. – Dubuque: Wm. C. Brown publ., 1991. - xvii, 377 p. – ISBN 0-697-08615-1.

Перевод заглавия: Развитие и роль квалифицированного репортёра в американской журналистике.

Freedom of the press thought the world: 1995 Report.-London: UNESCO Institute for Statistics, 1995. – англ.яз. ISBN 0-86196-523-X.

Перевод заглавия: Свободная пресса в странах мира. Доклад 1995 г. Boafo, Kwame.

The Cultural Components of Journalism and Communication Educational Programmes: The Case of English-Speaking African Countries/ Kwame Boafo. – Paris: UNESCO, 1989. – v, 87 p. – (Section for Cultural Policies and Studies on Cultural Development). – англ.яз.

Перевод заглавия: Культурные детали профессии журналиста на примере англоговорящих стран.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
-------------	---

I БОБ. ЖАҲОН ЖУРНАЛИСТИКАСИ, УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА ЖУРНАЛИСТ КАСБ ОДОБИ МУВОЗАНАТИ

1.1. Жаҳон журналистикасида умуминсоний қадриятлар ва журналистнинг касб одоби мувозанати (Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва бошқа халқаро ҳужжатларда журналистнинг касб одоби мезонлари)	14
1.2. Жаҳон журналистикасида касб одоби меъёрлари (халқаро ва хорижий кодекслар қиёсида)	34

II БОБ. АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ЗАМОНАВИЙ ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ ДОЛЗАРЪ МУАММОЛАРИ

2.1. Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ахборот глобаллашуви ва анъанавий оммавий ахборот воситалари тушунчаси кенгайишининг асосий омили сифатида	57
2.2. Ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши шароитида журналистнинг касб одоби муаммолари	70

III БОБ. ЗАМОНАВИЙ БОСҚИЧДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР, МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ ВА МИЛЛИЙ ЖУРНАЛИСТИКАДА КАСБ ОДОБИ МАСАЛАЛАРИ

3.1. Миллий қадриятлар, миллий менталитет ва миллий одоб журналист касб одобининг негизи сифатида	79
3.2. Матбуот эркинлиги ва миллий қадриятлар мувозанати	95

IV БОБ. ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ИСЛОҲОТ БОСҚИЧЛАРИНИНГ ЖУРНАЛИСТ КАСБ ОДОБИ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ЯНГИЛАНИШИГА ТАЪСИРИ

4.1. Жамиятдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришларнинг журналист касб одоби меъёрларига таъсири муаммоси	113
4.2. Миллий қонунчиликда журналист касб одоби меъёрларининг шаклланиши	128

**V БОБ. ЖУРНАЛИСТНИНГ КАСБ ОДОБИ – ОММАВИЙ
АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ СОҶАСИДА ЎЗИНИ-ЎЗИ
БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ ЯРАТИШНИНГ БОШ ОМИЛИ**

5.1. Касб одоби меъёрларининг журналист психологияси шаклланишидаги аҳамияти	150
5.2. Ўзбекистон журналистларининг касб одоби кодекси (Диссертант таклифи ва шарҳи)	168
5.3. Миллий журналистикада ўзини-ўзи бошқариш тизimini яратиш муаммолари ва истиқболлари (Журналистнинг касб одоби тизими фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим омили сифатида)	177
Хулоса	191
Фойдаланилган адабиётлар	204

ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД

**ЖУРНАЛИСТНИНГ КАСБ ОДОБИ МУАММОЛАРИ:
НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ТАҲЛИЛ**

**Муҳаррир
Гавҳар МИРЗАЕВА**

**Бадий муҳаррир
Баҳриддин БОЗОРОВ**

**Техник муҳаррир
Елена ДЕМЧЕНКО**

**Мусаҳҳиҳ
Мақсуда ХУДОЁРОВА**

**Компютерда саҳифаловчи
Феруза БОТИРОВА**

Босишга 5.12.2007 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1\32.
Босма тобоғи 6,625. Шартли босма тобоғи 11,13.
Адади 500 нусха. Буюртма № 279.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.
«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:
Нашр бўлими: 368-36-89, маркетинг бўлими: 128-78-43
Факс: 173-00-14, e-mail: yangiasravlodi@mail.ru